

บทที่ 4

ผลการศึกษาและการอภิปรายผลการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง ความมีอยู่ของชุมชนสังฆะ : กรณีศึกษา สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้ศึกษาได้ศึกษาถึงสภาพทั่วไปของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ประวัติและพัฒนาการของสวนโมกขพลารามทั้งสองแห่ง คือ สวนโมกข์พุ่มเรียง (สวนโมกข์เก่า) และสวนโมกขพลาราม (สวนโมกข์ปัจจุบัน) หรือวัดธารน้ำไหล ศึกษาคุณลักษณะ องค์ประกอบ และรูปแบบความมีอยู่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ที่มีความสอดคล้องหรือคล้ายคลึงกับชุมชนสังฆะในสมัยพุทธกาล และศึกษาบทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลารามที่มีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาสังคม โดยผู้ศึกษาได้นำเสนอผลการศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการสวนโมกขพลาราม

- 1.1 ประวัติความเป็นมาของสวนโมกข์พุ่มเรียง (สวนโมกข์เก่า)
- 1.2 ประวัติความเป็นมาของสวนโมกขพลาราม (สวนโมกข์ปัจจุบัน)
- 1.3 การบริหารการปกครองในสวนโมกขพลาราม
- 1.4 สิ่งก่อสร้างภายในสวนโมกขพลาราม
- 1.5 ความเป็นมาของคณะธรรมทาน

ส่วนที่ 2 คุณลักษณะ องค์ประกอบและรูปแบบความมีอยู่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

- 2.1 คุณลักษณะและรูปแบบของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม
- 2.2 องค์ประกอบของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

ส่วนที่ 3 บทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลารามต่อการพัฒนาสังคม

- 3.1 บทบาทด้านการพัฒนาตนเอง
- 3.2 บทบาทด้านการพัฒนาสังคมสงฆ์
- 3.3 บทบาทด้านการพัฒนาสังคม
- 3.4 บทบาทด้านการพัฒนาพระพุทธศาสนา

ส่วนที่ 1 ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการสวนโมกขพลาราม

ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของสวนโมกขพลาราม สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่หนึ่ง ประวัติความเป็นมาของสวนโมกข์พุ่มเรียงหรือวัดตระพังจิก และระยะที่สอง คือ ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของสวนโมกขพลารามไชยาหรือวัดธารน้ำไหล

1.1 ประวัติความเป็นมาของสวนโมกข์พุ่มเรียง (วัดตระพังจิกหรือสวนโมกข์เก่า)

วัดตระพังจิก เป็นวัดโบราณวัดหนึ่งที่มีประวัติการก่อตั้งวัดมาเป็นเวลานานไม่น้อยกว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย ใครเป็นผู้สร้างและสร้างมาตั้งแต่สมัยไหนไม่มีหลักฐานปรากฏที่ชัดเจน ฟังมีหลักฐานเรื่องราวชัดเจนกล่าวถึงวัดตระพังจิกในสมัยรัชกาลที่ 3 บริเวณวัดด้านทิศใต้มีสระน้ำใหญ่ขนาดกว้างด้านละ 500 เมตร เรียกว่า “ตระพัง” ริมสระน้ำมีต้นจิกขึ้นอยู่โดยรอบ ผลิดอกห้อยระย้าเป็นพวงสีแดง เมื่อต้องลมพัดก็กวัดแกว่งไปมา กลีบดอกและเกสรสีแดงร่วงลงสู่พื้นน้ำลอยเป็นแพดูกับปูไ้วด้วยผ้ากำมะหยี่สีแดงดูสวยงามมาก อันเป็นที่มาของชื่อวัดว่า “วัดตระพังจิก” (สวนโมกขพลาราม, เอกสารอัดสำเนา)

ในอดีตวัดตระพังจิก เป็นวัดที่สำคัญมากวัดหนึ่ง นอกจากเป็นสำนักเรียนให้ความรู้ทั้งด้านสามัญและบาลีแล้ว ยังเป็นวัดที่เจ้าคณะใหญ่เมืองไชยา คือ พระครูรัตนมุนีศรีสังฆาราชลังกาแก้วหรือพระสมุห์พิน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถแตกฉานในพระธรรมวินัย มีวัตรปฏิบัติบริสุทธิ์งดงามเป็นเจ้าอาวาสด้วย จึงทำให้วัดตระพังจิกในสมัยนั้นรุ่งเรืองถึงขีดสุด ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2392 เจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีกรมท่าและสมุหพระกลาโหม ยกทัพกลับจากไปปราบหัวเมืองทางชายแดนปักชำได้ ผ่านพุ่มเรียงซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองไชยาในสมัยนั้น ก่อนจะกลับไปกรุงเทพฯ ได้สร้าง “วัดสมุหนิมิตร” คนทั่วไปเรียกว่า “วัดล่าง” เมื่อได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดรอนจนเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ แล้วนิมนต์เชิญบังคับพระครูรัตนมุนีศรีสังฆาราชลังกาแก้วหรือพระสมุห์พิน ให้ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดสมุหนิมิตร หลังจากนั้นไม่นานวัดตระพังจิกก็เริ่มร่วงโรย จากวัดที่เคยมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่หลาย ๆ รูป จนสุดท้ายเหลือเพียงพระภิกษุชราภาพเพียงรูปเดียว และเมื่อท่านมรณภาพลง วัดจึงได้ถูกปล่อยทิ้งกลายเป็นวัดร้างนับตั้งแต่นั้นมา (สวนโมกขพลาราม, เอกสารอัดสำเนา)

วัดตระพังจิกแม้ครั้งหนึ่งจะเป็นวัดสำคัญระดับวัดของเจ้าคณะเมือง แต่เมื่อถูกทิ้งร้างไปนานถึง 80 ปี กลายเป็นผืนป่ามีต้นไม้ใหญ่เกิดขึ้นปกคลุม สิ่งปลูกสร้างเหลือเพียงเพียงหลังคาสังกะสีที่สร้างคลุมพระประธาน และบ่อน้ำที่ยังพอใช้สอยได้ ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ผุพังไป

ตามกาลเวลาเพราะขาดการดูแลรักษา สิ่งที่เหลืออยู่ก็มีเพียงตู้ลายทองโบราณ (ปัจจุบันอยู่วัดสมุหนิมิตร) และพระพุทธรูปศิลาทรายแดงโบราณ (ปางมารวิชัย สมัยอยุธยา) เพียงองค์เดียวที่เหลืออยู่

ในปี พ.ศ.2475 พระมหาเงื่อม อินฺทปญฺโญ (พระธรรมโกศาจารย์) พร้อมด้วยน้องชาย คือ นายเย่เกย หรือนายธรรมทาส พานิชและอุบาสกคณะธรรมทานประมาณ 4 - 5 คน (นายเที่ยง จันทเวช, นายดาว ใจสะอาด, นายจัว วรรณกลัด, นายเนิน วงศ์วานิช, นายกวย กิวไม้แดง เป็นต้น) ได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์วัดตระพังจิก ซึ่งเป็นวัดร้างมานาน มีเนื้อที่ประมาณ 60 ไร่ สภาพทั่วไปของบริเวณวัดเป็นป่ารกครึ้ม มีสระน้ำใหญ่ เมื่อพิจารณาเห็นว่า เป็นสถานที่ที่มีความวิเวกและเหมาะสมจะเป็นสถานที่เพื่อทดลองปฏิบัติธรรมตามรอยพระอรหันต์ได้ จึงได้จัดทำเพิงที่พักอยู่หลังพระพุทธรูปเก่าซึ่งเป็นพระประธานในวัดร้างนั้น เมื่อเข้าไปอยู่ได้ไม่กี่วัน วัดร้างที่มีนามว่า “ตระพังจิก” นี้ ก็ได้รับการตั้งนามขึ้นใหม่ซึ่งท่านพุทธทาสเห็นว่า บริเวณใกล้ที่พักนั้น มีต้นโมก และ ต้นพลาล ขึ้นอยู่ทั่วไป จึงคิดนำคำทั้งสองมาต่อเติมขึ้นใหม่ ให้มีความหมายในทางธรรม จึงเกิดคำว่า “สวนโมกขพลาราม” อันหมายถึง สวนป่าอันเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้นทุกข์ขึ้นในโลกตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงความดำริในการจัดสร้างสถานปฏิบัติธรรมสวนโมกขพลาราม และสภาพของวัดตระพังจิกในขณะนั้นว่า

ในปลายปี พ.ศ.2474 ระหว่างที่ฉันยังศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีการติดต่อกับนายธรรมทาส พานิช โดยทางจดหมายอยู่เสมอ ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการส่งเสริมปฏิบัติธรรมตามความสามารถ ในที่สุดในตอนจะสิ้นปีนั้นเอง เราได้ตกลงกันถึงเรื่องจะจัดสร้างสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะขึ้นสักแห่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่ภิกษุสามเณรผู้ใคร่ในทางนี้ ซึ่งรวมทั้งตัวเองด้วย โดยหวังไปถึงว่า ข้อนั้นจะเป็นการช่วยกันส่งเสริมความรู้เรื่องของพระพุทธศาสนา ในยุคซึ่งเราสมมติกันว่า เป็นกึ่งพุทธกาลส่วนหนึ่งด้วย เมื่อไม่มีที่ใดที่เหมาะสมสำหรับพวกเราจัดทำ ยิ่งไปกว่าที่ไชยา เราก็ตกลงกันว่า จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างที่นี่ (พุทธทาสภิกขุ, 2549, น. 13)

เมื่อลงมาแล้วก็เริ่มหาที่ที่เหมาะสม โดยมีคณะอุบาสกธรรมทาน 4-5 คน เป็นคนออกไปสำรวจ ไม่นานนักสักเดือนกว่า ๆ จึงตกลงว่าจะใช้วัดร้างชื่อวัดตระพังจิก เป็นวัดที่ผมไม่เคยรู้ด้วยซ้ำไป พวกนายเที่ยง นายกวย พวกนี้เขารู้มาอย่างไรก็ไม่ทราบแล้วก็แนะกันไปดู ไปดูครั้งเดียวเห็นว่าพอใช้ได้ก็เอาเลย ต่อจากนั้นเขาก็ไปทำที่พักให้ง่าย ๆ หลังพระพุทธรูป มันก็ไม่มีเรื่องอะไรนัก เป็นวัดร้างมานาน เป็น

ปารครัมไปหมด เป็นที่ชาวบ้านเขาชอบไปเหยียดเผา เขาใช้เหล็กอันเล็ก ๆ เหยียดเผาเหยียดเผา แถวนั้นมันมีมาก ผู้หญิงจะไปหาเหยียดเผา ผู้ชายจะไปหาเหยียดโคน พวกชอบกินหมูปากก็จะไปล่าหมูป่าที่แถวนั้น และเป็นที่กลัวผีของเด็ก ๆ พวกผู้หญิงที่ไม่มีลูกก็ไปบนบานขอลูกกับพระพุทธรูปในโบสถ์ร้างที่เขาถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ในสระก็ว่ามีผีดู มีผีอยู่ในสระ มีไม้หลักที่เรียกว่า เสาประโคนปักอยู่กลางสระ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 102)

ดังนั้น สอนโมกขพลาราม เมื่อแรกเริ่มได้ถือกำเนิดขึ้น ณ วัดตระพังจิก เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2475 อันตรงกับวันวิสาขบูชา ตามเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ว่า การจัดตั้งสอนโมกขพลารามมีเจตนารมณ์ตั้งไว้ 3 ข้อ การค้นคว้าพระไตรปิฎก (ปริยัติ), การตามรอยพระอรหันต์ (ปฏิบัติ), การเผยแผ่ความรู้ธรรมะชั้นลึก มันก็ค่อย ๆ ต่อหลังจากนี้มีการเพิ่มปณิธาน 3 ข้อเข้าไปว่าให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ๆ ให้เกิดความเข้าใจกันระหว่างศาสนาและช่วยกันขึ้นโลกให้ออกจากวัตถุนิยม เป็นการทำให้ก้าวหน้าหรือมีน้ำหนักรากขึ้น พอส่งเสริมปริยัติส่งเสริมปฏิบัติได้สำเร็จ คนก็เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ความเข้าใจศาสนาของเพื่อนก็จะดีขึ้น ถ้าศาสนามีอิทธิพลในหมู่คนมากขึ้น เขาก็จะพากันออกจากวัตถุนิยมของเขาเอง (พุทธทาส, 2538, น. 43)

กิจกรรมของสอนโมกขพลารามและวิธีการเผยแผ่ธรรมตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ เริ่มต้นจากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแน่วแน่ จนเกิดปัญญารู้แจ้งในพระธรรมคำสอนมากขึ้นเป็นลำดับ จนทราบถึงแก่นแท้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร หัวใจของคำสอนคืออะไร จึงได้แต่งหนังสือชื่อ “ตามรอยพระอรหันต์” ประกอบกับความตั้งใจมั่นที่จะมอบกายถวายชีวิตให้แก่พระบรมสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ใช้นามว่า “พุทธทาส” หลังจากนั้น งานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้เริ่มเกิดขึ้น โดยเริ่มจากการแสดงพระธรรมเทศนา ต่อมาก็มีงานเล็ก ๆ เช่น งานเขียน การเทศนา หนังสือพิมพ์รายไตรมาส ชื่อว่า “พุทธศาสนา” ซึ่งหนังสือฉบับนี้ ถือว่าเป็นการเปิดตัวแนวคิดและกิจกรรมของสอนโมกขพลารามและคณะธรรมทานสู่ผู้คนทั่วประเทศ จนเริ่มเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง

ภายหลังจากการบุกเบิกพัฒนาสอนโมกขพลารามตลอดระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ.2475-2486) แนวคิดและวิธีการปฏิบัติของสอนโมกขพลาราม ก็ได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้างในระดับหนึ่ง และดูเหมือนว่าจะมีโอกาสได้รับการพัฒนาให้รุ่งเรืองต่อไปได้ ส่งผลให้สอนโมกข์พุมเรียง (วัดตระพังจิก) ได้คับแคบลง พื้นที่ไม่สามารถรองรับการเพิ่มของกิจกรรมสอนโมกข์ต่อไปได้ ท่านพุทธทาสเห็นว่า สอนโมกข์ (วัดตระพังจิก) ไม่เหมาะแก่การขยายกิจกรรมได้ และเพราะ

เป็นพื้นที่ที่คณะกรรมการขอเช่าจากรัฐบาลมาชั่วคราว จึงคิดจะขยับขยายหาที่สร้างสวนโมกข์แห่งใหม่ จนได้มาพบพื้นที่ป่าไม้อันน่ารื่นรมย์ มีภูเขาและมีธารน้ำไหลผ่าน ที่สำคัญมีเจ้าของกรรมสิทธิ์ สามารถซื้อขายได้ ซึ่งก็คือ สวนโมกขพลารามในปัจจุบัน

1.2 ประวัติความเป็นมาของสวนโมกขพลาราม (สวนโมกข์ปัจจุบัน)

วัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกขพลารามในปัจจุบัน ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า “สวนโมกข์” ตั้งอยู่ที่เลขที่ 68 หมู่ 6 ถนนเพชรเกษม ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอไชยาไปทางทิศตะวันตกประมาณ 6 กิโลเมตร ติดกับถนนสายเอเชียทางหลวงหมายเลข 41 สุราษฎร์ธานี-ชุมพร บริเวณกิโลเมตรที่ 134 มีเนื้อที่ 310 ไร่ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทิศตะวันออกติดต่อกับ ทางหลวงหมายเลข 41 สุราษฎร์ธานี-ชุมพร

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ เขตพื้นที่ป่าสงวน

ภายหลังจากการดำเนินงานตามอุดมคติ โดยปรับเปลี่ยนวัดร้างตระพังจิกพุมเรียงให้กลายเป็น “สวนโมกขพลาราม” และได้ดำเนินเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ.2486 ท่านพุทธทาสและคณะกรรมการได้ค้นพบพื้นที่บริเวณธารน้ำไหลเขาพุทธรอง อันเป็นสถานที่ป่าอันร่มรื่น สงบเหมาะแก่การประพฤติปฏิบัติธรรมของสมณะสงฆ์ ซึ่งเป็นพื้นที่สวนร้างของหลวงพรหมปัญญา (ตันตระกุลสุตบุตร) อดีตผู้พิพากษาได้มาสร้างไว้ มีเนื้อที่ประมาณ 90 ไร่ ต่อมาได้เลิกร้างไปจึงกลายเป็นป่าทึบ ติดกับสวนเป็นเนินเขาเล็ก ๆ ชื่อ “เขาพุทธรอง” บনยอดเขามีซากปรักหักพังของเจดีย์เก่า ซึ่งสันนิษฐานว่า มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยศรีวิชัย ถัดจากเขาพุทธรองเป็นเขานางเอและเขาโพธิ์ ทางทิศใต้มีธารน้ำไหลเย็นตลอดปี เห็นเป็นสถานที่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมและเผยแพร่ธรรมมากกว่าสวนโมกข์ที่พุมเรียง จึงตกลงจะสร้างสวนโมกข์แห่งใหม่ ณ สถานที่แห่งนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวถึงการจัดซื้อที่ดินในการก่อสร้างสวนโมกขพลารามแห่งใหม่ไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

ก็ตอนไปดูและการทำไม้ในป่า เดินผ่านที่แปลงนี้บ่อย ๆ จนวันหนึ่งจึงถามกันขึ้นว่า นี่มันที่ของใคร ทางเดินยาวเพื่อยึดไปเลย มีต้นมะพร้าวเลาะแหยะ ๆ เป็นที่ของใคร ก็มีคนบอกว่าของหลวงพรหมปัญญา เขาจะขายถูก ๆ เขาเคยบอกขาย 35 บาท ไม่มีคนซื้อ...ผมก็เลยสนใจว่า ที่ตั้งเยอะแยะนี้ก็เลยติดตาม ๆ จนรู้ว่า

อาจจะซื้อได้ เพื่อทำเป็นแบบสวณโมกข์ขึ้นอีกแห่งหนึ่งจะดีกว่า เพราะพอเดินเข้ามาดู มันน่าดู มีภูเขาตรงกลาง มีลำธาร ตอนนั้นมันน้ำมาก ก็เลยพยายามติดตามติดต่อเพื่อพบเจ้าของ ก็ได้นัดพบกันที่ตลาด ตกลงกันราคา 450 บาท วัดได้ 90 ไร่ ๆ ละ 5 บาท ตอนนั้นเราก็คิดจะทำอะไรให้มันน่าดู เรายังหวังว่าจะซื้อ จะขอจากที่ที่ติดต่อกันให้ได้อย่างน้อย 200 ไร่ ทำไปทำมามันได้ตั้ง 310 ไร่ สวณโมกข์เท่านั้นเราเช่าเพียง 70 ไร่ เฉพาะตอนบนข้างล่างมันมีที่อีก เป็นป่าจาก ยุงชุม สู้ไม่ไหว แล้วการคมนาคมไม่สะดวกนัก ถนนแบบเดี๋ยวนี้อย่างไม่มี สู้ที่นี่ไม่ได้ มันมีหวังจะทำให้ใหญ่โตอย่างไรก็ได้ (พุทธทาส, 2546, น. 161)

เมื่อตกลงราคากันได้แล้ว คณะธรรมทานได้เป็นผู้จัดซื้อจากทายาทของหลวงพรหมปัญญา เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2486 และได้เริ่มโครงการก่อสร้างที่สวณโมกขพลารามแห่งใหม่ โดยแบ่งลักษณะการจัดการพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ บริเวณที่ลาดต่ำเชิงเขาพุทธทองด้านตะวันออก โดยความยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้และไปจรดกับเขตของถนนยุทธศาสตร์สายธนบุรี-หาดใหญ่ นั้น ได้จัดให้เป็นพื้นที่เหมือนกับวัดทั่วไป เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้เป็นที่บุญฟังธรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นบริเวณเนินเขาและตอนหลังของเนินเขา ซึ่งบริเวณไปจรดกับป่าทึบเนื่องเป็นแนวเดียวกันกับเขานางเอ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ได้จัดเป็นสถานที่วิปัสสนาธุระหรือสวณโมกขพลารามแห่งใหม่ และได้สร้างกุฏิที่พักถาวรเป็นหลังเล็ก ๆ เฉพาะภิกษุรูปเดียวเรียงรายรอบเนินเขา ส่วนตอนล่างจะสร้างกุฏิธรรมธรรมาและธรรมศาลาขนาดใหญ่ขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อใช้เป็นที่พักประชุมสงฆ์แสดงธรรมและเป็นที่พักของอาคันตุกะผู้ไปเยือน ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงการสร้างสวณโมกขพลารามแห่งใหม่และการตั้งชื่อว่าวัดธารน้ำไหล ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

ชาวบ้านเขาเรียกกันเอง เขาเรียก “วัดเขาพุทธทอง” ตามชื่อภูเขากลางวัด บางคนเรียกตามสะดวกว่า “เขาทอง” ก็มี “วัดเขา” ก็มี “เขาพุทธทอง” มันรู้มั่วมั่วเรียกยาก เราเรียก “สวณโมกข์” พอจดทะเบียนเป็นวัดใช้ชื่อ “ธารน้ำไหล” เหมาะที่สุด เพราะมันมีธารน้ำไหล ฟังดูมันเข้ากับธรรมชาติ ประชาชนทั่วไปแถวนี้ก็เรียก “วัดธารน้ำไหล” รู้จักกันอย่างเป็นทางการว่าสวณโมกข์ ระยะแรกตั้งใจจะให้แยกกันต้องการให้สวณโมกข์เป็นองค์กรอิสระ ถ้าเกิดเรื่องอะไรขึ้นมา ก็สะดวกไม่ต้องไปทำตามระเบียบของวัด จะทำอะไรก็ทำได้เลย ไม่ต้องอยู่ในความควบคุม เป็นเอกเทศเอกชนไป ด้านหน้าจะใช้เป็นวัด ข้างหลังเป็นสวณโมกข์ แยกกันในทางกฎหมายในตอนแรก แล้วตอนหลังก็ยกให้เป็นวัดธารน้ำไหลหมดแล้ว เพราะมันไม่มีปัญหาอะไร (พุทธทาส, 2546, น.181)

สวนโมกขพลารามแห่งใหม่ มีชื่อจดทะเบียนเป็นวัดตามระเบียบของทางคณะสงฆ์ว่า “วัดธารน้ำไหล” สอดคล้องกับสถานที่ที่มีธารน้ำไหลผ่าน ในระยะแรกท่านพุทธทาสตั้งใจจะให้วัดธารน้ำไหลและสวนโมกขพลารามมีการบริหารแยกจากกัน โดยให้สวนโมกขพลารามเป็นองค์กรอิสระแบบเอกชน เพื่อให้สามารถทำงานสร้างสรรค์ได้เต็มที่โดยไม่ต้องติดขัดกับกฎระเบียบของวัด แต่เพื่อให้มีการขัดแย้งกับระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ จึงได้จดทะเบียนเป็นวัดให้ถูกต้องตามกฎหมาย อย่างไรก็ตามการดำเนินงานทั้ง 2 ส่วน เป็นไปโดยราบรื่นจนกลายเป็นส่วนเดียวในที่สุด

เจตนารมณ์ในการก่อสร้างสวนโมกขพลาราม

หลักการอันถือเป็นอุดมคติของสวนโมกขพลารามในการประพฤติปฏิบัติ ที่ได้ถือกันอย่างเคร่งครัดยิ่งเสมอมา สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 แผนกด้วยกัน คือ 1) การส่งเสริมปริยัติ 2) ส่งเสริมการปฏิบัติ 3) การเผยแผ่ผลอันเนื่องมาแต่การศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติ

วัตถุประสงค์ของสวนโมกข์ที่เกิดขึ้นเพื่อรื้อฟื้นและส่งเสริมการปฏิบัติธรรม หมายความว่า การปฏิบัติธรรม แบบที่เป็นตัวพุทธศาสนามันหายไป ต้องรื้อกลับขึ้นมาให้มีการปฏิบัติชนิดนั้น แล้วถ้ามีขึ้นมาแล้ว มันก็ต้องส่งเสริมให้ก้าวหน้าถึงที่สุด นี่พูดแล้วมันก็คล้าย ๆ กับว่า ยกตัว ดูหมิ่นผู้อื่น คือเราเห็นว่า การศึกษาปริยัตินั้นมันก็พลอยตายด้านไปเพราะการปฏิบัติมันไม่มี ตอนนั้นดูเขาสนใจกันแต่เรื่องการปริยัติ ไม่มีการส่งเสริมการปฏิบัติ ไม่ค่อยมีสำนักปฏิบัติที่เป็นจริงเป็นจัง นี่เราก็คิดว่า อันนี้สำคัญหรือหัวใจของพุทธศาสนา มันกำลังจะหายไป ๆ ก็เลยจัดสวนโมกข์เป็นสถานที่ที่จะเผยแผ่ทั้งหลักปริยัติ คือหลักที่เป็นหลักพระคัมภีร์ ให้มันชัดเจนออกมาและให้มันพอด้วย แล้วก็เผยแผ่การปฏิบัติด้วย นี่มันก็ไม่รู้จะเอาอะไรเป็นแบบฉบับ เพราะมันกำลังไม่มีวิธีปฏิบัติ กัมมัฏฐานวิปัสสนามันกำลังไม่มี จึงคิดว่ามันจะต้องถอดออกมาใหม่จากพระบาลีเอาจากพระบาลีโดยตรง จึงลงมือทำงานค้นคว้าพระสูตรที่เป็นหลักปฏิบัติออกมาใหม่ ที่ทำให้เกิดหนังสือชื่อว่า “ตามรอยพระอรหันต์” ขึ้นมา (พุทธทาสภิกขุ, 2539, น. 3-4)

ปณิธาน 3 ประการของพุทธทาสภิกขุ กับสวนโมกขพลาราม

การดำเนินชีวิตในสวนโมกขพลาราม ท่านพุทธทาสภิกขุยึดคติที่ว่า เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง โดยชีวิตประจำวันจะดำเนินเป็นไปอย่างสันโดษและสมถะ ท่านพุทธทาสภิกขุจะพึงพากย์แต่เพียงวัตถุประสงค์ของที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ต่อไปได้ และวัตถุประสงค์ของที่จำเป็นในการเผยแผ่ธรรมะเท่านั้น โดยไม่พึงพาวัตถุประสงค์ของฟุ้งเฟ้ออื่นใดที่เกินจำเป็นเลย เรียกได้ว่า มีความเป็นอยู่อย่างต่ำที่สุด หากแต่การกระทำในความเป็นอยู่นั้นเป็นการกระทำอย่างสูงที่สุด นั่นคือ เป็นการ

อยู่เพื่อการศึกษา การประพฤติปฏิบัติและเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษาและปฏิบัตินั้นเป็นการกระทำอันนำไปสู่มรรคผล แม้กระทั่งพระนิพพานซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุดที่ชีวิตมนุษย์ควรจะได้รับรู้ถึงได้

ส่วนการเผยแผ่นั้น เป็นการกระทำเพื่อนำกระแสธรรมอันบริสุทธิ์ให้อาบหล่อไห้ล้นรดคนทั้งโลก เป็นการชี้ทางสว่างให้เพื่อนมนุษย์ ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้บรรลุถึงอุดมคติที่สูงที่สุดของชีวิตมนุษย์ไปด้วยกัน หรืออย่างน้อยก็ทำให้มนุษย์เรานั้นได้ลดการเบียดเบียนตนเองและลดการทำร้ายผู้อื่น อันจะก่อให้เกิดทั้งสันติสุขและสันติภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทั้งตัวมนุษย์และโลกมนุษย์ปรารถนา ดังนั้น ท่านจึงได้ตั้งปณิธานไว้ 3 ประการ คือ (พุทธทาสภิกขุ, 2549, น. 11, 113, 137-138)

1. ให้ศาสนิกทุกศาสนาเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน สรุปความว่า เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ๆ แล้วแต่ว่าจะกำลังถือศาสนาอะไร คำว่าศาสนาในที่นี้ หมายถึง ศาสนาที่ถูกต้อง ไม่ใช่ศาสนาวัตถุนิยม ไม่ใช่ศาสนาเงิน ไม่ใช่ศาสนากามารมณ์ แต่เป็นศาสนาที่ถูกต้องที่มีอยู่สำหรับคุ้มครองโลก แต่ละศาสนาก็มีหัวใจคือความมุ่งหมายส่วนสำคัญ นี้เรียกว่า จะตรงกันทุกศาสนาก็ได้ คือเพื่อสันติสุขของโลกด้วยเครื่องมือคือความไม่เห็นแก่ตัว ทุกศาสนามุ่งหมายจะกำจัดความเห็นแก่ตัว

2. การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา สรุปความว่า เราจะมาช่วยกันทำความเข้าใจซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนา คือเพื่อนมนุษย์ทุกคนที่มีศาสนาต่างกัน ให้ทำความเข้าใจกันได้ ในการที่จะร่วมมือกัน สร้างสันติสุขส่วนบุคคล สร้างสันติภาพของสังคม แล้วจะมีความเป็นโลกที่ประเสริฐที่สุดสมกับว่ามันเป็นโลกของมนุษย์ผู้มีใจสูง

3. การนำโลกออกมาเสียจากวัตถุนิยม สรุปความว่า คือ การนำโลกออกมาเสียจากวัตถุนิยม สิ่งที่เรียกว่าวัตถุนิมนั่นแหละ คือ ตัวศัตรูอันร้ายกาจของมนุษย์ยิ่งกว่าสิ่งใด โดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบัน วัตถุนิยมกำลังครองโลก กำลังจับจิตจับใจของมนุษย์ทุกคนในโลก บีบบังคับให้เดินไปในทางของความลุ่มหลงต่อวัตถุ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความเห็นแก่ตัวและส่งเสริมความเห็นแก่ตัวให้ยิ่งขึ้นไป โลกจึงเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว เพราะพอใจในรสของวัตถุ ลุ่มหลงยิ่งกว่าสิ่งใดจึงมีความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้นเท่ากับความลุ่มหลงในวัตถุ

ปณิธาน 3 ประการโยงกันเป็นสายขั้วสำคัญ คือ ปณิธานข้อที่ 1 การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ถ้าเข้าถึงแก่นของศาสนาได้จริงแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยให้บังเกิดความสัมฤทธิ์ผลต่อปณิธานข้อที่ 2 และข้อที่ 3 ได้อย่างอัตโนมัติ เพราะไม่มี “ตัวตน” ที่จะเข้าไปทิ่มแทงขัดแย้งกับเพื่อนต่างศาสนา จะมีก็แต่ความร่วมมือกันทำงานเพื่อช่วยเหลือมนุษยชาติ ในทำนองเดียวกันก็จะมี “ตัวตน” ไปตกอยู่ใต้อำนาจของวัตถุนิยม

1.3 การบริหารการปกครองในสวนโมกขพลาราม

สวนสวนโมกขพลาราม มีลักษณะการบริหารการปกครองเป็นไปภายใต้กฎระเบียบแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2535 ซึ่งได้กำหนดให้วัดแต่ละวัดมีเจ้าอาวาสและให้มีอำนาจในการปกครองไว้ในมาตรา 36 ว่า “วัดหนึ่งให้มีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง และถ้าเป็นการสมควรจะให้ มีรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสด้วยก็ได้” และมาตรา 37 ว่า “เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้ 1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี 2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม 3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ 4) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล”

สวนโมกขพลารามหรือวัดธารน้ำไหล ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบันนี้ ได้มีเจ้าอาวาสผู้ทำหน้าที่บริหารปกครองวัด 2 รูป คือ

1. พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) พ.ศ.2486-2529 และ
2. พระภาวนาโพธิคุณ (โพธิ์ จนฺตสิโร) พ.ศ.2529-ปัจจุบัน

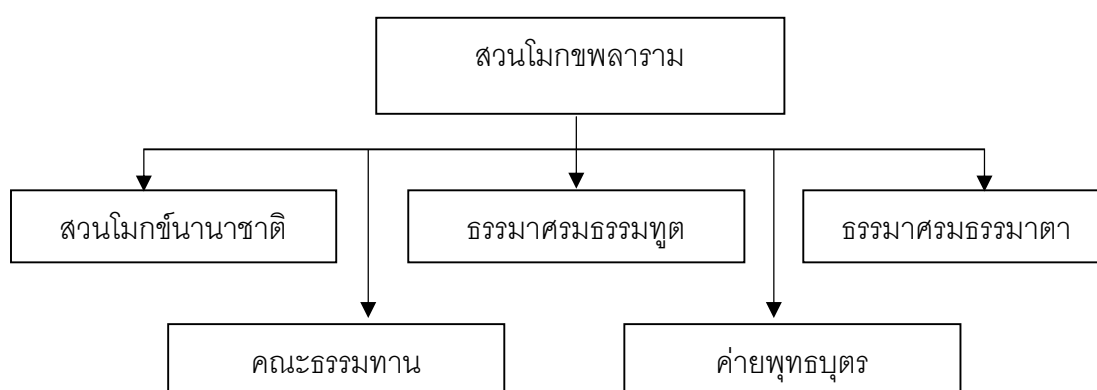
ในปัจจุบันโครงสร้างการบริหารการปกครองในสวนโมกขพลาราม มีพระภาวนาโพธิคุณ (โพธิ์ จนฺตสิโร) เป็นเจ้าอาวาส ได้แต่งตั้งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส คือ พระสุชาติ ปญฺญาทีโป เป็นรองเจ้าอาวาส และพระครูใบฎีกาณเตียร มณฺฑิโร เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ทั้งนี้ เพื่อช่วยในการแบ่งเบาภาระหน้าที่การบริหารการปกครองในสวนโมกขพลาราม

อนึ่ง เนื่องจากสวนโมกขพลาราม มีการทำงานที่มีความสัมพันธ์กับคณะธรรมทาน ดังนั้น การบริหารการปกครองในสวนโมกขพลารามจึงขึ้นอยู่กับคณะธรรมทานด้วย ซึ่งคณะธรรมทานก็เป็นส่วนหนึ่งของสวนโมกขพลาราม ทำหน้าที่ในฐานะเป็นทนายและเป็นไวยาวัจกรในการจัดหาและรักษาปัจจัยสี่เพื่อบำรุงรักษาสามเณรในสวนโมกขพลาราม คณะกรรมการบริหารสวนโมกขพลารามหรือวัดธารน้ำไหล ประกอบด้วย

1. พระภาวนาโพธิคุณ (โพธิ์ จนฺตสิโร) เจ้าอาวาส
2. พระสุชาติ ปญฺญาทีโป รองเจ้าอาวาส
3. พระครูใบฎีกาณเตียร มณฺฑิโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
4. นายเมตตา พานิช ไวยาวัจกร
5. นายโพธิพันธ์ พานิช กรรมการ
6. นายสมคิด มีเผือก กรรมการ

7. นายประยูร ทองอุ่น	กรรมการ
8. นายสุกานต์ จิยางกูร	กรรมการ
9. นายสมนึก เกษมภัทรา	กรรมการและเหรัญญิก
10. นายประชา ชูเทพ	กรรมการและเลขานุการ

โครงสร้างการบริหารงานในสวนโมกขพลาราม

1.3.1 ธรรมาศรมนานาชาติ (สวนโมกขนานาชาติ)

ธรรมาศรมนานาชาติหรือที่นิยมเรียกกันว่า “สวนโมกขนานาชาติ” เริ่มสร้างเริ่มเมื่อปี พ.ศ.2529 บนพื้นที่สวนมะพร้าว ซึ่งอยู่คนละฝั่งถนนและห่างจากสวนโมกขพลารามอำเภอไชยา ประมาณ 2 กิโลเมตร ท่านพุทธทาสปรารภเล่น ๆ ในตอนเริ่มก่อตั้งว่า เราจะทำ “แก๊งค์โลก” นอกจากจัดให้มีการประชุมระหว่างชาติ ศาสนา นิกาย กลุ่ม ฯลฯ เพื่อความร่วมมือและนำไปสู่สันติภาพของโลกแล้ว ยังจัดให้มีการอบรมธรรมะอย่างจริงจัง ทั้งด้านทฤษฎีและปฏิบัติทุก ๆ เดือน

สวนโมกขพลารามร่วมกับธรรมทานมูลนิธิ จัดให้มีการอบรมสมาธิภาวนาแบบอานาปานสติ ซึ่งเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติจนตรัสรู้และทรงแนะนำให้ศึกษาให้มาก เพราะอำนวยการประโยชน์ทั้งด้านความสงบ (สมถะ) และความรอบรู้ (วิปัสสนา) สำหรับผู้สนใจศึกษาธรรมะและต้องการปฏิบัติจนเห็นผลด้วยตนเอง

โครงการฝึกอบรมตนเพื่อชีวิตพรหมจรรย์ที่หมดจดงดงาม ในธรรมาศรมนานาชาติ ได้กำหนดจุดประสงค์ของการอบรม คุณสมบัติของผู้เข้าอบรม ข้อพึงปฏิบัติในการอบรม รูปแบบการจัดอบรมและตารางปฏิบัติกิจวัตรประจำวันไว้ ดังนี้

ก. จุดประสงค์ของการอบรม เพื่อชี้แนะหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่สามารถนำไปใช้แก้ปัญหาชีวิต ประจำวันได้จริง และเพื่อฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา

จนสามารถสัมผัส ความสงบเย็นภายใน และความเป็นอิสระของจิตใจ อันเกิดจากความประจักษ์
ในสัจธรรมมีหลักการเป็นอยู่ 3 ประการ

1. เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง
2. เป็นอยู่อย่างง่าย กระทำสิ่งที่ยาก
3. ไกล่ลี้ดิตรวมชาติ เพื่อศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติ (ธรรมะ)

ข. คุณสมบัติของผู้เข้าอบรม

1. มีอายุ 20–65 ปี ทุกสาขาอาชีพ (ผู้ที่อายุต่ำ/สูงกว่าที่ระบุ อาจพิจารณา
อนุญาตตามความเหมาะสม)
2. มีความตั้งใจจริง และศรัทธาที่จะรับการอบรม
3. พร้อมและเต็มใจที่จะรักษา และปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนด
4. ให้ความร่วมมือในการรักษาความสงบ ด้วยการงดพูดคุยนทนา
5. ไม่มีโรคประจำตัวที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม
6. พร้อมที่จะอุทิศเวลา 7 วันนี้ เพื่อการศึกษา และ การปฏิบัติธรรม

ค. ข้อพึงปฏิบัติในการอบรม

1. อยู่ร่วมตลอดการอบรม เข้าร่วมทุกรายการ และตรงต่อเวลา
2. งดใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ และเครื่องมือติดต่อสื่อสารทุกชนิด รวมทั้งไม่ออก
นอกบริเวณที่อบรม
3. งดการพูดคุยกับผู้ปฏิบัติอื่น มีปัญหากรุณาถามอาจารย์ผู้สอนเท่านั้น
4. ไม่นำอาหารหรือของกินอย่างอื่น เข้ามารับประทานในห้องพัก เพื่อ
ความเป็นอยู่อย่างง่าย ควรรับประทานอาหารเฉพาะที่จัดให้
5. ตั้งใจปฏิบัติตามคำแนะนำอย่างถูกต้อง ด้วยความกระตือรือร้น
6. ไม่คาดหวังเกินไปจนเคร่งเครียด ผ่อนคลายและปล่อยวางให้มาก
7. งดส่งเสียงดังทุกกรณี และมีความเกรงใจผู้อื่น
8. มีสติในทุกอิริยาบถ ทำงานและกิจวัตรทุกอย่างให้เป็นการปฏิบัติธรรม
9. ควรดื่มใช้เครื่องประดับของมีค่า ฯลฯ

ง. รูปแบบการจัดอบรม การอบรมยึดถือแนวทางการพัฒนาเพื่อยกระดับ

คุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ครบถ้วน ตามระบบองค์รวมแห่งพุทธธรรมทั้งสามด้าน กล่าวคือ ศีล
สมาธิ ปัญญา อันจะนำไปสู่วิถีชีวิตที่สุขสงบเย็นก้าวหน้าอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน ทั้งส่วนตน
และสังคมโดยรวม คือ

1. ศีล เป็นฝึกการใช้ชีวิตที่สงบเย็น เรียบง่าย เป็นอิสระจากพันธนาการทางวัตถุส่วนเกินให้ได้มากที่สุด ให้ความสำคัญต่อการรักษาปฏิบัติตามระเบียบวินัยอันดีของชุมชน ดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าเป็นประโยชน์ ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นและตนเอง โดยถือแนวการปฏิบัติ ศีล 8 เป็นบรรทัดฐาน

2. สมาธิ เป็นฝึกพัฒนายกระดับความมีคุณภาพ และประสิทธิภาพของจิต ทั้งด้านสติและสมาธิ ด้วยระบบอานาปานสติภาวนา โดยฝึกปฏิบัติในทุกอิริยาบถของการดำรงชีวิตตลอดระยะเวลาของการอบรม

3. ปัญญา ด้วยการนำเสนอหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของพุทธธรรม เพื่อเป็นแนวทางและพื้นฐานความรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ จนเกิดการพัฒนาปัญญาญาณ รู้เห็นแจ้งสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารทั้งชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง

หัวใจสำคัญประการหนึ่งของการอบรมอานาปานสติภาวนา คือ การพัฒนาสภาวะความสงบเย็นภายในจิตใจของผู้ร่วมกิจกรรมเป็นพื้นฐานเบื้องต้น จึงถือเป็นข้อตกลงที่เคร่งครัด ในการงดพูดจา ติดต่อสื่อสารกับบุคคลต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกตลอดระยะเวลาของการอบรม ยกเว้นช่วงเวลาที่กำหนดให้เท่านั้น ซึ่งผู้เข้าร่วมกิจกรรมต้องถือปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม

๑. การเป็นอยู่ในธรรมมาศรมนนานาชาติ การใช้ชีวิตเป็นอยู่ ณ ธรรมมาศรมนนานาชาติ ซึ่งเป็นชุมชนแห่งพุทธะ (ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน) ชุมชนแห่งสันติสงบร่มเย็นและการฝึกฝนพัฒนาดตนเอง จึงใช้แนวทางที่ท่านพุทธทาสให้ไว้สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ กล่าวคือ “กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” “เป็นอยู่อย่างง่าย มุ่งกระทำอย่างยาก” และใช้ชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติมากที่สุด ดังนี้

1. รับประทานอาหารวันละ 2 มื้อ (งดเว้นเนื้อสัตว์)
2. วันที่ 6 ของการอบรม จัดให้ฝึกเข้าอยู่อุโบสถศีล รับประทานอาหารมื้อเดียว
3. ฝึกหัดการนอนด้วยหมอนไม้ พร้อมเครื่องนอนที่เรียบง่ายที่สุด ฝึกการใช้เท้าเปล่า ไม่สวมรองเท้า
4. ใช้ชีวิตอยู่กับตัวเองโดยลำพัง เพื่อให้สามารถศึกษา เรียนรู้ เข้าใจภาวะจิตใจของตนเองได้อย่างเต็มที่ตลอดเวลา
5. ใช้เวลาของชีวิตให้คุ้มค่าที่สุด ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมทุกกิจกรรม และฝึกฝนอบรมตนเองตลอดเวลาของการอบรม

6. ใช้ชีวิตด้วยความสงบเย็น ผ่อนคลาย ไม่เคร่งเครียดเร่งร้อน ใกล้ชิดธรรมชาติให้มากที่สุด เพื่อเรียนรู้สภาวะแห่งความสมดุลพอเหมาะพอดี ในทุกๆ การกระทำแห่งการดำเนินชีวิต

ฉ. กำหนดการอบรม และตารางกิจวัตรประจำวัน ระยะเวลาในการอบรม 10 วัน โดยแบ่งใช้สำหรับอบรมชาวต่างชาติ วันที่ 1-10 ของทุกเดือน สำหรับคนไทย วันที่ 20-26 ของทุกเดือน และการอบรมพิเศษแก่หมู่คณะที่ประสงค์ให้อบรมวันที่ 12-18 ของเดือน ผู้เข้าอบรมทั้งหมด ทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศหรือผู้เข้าร่วมอบรมในโครงการพิเศษ ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวัน ดังนี้

04.30-05.00 น.	ทำวัตรสวดมนต์เช้า
05.00-06.00 น.	เทปธรรมะรับอรุณ (พุทธทาสภิกขุ) / นั่งสมาธิ
06.00-06.45 น.	บริหารกาย-บริหารจิต
06.45-07.30 น.	นั่งสมาธิยามเช้า
07.30-09.30 น.	อาหารเช้า / งานอาสา / พัก
09.30-10.30 น.	ฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา
10.30-11.30 น.	ธรรมบรรยาย
11.30-13.30 น.	อาหารกลางวัน / พัก
13.30-14.30 น.	เทปอานาปานสติ (พุทธทาสภิกขุ)
14.30-16.00 น.	ฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา
16.00-17.00 น.	แนะนำเทคนิคการปฏิบัติ
17.00-18.45 น.	น้ำปานะ / อาบน้ำแร่
19.00-19.30 น.	ทำวัตรสวดมนต์เย็น
19.30-20.30 น.	ฝึกปฏิบัติอานาปานสติภาวนา
20.30-21.00 น.	สรุปการปฏิบัติประจำวัน
21.00-04.00 น.	พักผ่อน

1.3.2 ธรรมาศรมธรรมทูต

ธรรมาศรมธรรมทูต หรือสวนป่าดอนเคี่ยม เป็นสวนป่าที่ท่านพุทธทาสจัดขึ้นมาเพื่อให้อบรมพระธรรมทูตชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะพระธรรมทูตจะเป็นบุคลากรสำคัญยิ่งที่จะนำธรรมะออกไปเผยแผ่ทั่วโลก ท่านพุทธทาสได้ปรารภไว้ว่า “ชาวตะวันตกมีอิทธิพลต่อโลกมาก ถ้าได้เข้าใจพุทธศาสนา ปฏิบัติจริง เผยแก่นแท้พุทธธรรม โลกก็จะมีสันติภาพเร็วขึ้นง่ายขึ้น”

สวนป่าแห่งนี้จะคงความเป็นป่าไว้ให้มากที่สุด เพราะธรรมชาติ คือ พื้นฐานของการเข้าถึงความจริง ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงขั้นสูงสุด นี่คือแหล่งบ่มเพาะบุคคลและกลุ่มบุคคล เพื่อเข้าสู่หัวใจของศาสนา แล้วนำไปเผยแผ่เผชิญหน้ากับความต้องการของโลกวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นการกู้โลกจากอุปสรรคต่าง ๆ ที่ไม่อาจเข้ากันได้ แท้ที่จริงแล้วชีวิตทั้งหมด ก็คือชีวิตเดียวกัน มนุษยชาติ คือศาสนาเดียวกัน สังคมยังปั่นป่วนวุ่นวาย ความสงบสุขก็ถูกถามหา ใครเข้าใจก็พบคำตอบ ดังคำสอนของท่านพุทธทาสที่ว่า “ธรรมะมีอยู่แล้ว ไม่ต้องสร้างขึ้น ไม่ต้องวิ่งหา เพียงแต่ทำให้ปรากฏแก่จิตที่อบรมแล้วอย่างถูกต้อง เดียวนี้ มัวสร้าง มัวหา เลยไม่พบ ทั้งที่มีอยู่แล้ว”

1.3.3 ธรรมาศรมธรรมมาตา

ธรรมาศรมธรรมมาตา เป็นธรรมาศรมสำหรับสตรีเพศผู้สละโลก อุทิศชีวิตแด่พระธรรม ธรรมาศรมธรรมมาตาเกิดจากความดำริของท่านพุทธทาส เพื่อให้เพศหญิงได้มีโอกาสศึกษา และปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุด สามารถเป็นธรรมทูตหญิงเผยแผ่ธรรมสืบอายุพระพุทธศาสนา เสริมแทนภิกษุณีที่ขาดสูญไป ธรรมาศรมธรรมมาตาได้จัดสร้างขึ้นบนเนื้อที่ 40 ไร่ ติดกับธรรมมาศรมนานาชาติ มีอาคารส่วนกลางเพื่อการศึกษาอบรมและทำกิจวัตรร่วมกัน ด้านที่พักจะมีอาศรมที่พักส่วนตัว เพื่อการฝึกอบรมตนอย่างจริงจัง สภาพแวดล้อมร่มรื่นสงบสงัด เพื่อนำมาซึ่งความเยือกเย็นสงบระงับ ในที่เดียวกันนั้น ถ้าผู้หญิงคนใดขัดเกลาคิดใจและพัฒนาชีวิตของตนให้เข้าสู่ความเป็นผู้มีสติปัญญาเพิ่มพูนขึ้น สว่างกระจ่างแจ้งมากขึ้นได้ ศักยภาพของผู้หญิงคนนั้นก็ไม่ได้หายไปกว่าชายเลย

สมาชิกธรรมาศรมธรรมมาตา จะต้องมียศเจตจำนงที่แน่วแน่จะสละโลก อุทิศชีวิตเพื่อพระธรรม มีจิตสำนึกที่เสียสละ กล้าหาญ ซื่อตรงต่อพระธรรมและซื่อสัตย์ต่อตนเอง ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย มีความอดทนต่อการตรากตรำทั้งทางกายและทางใจ และมุ่งมั่นเทชีวิตเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรมอยู่ทุกขณะ ธรรมมาตามณเทียร หรือปราสาทแห่งธรรมมาตา จะต้องสร้างด้วยใจธรรมมาศรมธรรมมาตา จะสัมฤทธิ์ผลตามจุดมุ่งหมายก็ด้วยหัวใจของผู้หญิงที่ได้สละชีวิตเข้ามาเป็นสมาชิกของธรรมาศรมธรรมมาตา

โครงการฝึกอบรมตนเพื่อชีวิตพรหมจรรย์ที่หมดจดงดงาม ในธรรมาศรมธรรมมาตา ได้กำหนดจุดมุ่งหมาย คุณสมบัติของผู้สมัครเข้าอบรมและระเบียบปฏิบัติไว้ ดังนี้

ก. จุดมุ่งหมาย

1. เพื่อสรรหาบุคคลที่มีความสนใจในการศึกษา และปฏิบัติธรรมตามจุดมุ่งหมายของโครงการธรรมาศรมธรรมมาตา

2. เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมได้มีความเข้าใจและเข้าถึงความหมายของชีวิตพรหมจรรย์ จนเกิดศรัทธาปสาทะที่จะประพฤติพรหมจรรย์อย่างหมดจดงดงาม และรักษาการดำเนินชีวิตเช่นนี้ไว้ได้ตลอดชีวิต หรือนานที่สุดเท่าที่จะนานได้

3. เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถนำแบบอย่างของการประพฤติพรหมจรรย์ที่หมดจดงดงามนี้ ออกไปเผยแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ ให้เกิดความสนใจที่จะประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อให้เกิดความสุขสงบเย็นแก่ชีวิตของผู้คน

ข. คุณสมบัติของผู้สมัครเข้าอบรม

1. มีอิสระในการปฏิบัติธรรม โดยไม่ต้องมีภาระการงานอื่น ๆ ผูกพัน
2. สุขภาพแข็งแรงทั้ง สุขภาพกาย และ สุขภาพจิต
3. มีสัมมาวาจาเป็นอุปนิสัย
4. อายุระหว่าง 25-50 ปี

ค. ระเบียบปฏิบัติ

1. สมาทานศีล 8 และในวันพระสมาทานศีลอุโบสถ
2. มีความเป็นอยู่เรียบง่ายอย่างนักบวช
3. อยู่เจียม อินทรีย์สังวร

ง. การศึกษาอบรม ศึกษาในด้านปริยัติ ได้แก่ ธรรมพื้นฐานที่ควรรู้และธรรมะเพื่อการดับทุกข์ ด้านการฝึกปฏิบัติ อบรมอานาปานสติภาวนา มีสติในทุกอิริยาบถ

จ. ผลที่คาดว่าจะได้รับ ผู้เข้าอบรมได้เห็นคุณค่าของการมี ชีวิตพรหมจรรย์ที่หมดจดงดงาม ได้รับความสุขสงบเย็นตาควรแก่การปฏิบัติของตน และมีกำลังใจที่จะพัฒนาตนให้ชีวิตมีความประเสริฐยิ่งขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ ยังสามารถแบ่งปันความรู้และการปฏิบัติที่ตนได้รับตลอดการอบรมแก่ผู้อื่นได้ทั้งด้วยการประกาศวาจา และการปฏิบัติให้เห็น

1.3.4 คณะธรรมทาน

อาคารสำนักงานคณะธรรมทาน ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของสวนโมกขพลาราม เป็นอาคารที่เก็บแหล่งรวบรวม เก็บรักษา และเผยแพร่ผลงานต่าง ๆ ของท่านพุทธทาสอย่างสมบูรณ์ เป็นที่ตั้งสำนักงานธรรมทานมูลนิธิและมูลนิธิพุทธทาส และเป็นติดต่อประสานงานทั่วไปของสวนโมกขพลาราม อีกทั้งยังเป็นที่ทำการหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาดด้วย โดยให้ชื่อว่า “คณะธรรมทาน” มีวัตถุประสงค์ในการก่อตั้ง ดังนี้

1. เป็นแหล่งรวบรวมผลงาน เก็บรักษาต้นฉบับหนังสือ เทปคำสอนและสิ่งของอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับท่านพุทธทาส เพื่อให้อยู่ในสภาพที่ดีคงทนถาวรต่อไป

2. เป็นแหล่งเผยแพร่ผลงานของท่านพุทธทาส ทั้งที่เป็นหนังสือ เทปธรรมะ และอื่น ๆ ที่ครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุด

3. เป็นที่ตั้งสำนักงานมูลนิธิธรรมทาน และมูลนิธิพุทธทาส

4. เป็นที่ติดต่อประสานงานทั่วไป สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ของสวนโมกขพลารามและธรรมมาศรมนานาชาติ หรือสวนโมกขนิมิตนานาชาติ

5. เป็นที่ทำการของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ราย 3 เดือน ของคณะธรรมทาน

อนึ่ง คณะธรรมทานมูลนิธิมีฐานะอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นไวยาวัจกรของวัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกขพลาราม มีคุณเมตตา พานิช เป็นประธาน มีหน้าที่ในการประสานภายในสวนโมกขพลารามกับหน่วยงานอื่น สุกัญญาทิพย์ เทนม้วน เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิ กล่าวว่า

บทบาทหน้าที่ของคณะธรรมทานมูลนิธิ เป็นหน่วยประสานงานทุกอย่างในสวนโมกขพลาราม เช่น การติดต่อพระภิกษุภายในสวนโมกข์ทุกอย่างต้องผ่านทางคณะธรรมทาน ในด้านงบประมาณแต่ละหน่วยงานจะมีงบประมาณที่ชัดเจน กรณีที่มีผู้บริจาคจะต้องระบุวัตถุประสงค์ในการบริจาคที่ชัดเจน เช่น บำรุงวัด หรือเพื่อสนับสนุนในการจัดพิมพ์หนังสือ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการจัดทำบัญชี ดังนั้น คณะธรรมทานมูลนิธิจึงมีฐานะเป็นไวยาวัจกรของสวนโมกขพลารามด้วย โดยมีคุณเมตตา พานิช ประธานมูลนิธิและเป็นไวยาวัจกรด้วย (สุกัญญาทิพย์ เทนม้วน, สัมภาษณ์)

1.3.5 ค่ายพุทธบุตร หรือค่ายลูกเสือ

ในสวนโมกขพลารามมีกิจกรรมปฏิบัติธรรม เรียกว่า “ค่ายลูกเสือ” (เคยใช้เป็นค่ายอบรมลูกเสือของอำเภอไชยา) ตั้งอยู่ขึ้นบนเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ มีกำแพงล้อมรอบ ใช้เป็นสถานที่อบรมสมาธิภาวนาแก่พระภิกษุสามเณร โดยเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรผู้ประสงค์จะปฏิบัติธรรมได้ฝึกฝนพัฒนาตน บำเพ็ญสมาธิภาวนา โดยทางวัดจะให้ความสะดวกเรื่องสถานที่ด้านภัตตาหาร และพระวิปัสสนาจารย์คอยให้คำแนะนำพร้อมกับนำพาปฏิบัติ สถานที่ที่ใช้บริเวณพื้นที่ค่ายพุทธบุตรที่จัดไว้โดยเฉพาะ ไม่มีบุคคลภายนอกมารบกวน พระภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติก็จะปฏิบัติธรรมภายในพื้นที่ที่ได้กำหนดให้และจะปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จะออกนอกพื้นที่เฉพาะเวลารับบิณฑบาตเท่านั้น โดยจะมีระยะเวลา 15 วัน คือ ตั้งแต่วันที่ 10-25 ของทุกเดือนเว้นระยะเข้าพรรษา 3 เดือน

1.4 สิ่งก่อสร้างภายในสวนโมกขพลาราม

โครงการก่อสร้างเสนาสนะที่สวนโมกขพลารามมีอยู่ 2 ส่วน คือ บริเวณที่ลาดต่ำเชิงเขาพุทททอง ด้านตะวันออกโดยความยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ และไปจรดกับเขตของถนนยุทธศาสตร์ สายธนบุรี-หาดใหญ่ นั้น จะจัดขึ้นเป็นวัดธรรมดา เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้เป็นที่ทำบุญฟังธรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นบริเวณเนินเขาและตอนหลังของเนินเขานั้น ซึ่งบริเวณไปจรดกับป่าทึบเนื่องแนวเดียวกันกับเขานางเอ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ได้จัดเป็นสถานที่วิปัสสนาธุระโดยสร้างที่พักถาวรเป็นหลังเล็ก ๆ ไว้เฉพาะภิกษุรูปหนึ่ง ๆ เรียงรายรอบเนินเขา ส่วนตอนล่างนั้นได้สร้างกุฏิธรรมธรรมดาและธรรมศาลาขนาดใหญ่ขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อใช้เป็นที่ประชุมสงฆ์ สวดมนต์ แสดงธรรม และเป็นที่พักของอาคันตุกะผู้ไปเยือน สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกขพลาราม ทุกอย่างล้วนเน้นความประหยัด เรียบง่ายตามธรรมชาติ แต่มีความมั่นคงถาวรคำนึงถึงประโยชน์การใช้สอยและแฝงไปด้วยปริศนาธรรม จะกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ ดังนี้

1.4.1 อุโบสถ

อุโบสถของสวนโมกขพลาราม ตั้งอยู่บนยอดเขาพุทททอง เป็นอุโบสถตามธรรมชาติอันเป็นคติเดิมแท้ ไม่มีสิ่งก่อสร้างอย่างอุโบสถของวัดอื่น ๆ แต่เดิมไม่มีพระประธาน ไม่มีหลังคา ไม่มีฝาผนัง เพียงแต่จัดแต่งธรรมชาติรอบข้างให้เหมาะแก่ประโยชน์ใช้สอย กล่าวคือ มีพื้นเป็นดิน ใ้รุกขชาติที่ขึ้นอยู่โดยรอบแทนผนังโบสถ์และกำแพงแก้ว ใช้ท้องฟ้าและร่มไม้แทนหลังคา มีเสาปักไว้ในทิศต่าง ๆ เป็นนิมิต กำหนดเป็นเขตวิสุทธคามสีมา มีพระพุทธรูปอยู่ตรงกลาง แต่อุโบสถนี้ใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ คือ ใช้เป็นที่ประชุมทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ เช่น การทำอุโบสถกรรม การอุปสมบท ทั้งยังเป็นพุทธสถานสำหรับเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วย ต่อมา เมื่อสวนโมกขพลารามได้เป็นวัดเรียบร้อยแล้ว จึงได้ขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาที่ถูกต้องโดยสมบูรณ์ เมื่อปี พ.ศ.2515 ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงความเป็นมาและจุดมุ่งหมายของลักษณะของอุโบสถที่สวนโมกขพลารามไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

เพื่อให้ง่ายและประหยัด คล้ายครั้งพุทธกาลมากที่สุด ในสมัยพุทธกาลไม่มีอาคารโบสถ์แบบที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านกำหนดใช้ที่กลางดินหรือว่าใช้ในวิหารที่พัก กำหนดว่าอยู่ในวิสุงคามสีมาก็ได้ วิสุงคามสีมา คือ เขตที่แยกจากหมู่บ้าน ในระยะแรก ๆ ที่มาอยู่ที่นี้ก็ไปลงอุโบสถที่วัดชยาราม บวชนาคก็ทำที่นั่น ต่อมาเมื่อเป็นวัดแล้วก็ขอวิสุงคามสีมาได้ ก็ใช้ยอดเขาพุททธรูปนั้นแหละเป็นโบสถ์ แรกทีเดียว ตรงนั้นใช้เป็นที่จัดงานเทศน์ประจำปีของสวนโมกข์อยู่หลาย

ปี เดิมมันเป็นโคกสูง ต่อมาก็เกลี่ยโคกนั้นให้แบนลง เพื่อใช้เป็นที่นั่งทำสังฆกรรม ลงอุโบสถ บวชนาค เพิ่งมาเกลี่ยลงอีกครั้งสุดท้าย เมื่อไม่นานมานี้เอง ตรงที่ใช้เป็นโบสถ์นั้นมันเป็นฐานพระเจดีย์เก่าถึงสมัยศรีวิชัย เพราะมีอิฐแบบศรีวิชัยอยู่เกลื่อนไป เมื่อเราไปพบมันมีหลุมลึกลงไปใต้ฐานเจดีย์ท่วมหัวคน เป็นเรื่องที่ขโมยมันขุดลงไปเพื่อค้นหาทรัพย์สมบัติ เราไปพบก็เลยช่วยกันเกลี่ยอิฐดินถมให้หลุมมันเต็ม ข้างบนทำให้เสมอพอนั่งได้ใช้เป็นที่เทศน์มาเรื่อย ๆ จนกระทั่งใช้เป็นโบสถ์ ก่อนได้วิสุคามสีมาก็เคยใช้เป็นอรัญสีมาครั้งสองครั้ง เพราะมันห่างบ้านพอ จนขอวิสุคามสีมาได้แล้ว ก็ปักเขตคร่อมฐานเจดีย์นั้น คร่อมตอนสูงของเนินนั้นทั้งหมด เป็นเขตวิสุคามสีมา ได้รับอนุญาตแล้ว เจ้าหน้าที่มาปักเขต เป็นวิสุคามสีมาโดยสมบูรณ์ แต่เรายังไม่ได้ผูกพัทธสีมา มันไม่จำเป็น ที่เขาเรียกฝังลูกนิมิตนั่นแหละ ทำกันเพื่อจะหาเงินมากกว่า เรา ยังไม่คิดจะทำ มันทำสังฆกรรมได้แล้ว (พุทธศาสนิกชน, 2546, น. 195)

1.4.2 ลานหินโค้ง

ลานหินโค้งเริ่มสร้างขึ้นราวปี พ.ศ.2506 เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของพุทธบริษัท ลักษณะของลานหินโค้ง สร้างด้วยหินวางซ้อนกันสูงราวครึ่งเมตร จัดเรียงกันเป็นโค้งครึ่งวงกลม 2 ชั้น ลาดด้วยทรายเป็นพื้นเรียบ ๆ สำหรับนั่ง ด้านหน้ามีก้อนหินวางไว้สำหรับนั่ง ปัจจุบันลานหินโค้งใช้เป็นสถานที่ทำวัตรเช้า-เย็นของพุทธบริษัท ใช้เป็นที่รับแขกและเป็นสถานที่ประชุมสังฆมณฑลและอบรมต่าง ๆ ในวันทำบุญพิเศษจะใช้เป็นที่ตักบาตรสาธิต นอกจากนี้ลักษณะของลานหินโค้งยังได้สร้างขึ้น เพื่อจำลองรูปแบบวิถีการดำรงชีวิตของพระสงฆ์สมัยพุทธกาลและเพื่อรองรับการถวายภัตตาหารแบบเดียวกับในสมัยพุทธกาลที่พระสงฆ์นั่งฉันบนพื้นดิน แทนที่จะประกอบพิธีกรรมกันบนศาลาการเปรียญดังที่นิยมกันในปัจจุบัน ดังนั้น ลานหินโค้งจึงเป็นจุดกำเนิดประเพณีตักบาตรสาธิตและการฉันสาธิต แสดงให้เห็นว่า สมัยพุทธกาลรูปแบบการอังกาส (ถวาย) การฉันภัตตาหารของพระสงฆ์เป็นอย่างไร ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงแนวคิดและประโยชน์การใช้สอยของลานหินโค้งไว้ใน หนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

ตอนแรกฉันกับที่ศาลาโรงธรรม ต่อมาเกิดความคิดที่จะนั่งฉันกลางดิน ก็นั่งฉันกันกลางดิน แต่นั่งกลางดินมันไม่สะดวก รักษาความสะอาดยาก ยังไม่เป็นหินโค้ง แล้วความคิดเรื่องหินโค้งก็ค่อย ๆ เข้ามา จำไม่ได้แล้วว่าความคิดฟักตัวขึ้นอย่างไร แต่เราชอบโค้งพระจันทร์ครึ่งซีก มันสวยกว่าเป็นศิลปะกว่า ที่อื่น ๆ แล้วก็สะดวก ประธานสงฆ์นั่งตรงกลางสามารถเห็นองค์อื่น ๆ หมด สมัยนั้น พระมอบบาตรให้เจ้าภาพไปจัดอาหารใส่แล้วก็มาถวายพระที่นั่งอยู่ฉันเสร็จก็

อนุโมทนา การเอาบาตรไปจัดมันไม่สะดวกเวลายกกลับมาบาตรของใครของใครมักสลับกัน ควบคุมลำบาก ก็เลยมาจัดตรงหน้าแทน อาหารต่าง ๆ ก็ใส่รวมลงไปในบาตรของหวานวางในฝาบาตร เรียกเป็นการภายในว่า ตักบาตรจานแมว เลี้ยงพระจำนวนน้อย ๆ ก็ได้ เวลาฉันก็ฉันด้วยมือ เป็นการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษวันหนึ่ง การฉันแบบนี้ทำเฉพาะโอกาสพิเศษ แรก ๆ ทำทุกวันพระและโอกาสที่มีคนมาเลี้ยงพิเศษต่อมาทำทุกวันเสาร์แทนวันพระ เพราะเรามีเทศน์วันเสาร์ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 195)

1.4.3 ศาลาโรงธรรม

ศาลาโรงธรรมหรือธรรมศาลาเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น มีความกว้าง 6 วา 3 ศอก ยาว 12 วา 1 ศอก นับเป็นอาคารใหญ่หลังแรกสวนโมกขพลาราม ตั้งอยู่เนินเขาพื้นไม่เสมอกัน ก่อนก่อสร้างศาลาโรงธรรม ต้องขุดดินตอยหินและสกัดพังทลายเนินส่วนนั้นให้ราบจนมีที่พอปลูกสร้างได้ ซึ่งสำเร็จด้วยกำลังแรงของชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธา อาคารหลังนี้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.2491 ตรงกลางเป็นห้องโถง ใช้เป็นที่ฟังธรรมและเป็นที่ประชุม ชั้นบนรอบ ๆ มีห้องโถงเป็นที่พักของอาคันตุกะ เดิมที่ศาลาโรงธรรมใช้เป็นที่เลี้ยงพระ สวดมนต์ ทำวัตร ฟังเทศน์ ทั้งยังมีอุปกรณ์การสอนธรรมะที่ไม่เคยมีในที่ใดก่อน นั่นคือ นางงามสวนโมกข์ ได้แก่ โครงกระดูกของมนุษย์ 3 โครง เป็นหญิง 1 ชาย 1 และเด็กอีก 1 แขนงไว้ที่ฝาผนัง มีข้อความเขียนติดไว้ใต้โครงกระดูกทั้ง 3 ว่า “งามอยู่ที่ซากผี ดืออยู่ที่ละ พระอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายก่อนตาย” เพื่อให้ผู้พบเห็นเกิดมรณานุสสติ พิจารณาถึงไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัจจุบันนี้ศาลาโรงธรรมใช้เป็นที่พักของอาคันตุกะภิกษุผู้มาเยือนสวนโมกขพลาราม

1.4.4 สระนาฬิกา

สระนาฬิกา เป็นอุปกรณ์สอนธรรมอย่างหนึ่งของสวนโมกขพลาราม สระนาฬิกา คือ สระน้ำ ตรงกลางเป็นเกาะมีต้นมะพร้าวขึ้นอยู่โดดเดี่ยว 1 ต้น ท่านพุทธทาสสร้างที่นี่ให้เป็นสื่อสอนธรรมอีกอย่างหนึ่งของสวนโมกขพลาราม โดยอาศัยเนื้อเพลงในบทกล่อมลูกของคนโบราณแถวรอบอ่าวบ้านดอน ตามบทที่ว่า

เอ๋ยน้องเอ๋ย มะพร้าวนาฬิกา

ต้นเดียวโนเน กลางทะเลซี้ฝั่ง

ฝนตกไม่ต้อง ฟ้าร้องไม่ถึง

กลางทะเลซี้ฝั่ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอ๋ย (พุทธทาสภิกขุ, 2549, น. 142)

เนื้อหาของบทกล่อม มีใจความสำคัญเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระนิพพานนั้นอยู่ในท่ามกลางวิภวสงสารหรือความรู้อ้างแห่งทุกข์ แท้ที่จริงพระนิพพานอยู่ใน

ท่ามกลางความทุกข์นั่นเอง ต้นมะพร้าว คือ สัญลักษณ์แทนพระนิพพาน อันเป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง ส่วนน้ำ หมายถึง วัฏสงสาร คือ ความดับทุกข์เวียนว่ายตายเกิด รวมความได้ว่า พระนิพพานนั้นอยู่ท่ามกลางวัฏสงสาร ธรรมาภิเษกนอกจากจะสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นสื่อคำสอนหัวใจของพระพุทธ ศาสนาแล้ว ท่านพุทธทาสยังต้องการให้เป็นอนุสรณ์รำลึกถึงภูมิปัญญาของบรรพชนแต่ก่อน ซึ่งเป็นผู้เข้าใจธรรมะอันลึกซึ้ง จนนำเรื่องพระนิพพานมาแสดงออกในรูปแบบของเพลงกล่อมลูกได้ ดังท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

มาจากบทกล่อมลูกของคนปักษ์ใต้ โดยเฉพาะที่ไชยา ที่มีความหมายลึกในทางโลกุตตรธรรม เราให้สร้างสระนี้ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงความเอาจริงเอาจังในทางธรรมของปู่ ย่า ตา ยาย สมัยนั้นในบทกล่อมลูกประมาณ 4-6 ร้อยบทนี้มีบทธรรมะสูงสุดในทำนองโลกุตระอยู่ 3-4 บท เราเลือกเอาบทนี้ มันมีความหมายว่า นิพพานนั้นอยู่กลางวัฏสงสาร เราสอนกันมาตามโรงเรียนนักธรรม เราสอนว่าโลกียะกับโลกุตระ ต้องแยกกันอยู่คนละทิศละทาง เหมือนฟ้ากับดิน ทั้งนี้เพราะเราพากันลืมเสีย ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีทุกข์ที่ไหน ต้องดับทุกข์ที่นั่น นิพพานคือดับทุกข์ที่สุด มันก็ต้องอยู่ตรงกลางที่มีความทุกข์ที่สุดนั่นแหละ ในสวนโมกขนิเวเราต้องการจะสร้างอะไรชนิดที่ช่วยให้สะอึกตา สะอึกใจ เพื่อเป็นชนวนสำหรับพิจารณารู้สึกนึกถึงธรรมะขึ้นมาได้หลาย ๆ อย่าง รวมทั้งธรรมาภิเษกนี้ด้วย เรียกว่าอุปกรณ์ของมหรสพทางวิญญาณ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 200)

1.4.5 ศาลาธรรมโฆษณ์

ศาลาธรรมโฆษณ์ สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่สวนโมกขพลารามก่อตั้งได้ครบ 50 ปี เมื่อ พ.ศ.2525 ลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวก่ออิฐถือปูน ใช้เป็นคลังเก็บรวบรวมงานคิด งานเขียนและสื่ออื่น ๆ ทั้งหมดของท่านพุทธทาสทั้งเป็นหนังสือและแถบหนังสือ นอกจากนั้น ศาลาธรรมโฆษณ์ท่านพุทธทาสได้สร้างเพื่อเตรียมไว้เป็นอนุสรณ์ของตัวเอง ซึ่งในปัจจุบันนอกจากจะเป็นที่เก็บรวบรวมแสดงผลงานของท่านพุทธทาสแล้ว ยังเป็นที่บรรจุอัฐิของท่านด้วย ดังเจตนารมณ์ที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

มันเป็นที่รวบรวมผลงานของเราเอง เป็นที่รวบรวมผลงานทั้งหมดที่มีอยู่ รวมทั้งเทปบันทึกเสียงด้วยว่า ได้ทำงานไว้ในโลกนี้มีที่มาน้อย แล้วก็ใช้เป็นที่บรรจุศพด้วย พอเราตายแล้วเอาไว้ในนั้นได้ฐานพระพุทธรูป อีกอย่างหนึ่ง คนแต่งหนังสือกับหนังสือมันก็ควรจะอยู่ด้วยกัน แล้วอยากให้เป็นที่นัดสนทนาธรรมกันที่นั่น คิดไปในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่คนข้างหลังง่ายสะดวก ทุกวันพระไป

สนทนารวมกันที่นั่น ทำได้อย่างนั้นก็ดี มันมีความก้าวหน้าทางธรรม เหมือนอย่างกะว่าเราไม่ตาย ยังอยู่รับใช้พระศาสนาตลอดกาล (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 202-203)

1.4.6 เรือธรรมนาวา

สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักน้ำฝน จะได้มีน้ำสะอาดพอใช้ดื่มได้ตลอดปี แต่เพื่อให้เกิดประโยชน์ในทางปริศนาธรรมจึงสร้างเป็นรูปเรือ ให้เป็นสัญลักษณ์ของธรรมนาวาที่จะพาสรรพสัตว์ข้ามห้วงโอฆะสงสาร มีจำนวน 2 ลำ

ลำแรก ท้องเรือใช้เป็นที่พักน้ำฝน คาดฟ้าเรือทำเป็นสวนหินแบบเซน ตรงหัวเรือมีหอคอย 3 ชั้น ชั้นบนสุดเป็นที่ตั้งของสถูปจำลองแบบสาญจีของอินเดีย ชั้นต่อมาเป็นหอระฆัง ชั้นล่างเป็นหอกลอง เรือลำนี้ท่านพุทธทาสตั้งชื่อว่า “ธรรมวารีนาวาอิศรกุลณมิติ” ตามชื่อของผู้บริจาคในการก่อสร้าง คือ คุณทองดี อิศรกุล

ลำที่สอง สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักน้ำฝนเช่นกัน เนื่องจากลำแรกเก็บน้ำฝนไม่พอ เรือลำใหญ่ซึ่งก็แฝงด้วยปริศนาธรรมที่ว่า เรือลำใหญ่นั้นจะสามารถนำคนให้ข้ามพ้นห้วงแห่งโอฆะสงสารได้มากกว่า ด้านหัวเรือใช้เป็นห้องสมุด “โมกขพลบรรณาลัย” ภายในใช้เป็นห้องประชุม และที่ทำวัตรสวดมนต์แทนลานหินโค้งเวลาฝนตก ชั้นสองใช้เป็นที่พักพระอาคันตุกะ และฆราวาสชายที่เดินทางมาศึกษาธรรมของสวนโมกขพลาราม

1.4.7 โรงมหรสพทางวิญญาณ

โรงมหรสพทางวิญญาณ หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า “โรงหนัง” นับเป็นสถานที่สำคัญยิ่งของสวนโมกข์ ใช้เวลาในการก่อสร้างนับสิบปี (เริ่มสร้าง พ.ศ.2505) โรงหนังสร้างขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในการสื่อสารธรรมแก่ประชาชนผู้แวะมาเยือนสวนโมกขพลาราม ท่านพุทธทาสเคยกล่าวไว้ว่า “โรงมหรสพทางวิญญาณมีความจำเป็นยิ่งกว่าโบสถ์วิหาร สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกข์ ถ้าไม่เน้นการสร้างหนังสือแล้ว โรงหนังดูจะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์มากที่สุดแก่ประชาชน” โรงมหรสพทางวิญญาณเป็นอาคารสองชั้น บนผนังติดด้านนอกตรงทางเข้ามีภาพขนาดใหญ่ ชื่อภาพแจกวดวงตาแห่งธรรม ซึ่งหมายถึง การเผยแผ่ธรรมนั่นเอง บนพื้นที่ทุกตารางนิ้วของโรงมหรสพทั้งด้านนอกและด้านใน ล้วนประกอบด้วยอุปกรณ์การสนธรรมะ เช่น สุภาษิตคำพังเพยไทย ภาพจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องปริศนาธรรมชุดต่าง ๆ รวมทั้งโสตทัศนะอื่น ๆ ส่วนด้านนอกโรงหนังมีฝาผนังประดับด้วยภาพปูนต้ำ ซึ่งจำลองภาพสลักหินของอินเดีย อันเป็นภาพที่แสดงถึงปรัชญาธรรม และพุทธประวัติที่ยังไม่นิยมพระพุทธรูป ท่านพุทธทาสได้เล่าถึงการก่อสร้างและคุณประโยชน์การใช้สอยโรงมหรสพทางวิญญาณ ไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

ที่สร้างโรงหนัง ก็ต้องการเขียนภาพสื่อนรรมะเป็นเรื่องแรก มันเริ่มคิดตั้งแต่ไปเห็นภาพที่ถ้ำอชันตาในอินเดีย แล้วเราก็อยากมีบ้าง ช่างในก็ใช้เป็นห้องประชุมได้ด้วย เพื่อไม่ให้เสียประโยชน์ หวังว่าจะสื่อนรรมฐานวิปัสสนาก็จะสอนได้ใช้เป็นที่พักธรรม ฉายสไลด์ ฉายภาพยนตร์ด้วย พอสร้างโรงหนังขึ้นมา ช่างในจะใช้เขียนรูปสื่อนรรมะ ช่างนอกก็บอกว่าจะทำอะไรดี ก็พอดีนี้ได้ถึงภาพหินสลักที่อินเดีย ก็ต้องมีโรงปั้นมาปั้นภาพหินสลักติดข้างนอก แรกสุดโรงปั้นเป็นที่ทำงานปั้นภาพปูนดำ ชุดพุทธประวัติโดยจะจำลองจากภาพหินสลักเดิม ภาพปั้นชุดนี้มันหมายตาเอาไว้ก่อนไปอินเดียแล้ว ตั้งแต่อ่านเจอในหนังสือ มันพิเศษตรงที่เป็นพุทธประวัติที่เขายังไม่มีรูปเคารพของพระพุทธเจ้า พอไปอินเดียก็ไปถ่ายมาเพิ่มเติม

โรงหนังนั้น พันเอกสาตี ปาลกุล ขวนขวายให้มากกว่าเพื่อน เขาคนของกรมทหารสื่อสารมาช่วย เอาหัวหน้าช่างมาเป็นหัวหน้าที่นี้ เราก็จ้างลูกจ้างให้บ้าง ระดมแรงจากชาวบ้านบ้าง คณะครูช่วยมากพานักเรียนมาช่วยเทปูน ครึ่งละ 1 วัน 1 คีน หรือ 1 วัน 2 คีน หรือ 2 วัน 1 คีนบ่อย ๆ ถ้าคิดเป็นเงินก็มากมาย แล้วก็ชาวบ้านด้วย แถวนี่ทั้งครูทั้งนักเรียนทั้งชาวบ้าน ดูเหมือนจะเกือบทั้งอำเภอเวียนกันมา

แล้วคุณสาตียังช่วยประชาสัมพันธ์ทางวิทยุ กรมทหารสื่อสารที่แกทำงานอยู่ คนก็ส่งเงินกันมาเรื่อย ๆ ทางกรุงเทพฯ คุณชำนาญ คุณวิโรจน์ ก็ช่วยรวบรวมเงินด้วย ผมออกสาส์นส่วนตัวเรื่องการสร้างโรงหนังแบบสวนโมกข์ (1 ก.ย. 2508) ด้วย รวม ๆ กันแล้วก็คงใช้เงินประมาณล้านบาท แต่ทางผมไม่ได้จดไว้แน่นอน ทางนายธรรมทาสเขามีตัวเลขเงินที่ผ่านทางคณะธรรมทาน (824,597.70 บาท ปี 2509) ใช้เงินล้านกว่า แต่ว่าสร้างของที่มีราคา 2 ล้านกว่าบาท เพราะไม่ต้องซื้อของในราคาตลาด ของบางอย่างพันเอกสาตีติดต่อมาให้ราคาถูกลงมาก แล้วคนก็มาช่วยแรงกันมาก ชาวบ้านก็มาก หมู่บ้านนั้น หมู่บ้านนี้ พาคณะกันมาเป็น 10 เป็น 100 ทำกลางคืนกันก็มี มาแบบนี้เราก็ต้องทำอาหารเลี้ยงเขา ก็ต้องใช้จ่ายบ้าง ทางบ้านทุ่งก็มีผู้ใหญ่พิศนมา ทางโมถ่ายก็มีครูบัตต์เป็นตัวหลักอยู่ ทางวัดวชิรารามก็มีท่านพระครูถาวรฯ

ในแปลนตอนแรก ดูเหมือนจะใช้หินมาประดับภายนอก หินก้อนบาง ๆ มาประดับภายนอกทั้งหลัง เราเห็นมันแพงนัก เลยเปลี่ยนเป็นเอาภาพพุทธประวัติมาติด ไม่แพงด้วย ได้ประโยชน์ด้วย เราก็เปลี่ยนตรงนั้น ตรงนี้ โดยไม่ต้องแก้

แปลน นายสุรเดช นายช่างจากทหารสื่อสาร เขาก็ทำไปตามความประสงค์ของเรา ทำตามแปลนเดิมทุกอย่างไม่ได้ มันไม่เหมาะกับสภาพที่นี่ มันเป็นแบบที่เขาใช้ ๆ กันในกรุงเทพฯ ที่นี้ฝนสาดตายเลยทำอยู่ ราว ๆ 5 ปี (2505-2510) จึงเป็นรูปเป็นร่างแต่ยังไม่สมบูรณ์ ดูเหมือนพอทำไปได้สัก 3 ปี ก็เอาภาพหินสลักมาติดได้ จึงทำข้างนอกไปพลาง ๆ ภาพข้างในดูเหมือนจะสัก 10 ปีจึงเริ่มเขียนภาพได้

ส่วนภาพปริศนาธรรมทำตามมาเรื่อย ๆ คิดมาพลางทำมาพลาง เพราะแรก ๆ ยังไม่รู้ว่าจะได้ภาพไหนมา พอได้ภาพชุดเชอร์แมนมาก่อน ก็เอาชุดนี้เป็นหลักเขียนเป็นภาพชุดใหญ่สุด นอกนั้นก็เป็นชุดเบ็ดเตล็ด ภาพคำพังเพยไทยอยู่ตามเสา 100 กว่าภาพ เป็นฝีมือคุณโกวิททั้งนั้น ประดิษฐ์คิดเขียนขึ้นตามที่มีอยู่ ไม่ได้มีตัวอย่างที่ไหน เขามีมาก่อนบ้างแต่เราไม่ชอบใช้ไม่ได้ ไม่เข้ากับความคิดของเรา คุณโกวิทเป็นผู้ร่างแบบ เป็นผู้ควบคุมการเขียนภาพทั้งหมดในโรงหนังด้วย เรียกได้ว่าคุณโกวิทเป็นคนริเริ่ม แล้วแกก็ชวนเพื่อนของแกมาอีก 2 คนที่มาช่วยมาก็คือนายสัมพันธ์ ก้องสมุทรและสุเทพ เมืองคล้าย (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 186-191)

ภาพปริศนาธรรมทั้งหมด เกิดขึ้นจากช่างฝีมือของพระภิกษุสามเณรหลายรูปในสวนโมกขพลารามช่วยกันวาด ช่วยกันคัดลอกมาจากแบบของจริงที่ท่านพุทธทาสได้ไปพบมาจากการพบเห็นจากสถานที่จริง ณ ประเทศอินเดียและจากการค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ จากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกขพลาราม โรงหนังจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจและให้ประโยชน์มากที่สุดแก่ประชาชน คนมาใช้เป็นที่ศึกษาธรรมะกันมากขึ้นเรื่อย ๆ

1.4.8 โรงปั้นและภาพปั้นชุดพุทธประวัติ

ภายหลังจากที่ได้ก่อสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในขณะที่กำลังมีการจัดสื่อธรรมะที่จะแสดงในโรงมหรสพทางวิญญาณ ด้านในโรงหนังเป็นรูปภาพปริศนาธรรมต่าง ๆ ส่วนข้างนอกท่านพุทธทาสคิดว่า น่าจะเป็นภาพหินสลักชุดพุทธประวัติที่คล้ายคลึงกับที่ประเทศอินเดีย เนื่องจากท่านพุทธทาสได้ศึกษาโบราณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนาในอินเดียมานาน และได้รู้จักภาพพุทธประวัติหินสลักชุดแรกในโลก (ราว พ.ศ.400-700) ซึ่งไม่มีพุทธรูปแทนองค์พระพุทธรูป แต่จะใช้สัญลักษณ์ เช่น เว้นว่างไว้หรือใช้ดอกบัวหรือธรรมจักรแทน จึงได้สร้างโรงปั้นขึ้นมาเมื่อ พ.ศ.2505 เพื่อปั้นจำลองภาพพุทธประวัติชุดนี้ไว้จัดแสดงด้านนอกของโรงมหรสพทางวิญญาณ จึงเป็นเหตุให้ต้องมีโรงปั้นขึ้นมา ท่านพุทธทาสได้เล่าถึงความเป็นมาและลักษณะของการทำงานของโรงปั้น ไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

บริเวณโรงปั้นแต่ก่อนก็เป็นป่ารก พอคุณไสว (พระไสว สิวญาโณ) ไปอยู่ที่ค่อย ๆ กลายเป็นโรงปั้น ตอนแรกก็เป็นสังกะสีค่อย ๆ ทำต่อมา จนเป็นโรงคอนกรีตถาวรในปัจจุบัน ขั้นตอนในการทำ ก็เริ่มจากเขียนภาพขยายจากภาพเล็ก ๆ ให้โตได้ขนาดตามต้องการ เอาไปประทับที่ดินเหนียวซึ่งทำได้ที่แล้ว จึงเริ่มแกะดินเหนียวจนเป็นที่พอใจแล้วหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ ต่อจากนั้นก็หล่อออกมาด้วยปูนซีเมนต์ ตอนเริ่มทำนั้นได้คุณไสว เป็นช่างเขียน ท่านทองสุข (พระทองสุข ธมฺมวโร) เป็นคนมีฝีมือละเอียด ภาพสวย ๆ กลม ๆ ฝีมือท่านทองสุขทั้งนั้น นอกจากท่านทองสุขก็มีคุณโกวิทและพระอื่น ๆ ร่วม 10 องค์ การปั้นภาพกว่าจะเสร็จก็หลายปี เริ่มสร้างโรงหนึ่งราวปี 2505 จนถึงปลายปี 2506 ทำโรงปั้นเสร็จก็ช่วยหามกัน ปะติดปะต่อความหลังทุกเรื่องแล้วรู้สึกมันพลุด มันพลุดไปหมดทุกเรื่อง ความคิดความนึกมันเกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วก็ไปได้บุคคลได้ปัจจัยอื่น ๆ มาได้อย่างไร มันประหลาด ถ้าเราเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ก็ต้องบอกว่ามีพระเจ้าหรือเทวดาบันดาลไม่นั้นก็ต้องเป็นเรื่องพลุด จนกระทั่งบัดนี้คนนั้นทำนั้นคนนี้ทำนี่ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 188-189)

1.4.9 รูปปั้นอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สร้างขึ้นตามความเชื่อของคนเมื่อครั้งสมัยศรีวิชัยที่ว่า ประชาชนในสมัยศรีวิชัยใช้รูปนี้เป็นที่บูชาสักการะทั้งในวัดและในบ้าน นอกจากนี้ ยังเกิดจากความพอใจของท่านพุทธทาสเมื่อครั้งศึกษาเรื่องโบราณคดีศรีวิชัย รูปปั้นอวโลกิเตศวรนี้สร้างโดยโกวิท เขมานันทะ โดยจำลองมาจากรูปแบบของจริงที่พิพิธภัณฑ์ที่อำเภอไชยา ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงความเป็นมาของรูปปั้นอวโลกิเตศวร ไว้ในหนังสือ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า

โดยรูปศัพท์อวโลกิเตศวร แปลว่า ผู้ยิ่งใหญ่หรือพระผู้เป็นเจ้าของ ผู้คอยสอดส่องดูแลโลก สร้างตามคติมหายานพบทั่วไปในอินเดีย โดยมากเป็นรูปสลักหิน พุดได้ว่าพวกผู้มีปัญญาแห่งนิคายมหายานของสมัยนั้น ได้ประดิษฐ์คิดขึ้นเพื่อให้นิคายของตน มีสิ่งที่ไม่แพ้เปรียบพระอิศวรของฮินดูขึ้นมาบ้าง ถ้าจะให้มีความเฉย ๆ คนก็ไม่เชื่อ ก็ต้องแต่งเรื่องให้มาเหนือเมฆขึ้นบ้าง วิธีการใช้ประโยชน์ก็คือตั้งไว้ในที่เห็นได้โดยง่าย พอคุณเป็นทุกข์อะไรขึ้นมา โกรธอะไรขึ้นมา มองหน้าอวโลกิเตศวรจะหาย เอาไปใช้แบบนี้ ดูหน้าแล้วสบายใจ ใบหน้าของรูปปฏิมานี้ จะแสดงอารมณ์ สุทธิ ปัญญา เมตตา ชันติ จะดูให้เป็นคนสุทธิคือบริสุทธิ์ทางจิตใจก็ได้ จะมองให้เป็นคนยอดทางปัญญาก็ได้ จะมองในทาง

เมตตาก็คือได้ มีความอดทนก็ได้ ถ้ามีได้ครบ 4 อย่างนี้ ก็พอจะเรียกได้ว่าชั้นเยี่ยม ชั้นเลิศ (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 191-193)

1.4.10 กฎีกรรรมฐาน

ในสวนโมกขพลาราม มีที่พักอยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณรเป็นกฎีกรรรมฐานขนาดเล็กไว้ สำหรับอยู่เฉพาะรูปเดียวประกอบด้วยเสา 6 ต้น กว้าง 4 ศอก ยาว 9 ศอก และสูงจากพื้นดินถึงพื้นห้อง 3 ศอก ตอนหนึ่งกันเป็นห้องเล็ก ๆ ห้องเดียว อีกตอนหนึ่งเปิดโล่งไว้เป็นเฉลียงด้านหน้ากันไว้ด้วยลูกกรง หลังคามุงกระเบื้อง พื้นปูไม้กระดาน ฝากระดานมีประตู 1 บาน และหน้าต่างทั้ง 3 ด้าน บันไดกฎีอยู่ตรงเฉลียงด้านหน้า เพดานห้องตีด้วยกระดานมิดชิด เพื่อเป็นการป้องกันยุงได้อย่างดี กฎีกรรรมฐานลักษณะเช่นนี้มีกระจายแทรกอยู่ท่ามกลางป่าขุนเขาในเขตพื้นที่วัด 310 ไร่ แวดล้อมด้วยแมกไม้และป่าเขา เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ได้หลักเรือนอยู่กับความสงบวิเวก เริ่มระยะแรกมีเพียง 3 หลัง ภายหลังได้ก่อสร้างเพิ่มขึ้นเป็น 25 หลัง ในปัจจุบันได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมอีกจำนวน 82 หลัง

เครื่องใช้สอยภายในเสนาสนะของพระสงฆ์สามเณรในสวนโมกขพลาราม ตามปกติในกฎีจะมีเพียงเสื่อและหมอนที่ทำด้วยไม้ ส่วนไฟฟ้าที่ให้แสงสว่างภายในกฎีจะมีเวลาเปิด-ปิดที่แน่นอน คือ ตอนเช้าเปิดเวลาตี 4 ถึง ประมาณ 6 โมงเช้า ในเวลาเย็นจะเปิดตั้งแต่เวลา 6 โมงเย็นถึง 4 ทุ่ม เพียงเท่านั้นกฎีหลังเล็ก ๆ ได้ใช้ทั้งเป็นที่หลับนอน เป็นที่บำเพ็ญสมาธิภาวนาได้ทุกประการ

สิ่งก่อสร้างในสวนโมกขพลาราม ทุกอย่างล้วนสร้างขึ้นอย่างมีระเบียบเพื่อประโยชน์ในทางวิปัสสนาธุระและในความงาม การก่อสร้างกฎีและอื่น ๆ การตัดถนนเล็ก ๆ และการปลูกต้นไม้ เหล่านี้ทำไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ในสองอย่างข้างต้น คือ ให้ประโยชน์ทางธรรมะหรือวิปัสสนาธุระและความงาม สวนโมกขพลารามจึงน่ารื่นรมย์และเกิดความเจริญงามตาจิตใจแก่ผู้หวังความสงบทางธรรมชาตินัก

1.5 ความเป็นมาของคณะธรรมทาน

หากจะกล่าวถึงโครงสร้างการบริหารงานในสวนโมกขพลาราม เริ่มต้นตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน หน่วยงานหนึ่งที่จะต้องกล่าวถึง คือ คณะธรรมทาน เป็นหน่วยงานความร่วมมือของนายธรรมทาส พานิช ได้จัดตั้งองค์กรหรือคณะทำงานที่เรียกชื่อกันในนามว่า “คณะธรรมทาน” ซึ่งท่านพุทธทาสได้อธิบายความเป็นมาของคณะธรรมทานว่า

อันที่จริง แนวความคิดเรื่องคณะธรรมทานนี้มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2470-2472 ก่อนที่จะมีส่วนโมกข์ด้วยซ้ำ โดยนายธรรมทาสที่มีอุปนิสัยและความประสงค์อยากจะส่งเสริมพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาทาง “สมาคมมหาโพธิ์” ของธรรมปาละ และหนังสือ “ยังอิสต์” ของญี่ปุ่น พร้อมกันนี้นายธรรมทาสได้รู้จักกับชาวลังกาชื่อ “สิริเสนา” ที่มาพักอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ จึงได้รู้เรื่องกิจการของสมาคมมหาโพธิ์และธนาคาริยะธรรมปาละ ซึ่งพยายามฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกาและอินเดีย ทำให้เขารู้ว่าชาวคราวความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในต่างประเทศ จึงร่วมกับคณะได้ศึกษาเกี่ยวกับการฟื้นฟูพุทธศาสนาแบบธรรมปาละ ในต่อมาจึงได้ชักชวนผู้ร่วมอุดมการณ์ เช่น นายเที่ยง จันทเวช นายดาว ใจสะอาด นายฉั่ว วรรณกลัด นายเนิน วงศ์วานิช นายกวย กิวไม้แดง ได้ร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการ ช่วยกันรวบรวมจัดหาหนังสือทางพุทธศาสนา เช่น เทศนาเลื้อปา พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ไทยเขมร วิสาขะ เป็นต้น แล้วนำมาตั้งเป็น “หีบหนังสือ” ให้ผู้คนที่มีความสนใจได้หยิบยืมอ่าน (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 84-85)

เมื่อ พ.ศ. 2475 ท่านพุทธทาสและนายธรรมทาส พานิช ได้ดำริจัดตั้ง “คณะธรรมทาน” ขึ้น โดยตั้งเป็นองค์การกุศลเพื่อดำเนินการเผยแผ่ธรรมส่งเสริมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรม โดยได้รับการสนับสนุนจากนางเคลื่อน พานิช มารดาซึ่งได้ทำหนังสือพินัยกรรมลงวันที่ 1 มิถุนายน 2475 ให้จัดทรัพย์สมบัติส่วนตัวของตนเป็นจำนวนเงิน 6,378 บาท เป็นทุนเรียกว่า “ทุนต้นตระกูลพานิช” เพื่อให้ใช้ดอกผลในในกิจการของสวนโมกข์และคณะธรรมทาน คณะธรรมทานได้แถลงกิจการของคณะ ซึ่งได้เป็นวัตถุประสงค์ วิธีการและความมุ่งหวังของคณะไว้ในหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 พฤษภาคม 2476 ว่า

คณะธรรมทาน ตั้งขึ้นเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2485 ในตำบลพุมเรียง อำเภอมะนิญ วิทยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อมีส่วนช่วยเหลือให้พระพุทธานุศาสนานาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในยุคที่พุทธศาสนายุกาล โดยเผยแผ่ความจริงในพระธรรมวินัยอย่างไม่มีปิดบังซ่อนเร้น เพื่อให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ ยิ่งกันและกันให้ชำระล้างความชั่ว อันเป็นเสี้ยนหนามและเพาะปลูกการประพฤติชอบแท้จริง อันเป็นความสุข ในครั้งพุทธกาล คนจะโง่หรือฉลาดก็ตาม พระอัญญาโกณฑัญญะได้ฟังเทศน์ในครั้งแรก ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แต่เดี๋ยวนี้เราฟังกันทุกวัน เรียนกันเป็นปี ๆ บางคนจะเรียนได้มากกว่าพระสารีบุตรเสียด้วยซ้ำ ก็ยังไม่มีใครได้รับผลอันเป็นโลกุตระในพุทธศาสนา คือความพ้นทุกข์ ซึ่งไม่ต้องลำบากใจด้วยอำนาจ ราคะ โทสะ โมหะ

อย่างคนทั้งหลายดูคล้ายกับว่า คำสั่งสอนในพุทธศาสนาไม่สามารถให้ผลจริง ดังที่กล่าวไว้เลย

เมื่อปริยัติธรรมเจริญถึงเพียงนี้แล้ว เราจึงชวนกันก้าวหน้าอีกก้าวหนึ่งเกิด คือจะช่วยกันรื้อฟื้นวิปัสสนาธุระหรือส่งเสริมปฏิบัติธรรม อย่าตั้งหน้าเรียนหาลาภยศหรือเรียนไว้สอนกันเฉย ๆ อย่างเดียว เพราะพระองค์ตรัสไว้ว่า คนเช่นนี้เหมือนกับผู้เลี้ยงวัวให้คนอื่นกินนมเท่านั้น

เหตุนี้คณะธรรมทาน จึงพยายามอย่างที่จะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมให้เจริญขึ้น คณะต้องการภิกษุที่ใคร่ต่อการปฏิบัติมาพบปะตกลงกันในการที่จะปฏิบัติก้าวหน้าไปอีกอย่างไร และยอมสละทุกอย่าง เพื่อปฏิบัติตามธรรมวินัยให้ถูกต้องและครบถ้วนจริง ๆ เพื่อว่าในหมู่ภิกษุเหล่านั้น จะมีผู้มีอุปนิสัยแก่กล้าสามารถบรรลุมรรคผลเป็นผู้หมดจดจากความชั่วทั้งหลาย เป็นพระสงฆ์ที่แท้จริงไม่ใช่สมมติสงฆ์ หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นสมมติสงฆ์ที่กำลังปฏิบัติเพื่อบรรเทาโรค โทสะ โมหะ ตามหลักตัดสินธรรมวินัยของพระองค์ก็ยิ่งดีกว่าที่กำลังปฏิบัติสิ่งสม ซึ่งรับเพียรธรรมของชาวบ้านมาบริโภคแล้ว บางทีหาอาจอำนวยความสะดวกให้สำเร็จแก่ทายกหรือผู้ตายที่เขาอุทิศถึงไม่ เพราะตนเองไม่เป็นทักษิณะยบุคคลและไม่พยายามจะเป็นเสียเลย

คณะธรรมทาน ไม่มีเข็มมุ่งหมายที่จะแยกสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบออกจากสงฆ์ที่ปฏิบัติผิด ๆ พลาด ๆ เป็นการทำสงฆ์ให้แตกแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่า แต่มีความประสงค์อย่างแรงที่อยากให้สงฆ์ทั้งสิ้น เป็นผู้ปฏิบัติตรงตามธรรมวินัยยิ่งขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้ และไม่เอาโลกเป็นปทัฏฐานให้เรียกได้ว่าผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเสมอกันไปหมด หรือมีมากกว่าที่ปฏิบัติผิด ๆ ผู้มีความเห็นว่า คณะธรรมทานมีจุดประสงค์แยกสงฆ์ออกเป็นสองพวกนั้น เป็นความเข้าใจผิดอย่างร้ายกาจ ขอท่านพิจารณาดูจึงดีเสียก่อนเกิดแล้วจึงช่วยกัน

การจัดหาสถานที่ให้เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คณะธรรมทานได้เช่าที่แห่งหนึ่งจากรัฐบาล เป็นวัดร้างมานาน แต่ยังมีพัทธสีมา ไกลจากคนพลุกพล่าน เงียบสงัด มีโคนไม้ร่มไม้สระน้ำมีน้ำใสเย็น ที่นั่งที่นอนพอควรแก่ภาวะของภิกษุผู้พยายามกระทำตนให้ตรงต่อธรรมวินัย และมีสิทธิที่จะห้ามไม่คนเข้าไปเที่ยวเล่นอย่างวัดอื่นเหมาะแก่การหาความสงบ เพื่อทำการค้นคว้าทางใจ ที่นี้จะไม่จัดให้เป็นวัด แต่จะจัดให้ตรงกับที่เรียกในภาษาบาลีว่า อาราม แปลตามตัวว่า ป่าเป็นที่รื่นรมย์ ไม่ใช่วัดเรียกง่าย ๆ ว่า สวน (ตรงกับที่ฝรั่งเรียกว่าปาร์ก) และให้ชื่อตามความมุ่งหมาย

ว่า สอนโมกขพลาราม แปลว่า ปาไม้ที่ยืนดีเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ เวลากำลังจัดอยู่เพื่อรับรองผู้ตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ อันจะจรมมาจากทิศทั้งสี่ ไม่จำกัดพวกจำกัดชั้นเพื่อเป็นโอกาสแก่ผู้ปรารถนาทุกท่าน จะได้มีชีวิตตามที่ต้องการ ในวงแห่งการปฏิบัติเพื่อโลกุตตรสุข (พุทธทาสภิกขุ, 2537, น. 55-57)

ลักษณะการดำเนินกิจการของคณะธรรมทาน อันเป็นอঙ্গคาวของกรรือพินและส่งเสริมการปฏิบัติธรรม แบ่งเป็น 3 แผนก ประกอบด้วย 19 ภาระงาน ดังนี้ (<http://www.buddhadasa.org/html/life-work/dhammadana/dream.html>)

1. แผนกสอนโมกขพลาราม

1. แผนกวิชาธิการและตุ้สมุด ทำการค้นคว้าทางฝ่ายหลักวิชาโดยเฉพาะ
2. แผนกสัมภารการ และปฏิคม ทำการจัดสถานที่และต้อนรับแขกของสถานที่
3. แผนกสื่อสาร และแลกเปลี่ยนความรู้ ทำการติดต่อกับคนทั่วไป
4. แผนกนักปฏิบัติธรรม ทำการค้นคว้าด้วยทางวิปัสสนาโดยเฉพาะ
5. แผนกเผยแพร่วิชาที่ค้นได้ ด้วยวิธีทันสมัยและมีศิลปะ
6. พิพิธภัณฑ์ ภาวนูปกรณ์ มีวัตถุและภาพเกื้อกูลแก่การศึกษาแก่มัณฐานทุกชนิด

2. แผนกคณะธรรมทาน

7. แผนกจาริกแพร่ธรรมทั่วทุกจังหวัด หรือทั่วประเทศ.
8. แผนกทำการเทศนาประจำสำนัก หรือเฉพาะในเขตต์ไชยา
9. แผนกห้องอ่านหนังสือประชาชน, จูงให้การศึกษา.
10. แผนกห้องสมุดสำหรับการค้นคว้า สร้างตุ้สมุดให้เพียงพอแก่การงานที่ทำ
11. แผนกกองวิชาธิการ ทำการค้นคว้าร้อยกรองสรรพวิชาทางพุทธศาสนา
12. แผนกดำเนิน วิธีโฆษณาการที่ทันสมัย ตลอดถึงนโยบาย
13. แผนกหนังสือพิมพ์ ออกตามรายคาบตามสามารถ เพื่อโฆษณาธรรมและสื่อสาร
14. แผนกหนังสือเอกสาร พิมพ์หนังสือจำหน่ายเอากุศลเปนกำไรและแจกฟรี
15. แผนกโรงพิมพ์ เพื่อบำบัดความยุ่งยากอันเกิดจากการพิมพ์ที่อื่นไกล
16. แผนกโรงเรียนอบรมตามหลักพุทธศาสนา และพุทธวิทยาลัย

3. แผนกบำเพ็ญทาน

17. แผนกบำเพ็ญทานประจำสัปดาห์ หรือปักษ์ (เช่น สังฆทาน)
18. แผนกบำเพ็ญทานประจำปี (เช่น ถวายตามวิธีที่ถูกต้องทางธรรม)
19. แผนกบำเพ็ญทานคราวพิเศษ (เช่น พุทธภิกขุ วิทยาลัยเด็กอนาถา)

ภายหลังคณะกรรมการได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2496 ให้ชื่อว่า “ธรรมทานมูลนิธิ” ใช้อักษรย่อว่า ธ.ท.ม. ใช้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Dhammadana Mulanidhi” ใช้เครื่องหมายเป็นรูปพุทธบริษัทหมุนจักรแห่งธรรม ธรรมทานมูลนิธิมีวัตถุประสงค์เป็นองค์การที่มีทุนไว้บำรุงส่งเสริมให้เกิดการเผยแผ่ธรรม และการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนาอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง โดยแยกวิธีดำเนินการเป็น 3 ประเภท คือ 1) ทำการเผยแผ่ธรรม และการให้การอุดหนุนบำรุงกิจการเผยแผ่ธรรมขององค์การกุศลหรือสมาคมที่มูลนิธิเลื่อมใส 2) ทำหน้าที่ทายาทและไวยาวัจกรในการจัดหา จัดสร้างและรักษาปัจจัยสี่ เพื่อบำรุงภิกษุสามเณรในสำนักปฏิบัติธรรม ในการบำรุงของมูลนิธิ 3) ให้ทุกเล่าเรียนแก่นักเรียน นักศึกษา ครูที่มีความประพฤติดีและสนใจในการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา

ในปัจจุบัน คณะกรรมการตั้งอยู่ที่อาคารธรรมทาน เลขที่ 68/1 หมู่ที่ 6 ตำบลเลม็ด อำเภอลำไย จังหวัดสุราษฎร์ธานี การดำเนินกิจการของคณะกรรมการยังคงสานต่อเจตนารมณ์เพื่อมีส่วนช่วยเหลือให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น โดยเผยแผ่ความจริงในพระธรรมวินัยอย่างไม่ปิดบังซ่อนเร้น เพื่อให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ ยิ่งกันและกันให้ชำระล้างความชั่วอันเป็นเลืยนหนามและเพาะปลูกการประพฤติชอบแท้จริงอันเป็นความสุข คณะกรรมการได้ดำเนินการ ดังต่อไปนี้

1. ธรรมทานมูลนิธิ เป็นนิติบุคคลกุศล เป็นเจ้าของทุนและทรัพย์สินไว้ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะ มีคณะกรรมการรักษาทุนและทรัพย์สินมูลนิธิ ได้ดำเนินไปตามวัตถุประสงค์
2. สอนโมกขพลาราม แปลว่า ป่าไม้ที่น่ายินดีอันเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ เพื่อรับรองผู้ปฏิบัติจริง ๆ อันจะมาจากทิศทั้งสี่ ไม่จำกัดพวกชั้นเพื่อเป็นโอกาสแก่ผู้ปรารถนาทุกท่าน จะได้มีชีวิตอยู่ตามต้องการในวงแห่งปฏิบัติธรรมเพื่อโลกุตตรสุข
3. ธรรมาศรมนานาชาติ หรือสวนโมกขนานาชาติ ท่านพุทธทาสจัดตั้งขึ้นมาเพื่อสนองปณิธานทั้งสามของท่าน เป็นสถานที่ให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน เป็นสถานที่ทำความเข้าใจและร่วมมือระหว่างศาสนา เป็นสถานที่ทำให้โลกหลุดพ้นจากอำนาจวัตถุ ใช้อบรมชาวต่างชาติและอบรมชาวไทยที่เป็นหมู่คณะประสงค์ให้อบรม ใช้เป็นสถานที่อบรมชาวต่างชาติ วันที่ 1-10 ของทุกเดือน อบรมคนไทย วันที่ 20-26 ของทุกเดือน และอบรมพิเศษแก่หมู่คณะที่ประสงค์ให้อบรม วันที่ 12-18 ของเดือน
4. ธรรมาศรมธรรมทูต (เขตดอนเคียม) เป็นสถานที่ท่านพุทธทาสจัดขึ้นเพื่อให้อบรมพระธรรมทูตชาวต่างประเทศโดยเฉพาะ เพื่อพระธรรมทูตช่วยเผยแผ่ธรรมะทั่วโลก ชาวตะวันตกมีอิทธิพลต่อโลกมาก ถ้าได้เข้าใจพุทธศาสนา ปฏิบัติจริงเผยแผ่แก่นแท้พุทธธรรมให้โลกก็จะมีสันติภาพเร็วขึ้นง่ายขึ้น

5. ค่ายธรรมบุตร เป็นสถานที่เดิมของสวนโมกข์ เนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ มีกำแพงล้อมรอบ ใช้เป็นสถานที่อบรมสมาธิภาวนาแก่พระภิกษุ วันที่ 10-25 ของทุกเดือน เว้นเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา

6. ธรรมาศรมมาตา อาศรมสำหรับหญิงผู้สละโลกอุทิศชีวิตแด่พระธรรม เกิดขึ้นตามความดำริของท่านพุทธทาส เพื่อเป็นการกตัญญูแก่เวที ตอบแทนเทศมรดา ให้สมแก่ความเหนื่อยยากลำบาก และเพื่อเสริมแทนภิกษุณีบริษัทที่ยังขาดอยู่ ฝึกอบรมเพศหญิงให้เป็นธรรมทูตสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สูงสุด

7. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เป็นวารสารเผยแผ่พระธรรม และแถลงกิจการของคณะธรรมทาน ให้ธรรมะเป็นธรรมทาน ช่วยเพื่อนมนุษย์ดับทุกข์ พบความสุขที่แท้จริง สงบเย็น เป็นประโยชน์

8. กองตำราคณะธรรมทาน รวบรวมและจัดทำหนังสือ สื่อ เพื่อเผยแผ่พระธรรม

9. มุลนิธิพุทธทาส รวบรวมผลงาน คำสอนท่านพุทธทาส แปลเป็นภาษาต่างประเทศ และจัดพิมพ์เผยแผ่เป็นธรรมทาน

รายนามคณะกรรมการบริหารธรรมทานมูลนิธิ

รายชื่อกรรมการชุดแรกของมูลนิธิ (ชุดแรก)

กรรมการที่ปรึกษา

1. พระยาธรรมาธิธรรมประคัลภ์	2. พระคุณูปการสุวมนต์
3. นายสัญญา ธรรมศักดิ์	4. นายชำนาญ ลือประเสริฐ

กรรมการดำเนินงาน

1. พระอริยนันทมุนี	2. พระครูโสภณเจตสิกการาม
3. พระครูสุทธธรรมสาร	4. พ.ต.อ.พัฒน์ นิลวัฒนานนท์
5. นายละออง แสงเดช	6. นายป๊ว เปรมะติษฐะ
7. นายพวง พันธุลาภ	8. นายธรรมทาส พานิช
9. นายวงศ์ ศรียาภัย	10. นายเทพ ไซติกุล

คณะกรรมการธรรมทานมูลนิธิ (ชุดปัจจุบัน)

1. พระภาวนาโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร)	กรรมการฝ่ายบรรชิต
2. พระสุชาติ ปญญาทีโป	กรรมการฝ่ายบรรชิต
3. พระครูใบฎีกาอมตเถียร มณฑิโร	กรรมการฝ่ายบรรชิต
4. นายเมตตา พานิช	ประธานกรรมการ

5. นายโพธิ์นันท พานิช	รองประธานกรรมการ
6. นายสมคิด มีเผือก	กรรมการ
7. นายประยูร ทองอุ่น	กรรมการ
8. นายสุกานต์ จิยางกูร	กรรมการ
9. นายสมนึก เกษมภัทรา	กรรมการและเหรัญญิก
10. นายประชา ชูเทพ	กรรมการและเลขานุการ

พัฒนาการความเป็นมาของสวนโมกขพลาราม เริ่มจากคณะธรรมทานได้ก่อตั้งและร่วมกันพัฒนาวัดตระพังจิกให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมอันเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้น หรือสวนโมกขพลาราม จนได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์เป็นเวลา 3 ปีเศษ (2475) ในปี พ.ศ. 2478 เมื่อทางรถไฟได้สร้างมาถึงไชยา ตลาดใหม่เกิดขึ้นใกล้สถานีรถไฟ เพื่อความสะดวกในการทำงาน คณะธรรมทานได้ย้ายที่ตั้งมาอยู่ตลาดใหม่ นอกจากทำงานด้านหนังสือพุทธศาสนาแล้ว คณะธรรมทานยังขยายห้องอ่านหนังสือ จัดเทศน์ประจำทุกวันพระ ต่อมาได้สร้างหอสมุดธรรมทานเพื่อใช้เป็นที่พักหนังสือสำหรับค้นคว้า และได้สร้างสโมสรธรรมทานซึ่งเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนบรมในกิจกรรมของคณะธรรมทาน ด้วยเหตุที่เรือนสโมสรธรรมทานต้องใช้ไม้จำนวนมาก จึงมีการออกสำรวจป่าเพื่อหาไม้มาปลูกสร้าง เป็นปฐมเหตุให้ท่านพุทธทาสและคณะค้นพบบริเวณที่เรียกว่า ด่านน้ำไหล เชิงเขาพุทธทอง ซึ่งมีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์มีธารน้ำไหลผ่านมีเนินเขาอยู่กลาง บริเวณยอดเขามีรอยรอยของพุทธสถานที่เก่าแก่ถึงยุคศรีวิชัย ต่อมาจึงมีการจัดซื้อผืนดินบริเวณเชิงเขาพุทธทอง จำนวน 90 ไร่ (ต่อมาขยายพื้นที่รวมได้ 310 ไร่) เพื่อก่อสร้างเป็นอารามแห่งใหม่และได้ขยายขยายพัฒนาจนกลายเป็นสวนโมกขพลาราม สวนป่าอันเป็นกำลังแห่งการหลุดพ้นในปัจจุบันนี้

ส่วนที่ 2 คุณลักษณะ องค์ประกอบความมีอยู่ของชุมชนสังฆะ ในสวนโมกขพลาราม

2.1 คุณลักษณะของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

ลักษณะชุมชนสังฆะ เป็นรูปแบบสังคมทางเลื่อมใหม่ที่ให้ทุกคนในสังคมมีสิทธิความเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันภายใต้ศีลและทิวฐิในพระธรรมวินัย หรือเรียกว่า สีสลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน และทิวฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีความเห็นเสมอกัน เมื่อชุมชนสังฆะมีศีลสามัญญตาและทิวฐิสามัญญตา จะช่วยส่งเสริมให้ชุมชน

สังฆะมีความประพฤติปฏิบัติและมีความเห็นชอบถูกต้อง มีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้หลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ ลักษณะวิถีชีวิตชุมชนสังฆะ เป็นวิถีชีวิตที่มีความมักน้อยสันโดษอยู่ได้เพราะอาศัยปัจจัย 4 ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและเภสัช ยินดีพอใจในสิ่งที่มีอยู่หรือหามาได้ และไม่ขัดขัดต่อศีลธรรมและขนบประเพณี ทั้งนี้ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสังฆะจะไม่ปล่อยใจให้กระวนกระวายเพราะอำนาจของกิเลสตัณหา สามารถตัดความกังวลและได้มีเวลาที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมได้ สามารถเข้าถึงธรรมชั้นใดชั้นหนึ่งหรือแม้กระทั่งได้บรรลุถึงพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งการจะเข้าถึงสภาวะธรรมที่เรียกว่าพระนิพพานนั้นได้ พระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นหลักการวิธีการและอุดมการณ์หรือจุดมุ่งหมาย หรือที่เรียกกันว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” อันเป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ

1. อุดมการณ์หรือจุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน อันหมายถึงความดับแห่งทุกข์ทั้งหมด ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

2. หลักการของพระพุทธศาสนา คือ ต้องมีความอดทนในการฝึกตนเอง เพื่อบรรลุจุดหมาย ต้องประกอบด้วยไม่ทำความชั่วโดยประการทั้งปวง, การทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ, และการชำระจิตใจให้สะอาด ผ่องใส สงบ

3. วิธีการที่จะบรรลุจุดหมาย คือ ต้องฝึกอบรมตนแบบต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดมรรคสามัคคี หรือให้มีศีล สมาธิและปัญญา โดยอาศัยวิธีการ คือ การไม่ว่าร้ายผู้อื่น, การไม่ทำร้ายผู้อื่น, การสละรวมในปาติโมกข์, การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, และการบำเพ็ญภาวนาทางจิตอยู่เสมอ

อุดมการณ์หรือจุดหมาย หลักการ และวิธีการที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศไว้ จะเป็นไปด้วยดีและบรรลุวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายไว้ จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นอย่างบรรพชิตหรือการดำรงอยู่ในลักษณะของวิถีชุมชนสังฆะ

จากการศึกษาคุณลักษณะและรูปแบบความมีอยู่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ผู้ศึกษาได้พบว่า คุณลักษณะรูปแบบและความมีอยู่ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลารามมีลักษณะที่สอดคล้องและคล้ายคลึงกับหลักการตามนัยของพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วยคุณลักษณะ ดังนี้

1. เป็นชุมชนที่มีความเสมอภาคกันโดยศีลและทิวฐิภายใต้พระธรรมวินัย

สมาชิกชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็น ศาสนทายาทผู้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติตนและการดำรงอยู่ของสงฆ์ต้องอยู่ภายในกฎระเบียบแห่งพระธรรมวินัย ทั้งนี้ เพราะพระธรรมวินัยเป็นที่รับรองพระสงฆ์

พระสงฆ์นั้นเกิดจากพุทธบัญญัติในพระไตรปิฎก หมายถึงว่า พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายที่รวมกันเป็นสังฆะได้ บวชเข้ามาในพุทธศาสนาและอยู่ได้ด้วยพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ดังนั้น พระธรรมวินัย จึงเป็นที่บรรจุไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ กติกา คือ พุทธบัญญัติที่รักษาไว้ซึ่งภิกษุสังฆะไว้ พระธรรมวินัยนั้นเป็นที่ก่อเกิดและทรงไว้ซึ่งชุมชนสังฆะ ในขณะที่เดียวกันชุมชนสังฆะเองก็ต้องทำหน้าที่รักษาพระธรรมวินัยเพื่อจะสืบทอดอายุของพระศาสนาต่อไป

ศีลสามัญญตา ความเป็นผู้เสมอกันโดยศีล ท่านพุทธทาสเห็นว่า เป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นเหตุให้คนมีความเป็นปกติสุขและให้สังคมเกิดความสันติสุขหรือสันติภาพได้ ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่า

ศีลธรรม แปลว่า สิ่งที่ทำให้ความปรกติ, ภาวะแห่งความสงบสุข; ศีละ แปลว่า ปรกติ ภาวะแห่งปรกติ ก็คือภาวะแห่งความสงบสุข ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ มีศีลธรรมก็คือมีภาวะสงบสุข, ถ้ามองในแง่ของเหตุ ก็เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความสงบสุข, การประพฤติใด ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดความสงบสุข อันนั้นเรียกว่า ศีลธรรม ถ้ามองในฐานะที่เป็นผล ผลที่เกิดมาจากเหตุ อยู่ในลักษณะเป็นภาวะสงบสุข, นั้นก็เรียกว่าศีลธรรม ไม่ใช่เป็นเพียงการประพฤติธรรมะเล็ก ๆ น้อย ๆ ของสังคม เพราะว่า คำว่า สงบสุขหมายสูงสุดถึงพระนิพพานก็ได้, ถ้ามีความสงบสุขแล้วก็เรียกว่าปรกติหรือศีละได้ทั้งนั้น, นับตั้งแต่ต่ำที่สุดจนถึงสูงสุดของสังคมคือคนทั้งหมดก็ได้ ขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมนี้ ในความหมายที่ครบถ้วนและอยู่ในลักษณะที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติและในลักษณะที่ต้อง เป็นสันติภูมิ คือ ประจักษ์ อยู่แก่ความรู้สึกริจริง ๆ ไม่ต้องคำนวณตามเหตุผล เป็นต้น

เมื่อใดมีความปรกติ เมื่อนั้นมีศีลธรรม เมื่อใดไม่มีความปรกติ เมื่อนั้นไม่มีศีลธรรม ความปรกติ คือ สะดวกสบายอยู่ได้อย่างสงบเย็น ความไม่ปรกติ คือ ความกระวนกระวายเดือดร้อนไม่อาจจะทนอยู่ได้ ศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมีในโลก ถ้าโลกไม่มีศีลธรรมมันก็คือวินาศ คือ อยู่เหมือนกับตกรกทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา ถ้าไม่มีศีลธรรม มันก็ตกรกทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา ถ้ามีศีลธรรมมันก็มีภาวะสงบเย็น อยู่ตลอดเวลา เพราะว่าคำว่า ศีลธรรมโดยเนื้อแท้ นั้น คือ ปัจจัยแห่งสันติภาพ พอมีศีลธรรมมันก็มีสันติภาพ ฉะนั้นเราเพ่งเล็งสันติภาพเป็นหลักยึดเป็นจุดมุ่งหมายอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ถึงสันติภาพ นั่นแหละคือศีลธรรม (พุทธทาสภิกขุ, 2529, น. 229, 347)

ส่วนเรื่องศีลวัตรของพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม พระภาวนาโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) กล่าวว่า “เรื่องของศีลเป็นหลักของการบวช พระสงฆ์ต้องยึดเป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้อง” ส่วนพระครูใบฎีกามณเฑียร มณฺธิโร กล่าวว่า

สมัยก่อนที่ท่านอาจารย์พุทธทาสท่านอยู่ เมื่อก่อนมีความหนักแน่นเรื่องศีลมาก นอกจากพระธรรมวินัยแล้วก็มีกติกาวัดในการปฏิบัติของพระสงฆ์ ในขณะที่พระสงฆ์ที่มาที่สวนโมกขพลารามก็มุ่งการปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน เช่น เรื่องการฉันปานะ จะเป็นน้ำดื่มใส่น้ำตาลไม่มีนมผสม พระสงฆ์ก็จะถือปฏิบัติกันมาภายหลังก็มีการอนุโลมได้บ้าง (พระครูใบฎีกามณเฑียร มณฺธิโร, สัมภาษณ์)

ส่วนในด้านของความเป็นผู้มีความเห็นเสมอกัน หรือทิวฐิสามัญญตา ท่านพุทธทาส ได้กล่าวถึงเกณฑ์วัดเรื่องความผิด-ความถูก และกล่าวถึงวิธีทางข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง อันเป็นไปเพื่อถึงความดับทุกข์ว่า

สำหรับเกี่ยวกับความผิดความถูกนี้ เรามีสูตรชื่อ โคตมีสูตร โคตมีสูตรนี้ระบุหลักที่จะให้ตัดสินได้ด้วยตนเองว่า อย่างไรผิด อย่างไรถูก อย่างไรควร อย่างไรไม่ควร ทั้งหมดมีอยู่ 8 ข้อ ถ้ามันเป็นไปไม่ถูกในลักษณะ 8 อย่างนี้แล้ว ให้ถือว่าไม่ควร ไม่ถูก พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน ต่อเมื่อมันตรงกันข้ามจึงจะถือว่าถูก หรือว่าควร ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านสอน

ข้อที่ 1 ถ้าการกระทำนั้นมันเป็นไปเพื่อความกำหนดย่อมนใจ ถ้ามันเป็นไปด้วยความกำหนดย่อมนใจ ยึดมั่นถือมั่นเพิ่มขึ้นรอบด้าน อย่างนี้เรียกว่า ไม่ควร ไม่ถูก พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน ข้อที่ 2 มันเป็นไปเพื่อประกอบทุกข์ คือทำให้ลำบากโดยไม่จำเป็น ทำให้ลำบากมากขึ้น กระทั่งเห็นกงจักรเป็นดอกบัว อย่างนี้เรียกว่า ไม่ถูก ไม่ควร พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน

ข้อที่ 3 มันสะสมกิเลส มันไม่ยอมลดกิเลส ไม่เป็นไปเพื่อลดกิเลส มันเพิ่มกิเลส เช่นเพิ่มความอยาก เป็นต้น นี่ไม่ถูก ไม่ควร พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน ข้อที่ 4 เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ทะเยอทะยานไม่มีขอบเขตไม่มีความหมาย

ข้อที่ 5 ไม่สันโดษหรือหิวอยู่เรื่อย เป็นเปรตอยู่เรื่อย เพราะสิ่งที่ได้มาเท่าไร มันไม่ทำให้เกิดความพอใจหรือสนองความต้องการ มันต้องการอยู่เรื่อย เป็นเปรตอยู่เรื่อย ข้อที่ 6 คลุกคลีกันเป็นหมู่ ตัวหนังสือว่า สงฆ์นั้นไม่อยู่กันเป็นหมู่ คือว่าปลีกตัวไปทำความเพียรเพื่อจิตใจมีอิสระมีความเหมาะสมที่จะรู้

ข้อที่ 7 เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ข้อที่ 8 เลี้ยงยาก อย่างเป็นพระเป็นเณรเลี้ยงยากนี้มันไม่ไหวแล้ว มันไม่มีความเป็นพระเป็นเณร การเลี้ยงยาก ผิดหลักพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าไม่สอน” (ชมราวาสธรรม, 2518, น. 219-421)

ข้อปฏิบัติทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์นั้น ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทาง หรือ หนทาง หนทางในที่นี้ ก็หมายถึง ทางแห่งการปฏิบัติด้วย กาย วาจา ใจ ปฏิบัติให้เกิดความชอบ ความถูกต้องขึ้นในที่ทุกสถาน ก็เรียกว่า “ทาง” ได้ทั้งนั้น จะประกอบด้วยองค์ก็อย่างก็ได้ แต่โดยปกติแล้ว ทรงจำแนกไว้เป็น 8 องค์ด้วยกัน คือ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น โดยเป็นภาษาไทยก็ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ หรือความเห็นอันถูกต้อง เป็นข้อแรก ความมุ่งหมายใฝ่ฝันที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สอง มีการพูดจาที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สาม มีการกระทำที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สี่ มีการเลี้ยงชีวิตถูกต้อง เป็นข้อที่ห้า มีการ پاکเพียรถูกต้อง เป็นข้อที่หก มีการระลึกประจำใจในลักษณะที่ถูกต้อง เป็นข้อที่เจ็ด และมีการตั้งใจมั่นแน่วแน่ อยู่ในภาวะที่ถูกต้อง เป็นข้อที่แปด แต่ว่าธรรมะทั้งแปดข้อนี้จะสำเร็จประโยชน์ได้ ก็ต่อเมื่อเป็นธรรมสมังคี คือ มีสัดส่วนเสมอกัน แล้วผสมเป็นอันเดียวกันท่านจึงเรียกสั้น ๆ ว่า “ทาง” และเป็นทางที่ประกอบไปด้วยองค์ 8 ประการ สำหรับสัตว์จะดำเนินไปโดยสะดวกนี้เรียกว่า ทาง (พุทธทาสภิกขุ, 2525, น. 10-11)

จากการศึกษาความเสมอภาคด้านศีลและทิวฐิในสวนโมกขพลาราม พบว่า การปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามในส่วนที่เกี่ยวกับศีลและทิวฐิ โดยส่วนใหญ่เป็นไปตามหลักคำสอนในพระธรรมวินัย ทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งการทำกิจวัตรทุก ๆ อย่างมีหลักปฏิบัติเพื่อให้ผู้ถือปฏิบัติเป็นแนวเดียวกัน หลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสได้เน้นสั่งสอนการดำเนินชีวิตให้ยึดหลักว่า ทำอะไรต้องถูกต้อง ท่านเน้นสอนเรื่อง สัมมัตตะ ความถูกต้อง 10 ประการอยู่เสมอ คือ 1. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกต้อง 2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริถูกต้อง 3. สัมมาวาจา พูดจาถูกต้อง 4. สัมมากัมมันตะ ทำการงานถูกต้อง 5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพถูกต้อง 6. สัมมาวายามะ ความ پاکเพียรถูกต้อง 7. สัมมาสติ ความระลึกถูกต้อง 8. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นถูกต้อง 9. สัมมาญาณ ความรู้ถูกต้อง 10. สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นถูกต้อง

2. ชุมชนสังฆะมีวิธีการดำรงอยู่อย่างสันโดษ

วิธีการดำรงอยู่อย่างสันโดษของชุมชนสังฆะ ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่า ความสันโดษเป็นหลักการที่สำคัญในชุมชนสังฆะ วิธีการปฏิบัติหรือกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนสังฆะจะยึดหลักของความสันโดษเป็นอุดมคติ ดังที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า

สำหรับวินัยพระสงฆ์นั้นบัญญัติไว้ชัด ชื่นแสวงหามาขึ้นกินขึ้นใช้ ชื่นเอาไว้เกินความจำเป็นสักกระเบียดนิ้วเดียวก็เป็นความผิดหรือเป็นอาบัติ ดังเช่นเครื่องนุ่งห่ม มีได้เพียง 3 ผืน พอมีผืนที่ 4 มาแล้วถือกรรมสิทธิ์ก็จะเป็นอาบัติเป็นโทษ จะแสดงโทษนั้นได้ด้วยการสละผืนที่ 4 นั้นไปให้แก่สังคม คือ ให้แก่สงฆ์เป็นส่วนรวมก่อน แล้วจึงแสดงอาบัติได้ นี่เรียกว่าเครื่องนุ่งห่มก็แล้วกัน จะหาหรือมีเกินจำเป็นไม่ได้ เพื่อว่าจะได้มีหล่นเหลือไปยังผู้อื่น นี่จัดเป็นเจตนารมณ์ของสังคมนิยม

ข้าวปลาอาหาร ก็สะสมไม่ได้ กักตุนไม่ได้ เก็บอาหารไว้ค้างคืนเป็นอาบัติ เพราะเป็นการสะสม ฉะนั้นจะแสวงหาหรือรับหรือสะสมข้าวปลาอาหารอะไรไม่ได้ทั้งนั้น ต้องมีพอกินไปเฉพาะวันเท่าที่ท้องมีอาหารก็ต้องเหลือไปยังผู้อื่น

ที่อยู่อาศัยนี้ ถ้าถือตามวินัย พระจะสร้างกุฏิที่อยู่อาศัยได้เองเพียงขนาดประมาณ 7 X 12 ฟุตเท่านั้น เท่ากับห้องน้ำที่เห็นอยู่ตรงโน้นนั่นแหละ ถ้าขึ้นสร้างเกินกว่านั้นก็ต้องเป็นอาบัติเป็นโทษ เพราะว่าเกินไปกว่าที่ภิกษุควรจะได้ หรือควรจะทำจะใช้

ขอพูดเลยไปถึงยารักษาโรค มีวินัยบัญญัติไว้ว่า ภิกษุที่สบายอยู่ฉันยานี้เป็นอาบัติ ขอให้ดูที่พระพุทธรูปเจ้าท่านวางหลักเอาไว้ พระสบายดีไปกินยาเล่นนี้เป็นอาบัติ ไม่จำเป็นก็ไม่ให้กินยาเลย แล้วยาที่กินก็กินยาที่ง่ายที่สุดคือ มูตร คุถ เถ้า ดินหรืออุจจาระ ปัสสาวะที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้น มุ่งหมายให้ใช้เป็นยา ก่อน รวมความแล้วเป็นว่า เอาเกินฐานะไม่ได้ เอาดีไม่ได้ เอาเกินความจำเป็นไม่ได้

รวมความแล้วเป็นอันว่า ทุกอย่างเอาเกินไม่ได้ เอาดีเกินความจำเป็นไม่ได้ พวกเหลือเพื่อฟุ่มเฟือยทั้งหลายจึงไม่มี มันก็เลยร่วงหล่นไปยังผู้อื่น ก็เป็นสังคมที่ไม่ขาดแคลน นี่ดูหลักเกณฑ์ทางพระสงฆ์ว่าเป็นอย่างนี้ก่อน คือ ไม่มีทางที่จะเอาส่วนเกินได้ แล้วอย่าลืมว่าในทุกศาสนาก็มุ่งหมายอย่างนี้ แม้ทางศาสนาคริสต์นหรืออะไรอื่นก็มุ่งหมายว่า ถ้าเอาส่วนเกิน แสวงหาเกิน เก็บไว้เกิน มีเกิน กินเกิน ละก็บาปแล้ว ผิดความประสงค์ของพระเจ้าแล้ว เพราะมันสร้างความเห็นแก่ตัวศาสนาเหล่านี้ถือหลักเหมือนกันหมด เช่นเดียวกับที่พุทธศาสนาถือหลักอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น” (พุทธทาสภิกขุ, 2542, น. 66-68)

วิถีชีวิตในสวนโมกขพลาราม ท่านพุทธทาสภิกขุจะเน้นที่ความเรียบง่าย กินอยู่สมถะ ตามหลักอุดมคติที่ถือปฏิบัติกันมาว่า "กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคูนอนกุฏิเล่าหมู ฟังยุง

ร้องเพลง " และถือว่า "การทำงานคือการปฏิบัติธรรม" โดยให้ยึดหลัก "ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง" คือว่างจากตัวตน (ตัวกู ของกู) ดังนั้น กระบวนการศึกษาเรียนรู้ธรรมะ จึงสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิต ทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในสวนโมกขพลารามตลอดเวลา มิได้แยกเป็นเวลาส่วนตัวกับเวลา ปฏิบัติศึกษาธรรมออกจากกัน โดยมีวิถีชีวิตของท่านพุทธทาสเป็นผู้แสดงให้เห็นหลักการและวิถี เกี่ยวกับความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย

พระทองสุข ธมฺมวโร ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยความสันโดษของ พระสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม ว่า

ความสันโดษ มองหลายด้านเปรียบเทียบกันจากการศึกษาจากตำราวิชาการพุทธ ศาสนา แนนอนพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ก็คงไม่ฟังเพื่ออะไรมากนัก สมัยก่อน ความสันโดษด้านที่อยู่อาศัย ตอนที่ยังไม่มีระบบวัดพระก็คงต้องอยู่ตามป่าเขา ถ้า จนกระทั่งมีระบบวัดแล้ว วัดที่คนสร้างส่วนมากจะเป็นสวนป่า เช่น วัดเวฬุวัน (สวนป่าไผ่) วัดอัมพวัน (สวนปามะม่วง) ก็มีกฎที่พักรักษาที่สะดวกสบาย ในอีก ด้านหนึ่งพระสงฆ์ที่ไม่ได้พักอยู่ที่วัด เรื่องที่อยู่ การฉัน การใช้ผ้าจีวรก็จะต้องขัด สบพอสวมควร ระบบวัดแบบสวนโมกข์คงน่าจะสอดคล้องกับความเป็นอารามใน สมัยพุทธกาลได้บ้างที่เป็นป่าเป็นสวน ถึงแม้ว่าวัดต่าง ๆ ที่คนสร้างถวายเป็นสภาพ เป็นป่า เป็นสวน หรือว่าแม้ว่าจะไม่เป็นป่า ก็ถือว่าเป็นอารามที่มีต้นไม้ สวน โมกข์ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน เรื่องของความเป็นปายังคงเป็นสภาพเดิม (พระ ทองสุข ธมฺมวโร, สัมภาษณ์)

ในด้านวิถีการดำรงตน พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม จะมีชีวิตด้วยความสมถะ เรียบง่ายตามแบบพระปาติปิฎกวินัย 227 ข้อ เป็นหลักอย่างเคร่งครัดและถือจรดคง วัตรบางข้อเป็นนิตย วิถีชีวิตของการอยู่อาศัยและการทำงานในสวนโมกขพลารามของบุคคล ต่าง ๆ จึงดำเนินไปตามแบบอย่างของท่านพุทธทาส พระอุปัชฌาย์และผู้รับใช้งานอย่างใกล้ชิด จะกล่าวเสมอว่า ไม่ว่าสภาพแวดล้อมทางวัตถุจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคทันสมัยอย่างไร มีความ สะดวกสบายเพิ่มมากขึ้นเพียงใด เช่น เมื่อถนนสายเอเชียตัดผ่านหน้าวัด นำความเปลี่ยนแปลง ทางกายภาพหลายประการมาสู่สวนโมกข์ อาทิ ข้าวของเครื่องใช้ อาหารการกิน ฯลฯ ท่านพุทธ ทาสยังคงเลือกที่จะดำรงองค์ท่านด้วยแบบแผนอย่างเดิม คือ สมถะเรียบง่าย มุ่งการอยู่ด้วย คุณค่าแท้มากกว่าคุณค่าเทียม ท่านพุทธทาสจึงใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดที่สุดและ พยายามที่จะใช้ให้น้อยแม้แต่ปัจจัย 4 อีกทั้งยังเน้นการอยู่กับธรรมชาติเป็นหลักการใหญ่ ท่าน ยังคงใช้สมุนไพรและยาตำรับไทย รวมทั้งใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านในการรักษาโรคที่ท่านเคยใช้ ได้ผล วิถีชีวิตและการทำงานในสวนโมกข์ตามหลักคิดของท่านพุทธทาสมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

ตามเงื่อนไขและเหตุปัจจัยของยุคสมัยเพื่อความเหมาะสม โดยที่ยังคงหลักการสำคัญของการใช้ชีวิต คือ "กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง" และ “การทำงานคือการปฏิบัติธรรม” ตามวัตรปฏิบัติของท่านพุทธทาสตลอดมา

3. หลักการ วิธีการและอุดมการณ์ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

หลักการ วิธีการและอุดมการณ์ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ได้ถือปฏิบัติตามหลักการ วิธีการและอุดมการณ์ในพระพุทธศาสนา สวนโมกขพลารามเป็นส่วนหนึ่งในนามองค์กรเผยแผ่หลักคำสอนในทางศาสนา โดยผ่านผลงานการเผยแผ่ของท่านพุทธทาส ซึ่งมีปรากฏอยู่มากมายทั้งในรูปพระธรรมเทศนา งานเขียนและสื่ออื่น ๆ โดยท่านพุทธทาสตั้งใจทำการถ่ายทอดพระพุทธศาสนาให้อยู่ในฐานะที่เป็น “พุทธะ” ศาสนาอย่างแท้จริง นั่นคือเป็นศาสนาแห่งความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน ซึ่งคำสอนส่วนมากจะคล้อยตามหลักการ วิธีการและอุดมการณ์ของพุทธศาสนา

หลักการและวิธีการของชุมชนสังฆะ เนื่องจากที่สวนโมกขพลารามมีหลักการให้คนได้อยู่ใกล้กับธรรมชาติ เป็นเกลือกกับธรรมชาติ เพื่อรู้จักกฎของธรรมชาติและเพื่อเป็นการศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติให้มากที่สุด ซึ่งล้วนแต่ช่วยให้เข้าใจธรรมะได้โดยง่าย เพราะธรรมะคือตัวธรรมชาติ การเรียนรู้จากธรรมชาติจึงเป็นที่สำคัญยิ่ง ท่านพุทธทาสเห็นว่าธรรมะทั้งหมดเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติทั้งนั้น ดังที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวว่า

ธรรมะทั้งหมดเป็นเรื่องของธรรมชาติ คำว่า ธรรมะ นี้ เรียกว่า ธรรมชาติ ก็ได้ เรียกว่า ธรรมดา ก็ได้ เรียกว่า ธรรมธาตุ ก็ได้ แล้วก็จะเรียกอย่างอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่ว่ามันเป็นเรื่องที่มีอยู่เป็นไปตามธรรมชาติ ถ้าเรารู้ธรรมชาติ เราก็จะรู้สิ่งที่จะทำให้เราเป็นทุกข์หรือเป็นสุขได้ เราต้องรู้ในฐานะที่เป็นมนุษย์เราถือพุทธศาสนาซึ่งมีหลักคำสอนอย่างนี้ ไม่เหมือนกับศาสนาใดในข้อที่ว่า เรายึดเอาธรรมชาตินี้เป็นหลักเป็นเกณฑ์ เป็นความรู้เรื่องธรรมชาติในทุกแง่ทุกมุมแล้วก็ปฏิบัติถูกต้องต่อธรรมชาติ ทั้งภายในร่างกายและภายนอกร่างกาย เราก็ไม่เป็นทุกข์ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือตรัสรู้เรื่องธรรมชาติทั้งหมดเหล่านี้ แล้วท่านก็มาสอนให้เราทำตามแล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ต้องเป็นทุกข์ ธรรมะหรือธรรมชาติ มี 4 ความหมาย คือ 1) ธรรมะ คือ ตัวธรรมชาติหรือสิ่งธรรมชาติ 2) ธรรมะ คือ กฎธรรมชาติ 3) ธรรมะ คือ หน้าที่ตามธรรมชาติ 4) ธรรมะ คือ ผลอันเกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ เมื่อศึกษาและเข้าใจความหมายของธรรมะทั้ง 4 ประการแล้ว เราก็จะสามารถดำรงชีวิตได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยปราศจากปัญหาใดใด (พุทธทาสภิกขุ, 2546, น. 40-41)

ดังนั้น กิจวัตรต่าง ๆ ในสวนสวนโมกขพลาราม จึงได้ยึดหลักให้เป็นธรรมชาติมากที่สุด คือ ไม่ปรุงแต่งอะไรให้มากที่สุด เพราะยิ่งปรุงแต่งก็ยิ่งยุ่งยากและยิ่งทุกข์ หลักการสวนโมกขพลาราม จึงมีว่า “กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนในเล้าหมู เป็นอยู่อย่างทาส หรือ เป็นอยู่อย่างตายแล้ว”

กินข้าวจานแมว คือ ไม่พิถีพิถันในเรื่องการกิน กินเพียงเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อที่จะทำหน้าที่ต่อไป ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ว่า เหมือนการหยอดน้ำมันที่เปลวเทียนให้มันสิ้น ๆ ไป ไม่ใช่กินเพื่อความเอร็ดอร่อย อิ่มหมีพีมัน มัวเมาใช้อวดกัน เพื่อส่งเสริมกิเลส

อาบน้ำในคู คือ การไม่พิถีพิถัน เรื่องการที่จะต้องมีห้องน้ำที่เป็นความสะอาดสบาย เดิมทีพระสวนโมกขพลารามอาบน้ำในคูที่อยู่ข้างสวนโมกข์โดย แต่ปัจจุบันมีห้องน้ำที่สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องมีสุขภัณฑ์ที่สวยงาม เอาแต่พอว่าให้สำเร็จประโยชน์เท่านั้น

นอนในเล้าหมู คือ อาศัยอยู่ในกุฏิเล็ก ๆ ขนาดพอนอนได้คนหนึ่ง มีเพียงเสื่อหนึ่ง ผืนกับหมอนไม้สำหรับหนุนเท่านั้น

เป็นอยู่อย่างทาส คือ ไม่พูด ไม่ปริปาก จะลำบากยากเข็ญอย่างไรก็ไม่ปริปาก ตั้งหน้าทำหน้าที่ให้สำเร็จเท่านั้น เป็นอยู่อย่างตายแล้ว คือ ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป คนตายแล้วไม่มีทุกข์ อย่างที่เขาเรียกว่าพ้นทุกข์ เพราะไม่มีได้ ไม่มีเสีย ไม่มีแพ้ ไม่มีชนะ เพราะว่ามันตายแล้ว เป็นอยู่อย่างตายแล้วนี้ดี เพราะมันช่วยให้ว่างได้มาก สบายได้มาก (พุทธทาสภิกขุ, 2542, น. 42-43)

วิธีการปฏิบัติของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ในการดำเนินชีวิตเพื่อจะเข้าถึงความรู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมชาติ หรือได้บรรลุถึงจุดหมายหมายของพระพุทธศาสนาได้ ท่านพุทธทาส ได้อธิบายถึงลำดับขั้นตอนแห่งธรรมอันเป็นส่วนของการเข้าถึงอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาไว้ว่า

แนวทางการทำให้รู้แจ้งตามวิธีธรรมชาติ ความลับของธรรมชาติที่เกี่ยวกับลำดับแห่งความรู้สึกต่าง ๆ ภายในใจ จนกระทั่งเกิดการเห็นแจ้งแจ้ง ตามที่เป็นจริงต่อโลกหรือต่อชนธำห มีลำดับขั้นตอน คือ 1) ปิติและปราโมทย์ ความอิ่มใจในธรรม 2) ปัสสัทธิ ความรำลึก 3) สมภาจิ จิตสงบ 4) ยถาภูตญาณทัสสนะ การรู้ความเป็นจริงต่อโลก 5) นิพพิทา ความเบื่อหน่าย 6) วิราคะ ความคลายออก 7) วิมุตติ ความหลุดออก 8) วิสุทธิ ความบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง 9) สันติ ความสงบเย็น 10) นิพพาน ภาวะที่ปราศจากความทุกข์ (พุทธทาสภิกขุ, 2541, น. 79)

และได้มีข้อความที่ท่านพุทธทาส ได้อธิบายขยายความหมายอันแสดงถึงลำดับของแต่ละขั้นตอน ว่า

ลำดับแรกได้แก่ปิติและปราโมทย์ หมายถึง ความชุ่มชื่นใจหรือความอิ่มเอมใจ ในทางธรรม การที่เราทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้การให้ทานซึ่งถือว่าเป็นบุญนั้นต้น ๆ ก็เป็นการทำให้เกิดความปิติปราโมทย์ได้ ถ้าเป็นถึงขั้นศีล คือ มีความประพฤติทางกายวาจา ไม่ต่างพร้อยจนถึงกับเคารพนับถือตัวเองได้ ปิติปราโมทย์ก็มากขึ้น ถ้าหากไปถึงขั้นสมาธิจะเห็นได้ว่าในองค์ของสมาธิ อันดับแรกที่เรียกว่าปฐมฌานนั้น ก็มีปิตีย่ององค์หนึ่งด้วยโดยไม่ต้องสงสัย

ปิติปราโมทย์นี้มีอำนาจอยู่ในตัวมันเองอย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เกิดความรำรับ (ปัสสัทธิ) ตามปกติจิตของคนเราไม่ค่อยจะรำรับ เพราะว่าจิตตกเป็นทาสของความคิดความนึกจากสิ่งยั่วยวนภายนอก หรือจากความรู้สึกในอะไรต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาเป็นความฟุ้งอยู่ภายในไม่เป็นความสงบ แต่ถ้าหากมีปิติปราโมทย์ในทางธรรมมาประจำใจอยู่และมากพอสมควรแล้ว ความสงบรำรับนั้นจะต้องมีขึ้นจะมีมากหรือน้อย ตามอำนาจของปิติปราโมทย์ที่มีมากหรือน้อย

เมื่อมีความรำรับแล้ว ก็ย่อมเกิดอาการที่เรียกว่า “สมาธิ” คือ ใจสงบนิ่งและอยู่ในสภาพที่คล่องสะดวกเบาสบาย พร้อมทั้งจะไหวไปตามความต้องการ โดยเฉพาะก็เพื่อตัดกิเลส ร่างกายจะต้องให้มีความรู้สึกอยู่อย่างปกติ แต่ว่าจิตสงบเป็นพิเศษเหมาะสมที่จะใช้นี้กคิพิจารณาที่มีความผ่องใสที่สุด เยือกเย็นที่สุด สงบรำรับที่สุด เรียกว่า “กมุทนิโย” คือ พร้อมทั้งจะรู้ นี่คือ ลักษณะของสมาธิที่เราต้องการ ไม่ใช่อยู่ในฌานสมาบัติตัวแข็งทื่อเหมือนตุ๊กตาดินไม่รู้สึกตัวเลย

ในการทำให้รู้แจ้งตามวิถีธรรมชาตินี้ เราต้องการจิตที่สงบ เป็นสมาธิ ที่มีคุณสมบัติ “กมุทนิโย” ครอบถ้วนพร้อมที่จะรู้แจ้งจนเกิดความรู้ตามที่จริงต่อโลกทั้งหมด (ยถาภูตญาณทัสสนะ) โดยอาการตามธรรมชาติ คำว่า “ยถาภูตญาณทัสสนะ” หมายถึงการรู้การเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง คือ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เมื่อเห็นจริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็นอย่างนี้แล้ว ความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) ก็เป็นสิ่งที่เกิดติดตามมา ตามส่วนสัดของการเห็นแจ้ง หมายความว่ามีการคลอนแคลนสั่นสะเทือนเกิดขึ้นแล้วในการเข้าไปหลงยึดถือ หรือเปรียบเทียบเมื่อเราต้องตกเป็นทาสเชามานานจนรู้สึกเกิดขึ้น ก็มีการเคลื่อนไหวไปในทางที่ต้องเปลื้องตนออกจากความเป็นทาส นี่เป็นลักษณะของนิพพิทา คือ เบื่อหน่าย เกลียดความ

เป็นทาสขึ้นมาแล้ว หน่ายต่อความที่ตนหลงเข้าไปยึดเอาสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจว่า น่าเอา น่าเป็นนั่นเอง

พอมีความเบื่อหน่ายแล้ว โดยอัตโนมัติตามธรรมชาตินั้นเองย่อมจะมี ความจางหรือคลายออก (วิราคะ) ความยึดถือที่คลายออก จางออกจากโลกหรือจากสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดถือที่นี้ ท่านเรียกว่า “วิราคะ” ะยะนี้ ถือว่าสำคัญที่สุด แม้จะไม่ใช่วะยะสุดท้าย แต่ก็เป็นระยะที่สำคัญที่สุดของความหลุดพ้น เพราะว่าเมื่อมีการคลายออกจางออกดังนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย สิ่งที่เราเรียกว่าความหลุดออกจากทุกข์ (วิมุตติ) จะต้องมีโดยแน่นอน

เมื่อหลุดออกมาได้จากความเป็นทาส ไม่ต้องเป็นทาสของโลกอีกต่อไป ก็จะมีอาการบริสุทธิ (วิสุทธิ) ในที่นี้หมายความว่าไม่เศร้าหมอง ก่อนนี้เศร้าหมองทุกทางเพราะการเข้าไปจมเป็นทาสของสิ่งทั้งหลาย เป็นความเศร้าหมองทางกาย วาจาใจ หรือจะมองดูกันในแง่ไหน ๆ ก็เป็นเรื่องความเศร้าหมองทั้งนั้น ต่อเมื่อหลุดพ้นออกมาจากความเป็นทาสในระสอระอ่ย ๆ ของโลกแล้ว จึงจะอยู่ในลักษณะที่บริสุทธิ คือ ไม่เศร้าหมองอีกต่อไป

เมื่อมีความบริสุทธิแท้จริง ก็จะทำให้ความสงบสันติอันแท้จริงสืบไป เป็นความสงบเย็นจากความวุ่นวาย จากการรบกวนหรือจากการต่อสู้ดิ้นรนทรมานต่าง ๆ เมื่อปราศจากการเบียดเบียนวุ่นวายเหล่านี้แล้ว ท่านสรุปเรียกความเป็นอย่างนี้ว่า “สันติ” คือ ความสงบราบดับเย็นของสิ่งทั้งปวง มันแทบจะเรียกได้ว่าถึงขั้นสูงสุดหรือชั้นเดียวกันกับนิพพาน แท้ที่จริงสันติกับนิพพานนั้น เกือบจะไม่ต้องแยกกัน ที่แยกกันก็เพื่อจะให้เห็นว่า เมื่อสงบแล้วก็นิพพาน

นิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องทิ่มแทง อีกอย่างหนึ่งแปลว่า ความดับสนิทไม่มีเหลือ ฉะนั้น คำว่า นิพพาน จึงมีความหมายใหม่ ๆ เป็น 2 ประการ คือ ดับไม่มีเชื้อเหลือสำหรับจะเกิดมาเป็นความทุกข์อีกต่อไป และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปราศจากความทิ่มแทง ความเผาลน ปราศจากความผูกพัน ร้อยรัดต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการรวมความแล้ว ก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง นิพพานยังมีความที่มุ่งใช้ต่าง ๆ กันอีกหลายอย่าง เช่น หมายถึง การดับของความทุกข์ก็มี หมายถึงการดับของกิเลสอย่างหมดสิ้นก็มี หมายถึง ธรรมหรือเครื่องมือหรือเขตแดน หรือสภาพอันใดอันหนึ่งที่ทุกข์ทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ดับไปหมดสิ้นก็มี (พุทธทาสภิกขุ, 2541, น. 82-95)

แท้จริงคำสอนของท่านพุทธทาส ซึ่งเริ่มจากการศึกษาความเป็นจริงของธรรมชาติ นั้น มีจุดมุ่งหมายให้เราเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา อันสรุปจากพุทธภาษิตว่า “สัพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา” สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

อนึ่ง หลักวิธีปฏิบัติที่ชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ได้ยึดถือปฏิบัติการมาอีก อย่างหนึ่ง คือ การพยายามสืบสานปณิธานธรรมของท่านพุทธทาส ซึ่งท่านได้ฝากไว้เป็นมรดก ธรรม คือ มรดกที่ 2-5 กล่าวถึงปณิธาน 3 ประการ ที่ควรแก่ผู้ที่เป็นพุทธทาสทุกคนถือเป็น หลักในการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่โลก คือ (พุทธทาสภิกขุ, 2541, น. 9-11)

1. พยายามทำตนให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ๆ คือ การทำให้ทุกคนเข้าถึง หัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดการปฏิบัติดี-ตรง-เป็นธรรม-สมควรแก่การหลุดพ้น เพื่อสนอง พุทธประสงค์โดยตรงได้อย่างแท้จริง

2. พยายามช่วยกันถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม คือ การทำโลกให้ออกมา เสียจากอำนาจของวัตถุนิยมหรือรสรสอันเกิดจากวัตถุทางเนื้อหนังนั้น ควรเป็นกิจกรรมแบบสหกรณ์ ของคนทุกคนในโลกและทุกศาสนา เพื่อโลกจะเป็นโลกสะอาด-สว่าง-สงบ จากสภาพที่เป็นอยู่ ในปัจจุบัน

3. พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา คือ การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา นี่เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำ เพราะโลกนี้ต้องมีศาสนาเท่ากับชนิดของคนในโลก เพื่อจะอยู่ร่วมกัน ได้โดยสันติ และทุกศาสนาล้วนแต่สอนความไม่เห็นแก่ตัว จะต่างกันบ้างก็แต่วิธีการเท่านั้น

สวนโมกขพลารามได้พยายามดำเนินตามปณิธานทั้งสามนี้ตลอดมา กล่าวคือ มุ่ง ประสานประโยชน์คำสอนของพุทธศาสนา และกระตุ้นเร่งเร้าให้ศาสนิกชนของทุกศาสนาสงเกตค้นคว้าปฏิบัติธรรมตามแนวทางของแต่ละคน แต่ละศาสนานั้น ตลอดจนเปิดโปงให้รู้จักธาตุแท้ของ วัตถุนิยมเพื่อให้มนุษย์ตื่นตัวถอยออกมาเสียจากการครอบงำของอารยธรรมเหล่านั้น

ส่วนอุดมการณ์ของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ได้ยึดถือหลักของอุดมการณ์ ที่สูงสุดในพระพุทธานุศาสน์ คือ พระนิพพาน เป็นเป้าหมายของการบวชในพุทธศาสนา การเผยแผ่อุดมการณ์ของพระพุทธานุศาสน์ของท่านพุทธทาส เห็นได้จากการขยายความหรือตีความเรื่อง พระนิพพานไว้หลายอย่างด้วยกัน

สุญญตา คือ สิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียวที่เป็นตัวพุทธวจนะที่ทรงสอน ทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตภาสิต คือ คำที่ตถาคตกล่าวนั้น มีแต่ สุญญตา มีแต่เรื่องสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน นิพพาน คือ สุญญตา หมายถึง ว่างจากกิเลสและว่างจากความทุกข์ ความหมายของคำว่า ความว่าง มันเป็นอย่าง นี้ มันมีอยู่ 3 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 คือทางกายทางวัตถุ มันเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่ให้มี

อะไร ขั้นที่ 2 ทางจิต มันเป็นไปได้ที่จะไม่ให้คิดนึกอะไร แต่ในขั้นที่ 3 นี้เป็นไปได้ คือ ไม่มีความยึดมั่นด้วยความมั่นหมายอะไร โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน (พุทธทาสภิกขุ, 2548, น. 86)

นิพพานนั้น มีความหมาย 3 ประการ คือ สภาพอันเป็นความดับสนิทแห่งความเร้าร้อนผาสุก. ความเสียบแทงยอกตำและความผูกพันร้อยรัดของมนุษย์ในทางจิต

1. นิพพาน แปลว่า ดับเย็นสนิทของสิ่งที่ร้อน อะไรเป็นของร้อน ? ชีวิตเป็นของร้อน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณวิญญาน ผัสสะและเวทนาทั้งหมด ที่อาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้ ซึ่งเป็นตัวชีวิตเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร? เพราะไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่านี้เพราะไม่ถูกไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ เผาให้ร้อนนั่นคือ นิพพาน ฉะนั้น นิพพานก็คือความเป็นของเย็นสนิท

2. นิพพาน แปลว่า ปราศจากเสียบแทงยอกตำ อะไรเป็นของเสียบแทงยอกตำ? โลกหรือชีวิต เป็นของเสียบแทงยอกตำ ในเมื่อบุคคลเข้าไปจับจวบเอาด้วยความเขลาเข้าใจผิด หรือที่เรียกว่า “มิจฉาทิฐิ” แม้ในส่วนตัวบุคคลคนหนึ่ง ๆ ก็มีการยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามาให้เป็นของเที่ยง เป็นสุข และเป็นอัตตา ผลที่ได้รับก็คือความเพลิดเพลนในการร้องไห้ หัวเราะสลับกันไปในการทรมานผาสุกผาสุกตนเองอยู่ด้วยวิธีต่าง ๆ อย่างไม่เคยรู้สึกสมเพศตัวเอง สิ่งที่เขาคิดว่าเป็นเครื่องบำเรอตนเองนั้น ที่แท้ก็คือสิ่งที่เขาเองกลับเป็นฝ่ายบำเรอมันอยู่ทุกอริยาบถทั้งหลับและตื่น ความเสียบแทงยอกตำมีเต็มอัดอยู่ในทุก ๆ ชีวิต จนกว่าเมื่อใดชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้องตามแบบที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบและถอนลูกศรเหล่านั้นออกได้โดยสิ้นเชิง

3. นิพพาน แปลว่า ปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด อะไรคือเครื่องผูกพันร้อยรัด? ความเข้าใจผิดในชีวิตที่ยังโง่เขลาอยู่ทุกแห่งทุกมุม เป็นเครื่องผูกพันร้อยรัด ความโลภก็ดี ความรักก็ดี ความโกรธก็ดี ความเกลียด ความริษยาอาฆาต ฯลฯ ก็ดี ล้วนแต่เป็นเครื่องรังรัดจิตใจ ความยึดถือว่าตัวตน ย่อมรังรัดตนไว้กับของ ๆ ตน อย่างไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้ เมื่อความสุขหรือสิ่งที่ตนพอใจก็เป็นของตนแล้ว ความทุกข์หรือสิ่งที่ตนไม่ชอบก็เป็นของตนอย่างเดียวกัน โดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ ภาวะแห่งความปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด ย่อมเป็นภาวะแห่งความไม่เร้าร้อนผาสุกและไม่เสียบแทงยอกตำอยู่ในตัว เพราะปราศจากสิ่งที่เรียกว่ากิเลสอย่างเดียวกันจัดว่า เป็นนิพพานร่วมกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2542, น. 8-14)

พระภิกษุโพธิคุณ (โพธิ์ จนฺทสโร) ได้กล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างปณิธานของสวนโมกขพลารามกับอุดมการณ์ในชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา ว่า

เรื่องนิพพานต้องทำความเข้าใจในเรื่องนิพพานให้ดี พระพุทธเจ้าตรัสว่า ราคัทย โมหัทย โทสัทย อัยัง วุจฺจติ นิพพานัง ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เรียกว่า นิพพาน หากเรามีเป้าหมายที่ไม่มีกิเลส มีความเย็นปราศจากกิเลสได้ ก็เข้าถึงนิพพานได้ใจปัจจุบัน ส่วนการดำเนินตามรอยปณิธานธรรมของท่านพุทธทาสสามารถที่จะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ ปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านพยายามเข้าใจความสำคัญที่จะทำให้คนเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาที่ตั้งเป็นปณิธาน เช่น ทำความเข้าใจในศาสนาของตน ถ้าเข้าใจพุทธศาสนาได้ดับทุกข์ได้ก็หมายถึงเข้าถึงนิพพานได้ เป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีต่างศาสนา ต้องทำความเข้าใจในระหว่างศาสนาให้ตรงกันว่า จุดหมายสูงสุดในแต่ละศาสนาเป็นอย่างไร เช่น เข้าถึงพระเจ้าได้ เป็นต้น และสามารถดับทุกข์ได้ก็ถือว่าเป็นเป้าหมายของศาสนานั้น แต่อุปสรรคที่ขวางกั้นไม่ให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดของแต่ละศาสนาได้ นั่นคือ วัตถุนิยมที่สร้างขึ้นมากเพื่อให้คนเห็นแก่ตัว ทำให้คนไม่สามัคคีกัน ดังนั้น จึงต้องให้คนออกจากวัตถุนิยมลดความเห็นแก่ตัว (พระภิกษุโพธิคุณ, สัมภาษณ์)

2.2 องค์ประกอบของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

จากการศึกษาองค์ประกอบของชุมชนสังฆะในทางพระพุทธศาสนา ได้พบว่าชุมชนสังฆะในพุทธศาสนามีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

1. ศาสนบุคคล คือ สมาชิก (พระภิกษุสามเณร) ที่มีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ ผ่านการพิจารณาจากคณะสงฆ์แล้ว เข้ามาสู่ชุมชนสังฆะโดยผ่านพิธีการบรรพชาอุปสมบท ถือได้ว่าเป็นศาสนบุคคล ต้องศึกษาและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะของศาสนบุคคลมี 2 ประเภท คือ พระอริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์
2. หลักพระธรรมวินัย เป็นหลักคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจะประกอบด้วยหลักธรรมและพระวินัย ลักษณะของพระธรรมวินัยถือได้ว่าเป็นทั้งข้อประพฤติปฏิบัติและเป็นทั้งข้อห้ามของชุมชน สมาชิกในชุมชนสังฆะจะต้องถือประพฤติปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน

3. สังฆกรรมอันเป็นระเบียบปฏิบัติในหมู่ชุมชนสังฆะ “สังฆกรรม” เป็นกิจที่คณะสงฆ์พึงกระทำ หมายถึง กิจกรรมทางพระวินัยที่ภิกษุจำนวน 4 รูปขึ้นไป ถือว่าเป็นสงฆ์จะพึงทำร่วมกัน เป็นสังฆสามัคคี สงฆ์จะต้องทำโดยพร้อมเพรียงกัน รูปแบบของสังฆกรรม มี 4 ประเภท คือ 1) อปโลกนกรรม คือ การบอกกล่าวเรื่องทั่ว ๆ ไปในที่ประชุมสงฆ์เพื่อแจ้งให้สงฆ์ทราบและพิจารณาถึงเรื่องต่าง ๆ ที่จะพึงกระทำ 2) ญัตติกรรม เป็นกรรมอันกระทำด้วยตั้งญัตติไม่ต้องสวดอนุสาวนา คือ ประกาศให้สงฆ์ทราบเพื่อทำกิจร่วมกัน เรียกว่าเผด็จสงฆ์ ไม่ต้องขอมติ เช่น อุโบสถและปวารณา เป็นต้น 3) ญัตติทุติยกรรม เป็นการประชุมที่ต้องขอมติสงฆ์ โดยญัตติทุติยกรรมต้องมีการตั้งญัตติ 2 ครั้ง เพื่อกำหนดสังฆกรรมบางอย่างที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การสมมติสีมา การสังคายนา และการมอบให้ผ้ากฐิน เป็นต้น 4) ญัตติจตุตถกรรม เป็นสังฆกรรมที่ต้องขอมติสงฆ์ ตั้งญัตติแล้วสวดอนุสาวนา 3 ครั้ง เพื่อสงฆ์ในที่ชุมนุมนั้นจะได้มีเวลาพิจารณาหลายหนว่าจะอนุโมदिหรือไม่อนุโมदि เช่น พิธีอุปสมบท เป็นต้น

4. บทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะ โดยสรุปบทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะในพุทธศาสนา มี 2 บทบาทที่สำคัญ คือ 1) บทบาทหลัก หรือบทบาทโดยตรงของพระภิกษุสงฆ์ คือ หน้าที่และความผูกพันโดยหลักธรรมเดิมตามพระธรรมวินัย กล่าวคือ การศึกษาและปฏิบัติตามบทบัญญัติต่าง ๆ ในพระธรรมวินัยของสงฆ์ ซึ่งบทบัญญัติอันเป็นระเบียบประเพณีปฏิบัติของสงฆ์เรียกว่า สังฆกรรม 2) บทบาทรองหรือบทบาทหน้าที่และความผูกพันทางสังคม ซึ่งพระสงฆ์ถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่กับผู้อื่น ด้วยการอาศัยปัจจัย 4 ในการเลี้ยงชีพ จึงเป็นข้อที่พระสงฆ์ต้องผูกพันอยู่กับสังคมโดยตรง ดังนั้น พระสงฆ์นอกจากจะศึกษาและปฏิบัติตามหลักศาสนาแล้ว ยังต้องนำหลักธรรมคำสอนที่ได้ศึกษาและปฏิบัตินั้นมาเผยแผ่ให้แก่มหาชนด้วย ทั้งนี้เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้น การเผยแผ่จึงเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของสมาชิกในชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม จากการศึกษาค้นคว้า องค์ประกอบของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม มีองค์ประกอบที่สอดคล้องและคล้ายคลึงกับชุมชนสังฆะตามนัยของพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย

1. มีการรวมกลุ่มของพระภิกษุสามเณร (ศาสนบุคคล)

พระภิกษุสามเณรผู้ที่จะมาพักอาศัยอยู่ในสวนโมกขพลาราม เดิมที่ท่านพุทธทาสตั้งใจให้มีระเบียบที่กำหนดคุณสมบัติที่ชัดเจน คือ ต้องจบนักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม 3 ประโยค แต่ต่อมาก็อนุโลมไม่ได้จำกัดแน่นอน ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวถึงการรับพระภิกษุสามเณรและข้อสังเกตการรับพระภิกษุสามเณรว่า

เมื่อมาอยู่สวนโมกข์ ได้เดินเข้ามาตลอดทาง มีความเข้มแข็งอดทนผิดธรรมดา ชี้อตรง เปิดเผย เหมาะสมแก่การเป็นนักปฏิบัติธรรมทุกประการ ไม่เป็นเปรียญ ไม่มีนักธรรมเอก แต่ฉันรับเอาไว้เป็นพิเศษด้วยความเลื่อมใส และปรากฏว่าทุกคนก็เลื่อมใส และทำให้ฉันเข้าใจได้ดีในข้อที่ว่า พวกที่รอบรู้กระทั่งจบพระไตรปิฎกในกาลก่อน ๆ กลับมาเลื่อมในในพระบางรูปที่ไม่มีความรู้ปริยัติเลยนั้นหมายความว่าอย่างไรกัน ฉันเองรู้สึกว่ามีคนชนิดนี้เพียงคนเดียว ก็พอแล้วสำหรับสวนโมกข์ที่จะมีนามว่าเป็นสำนักปฏิบัติธรรม ทำให้ฉันต่อไปว่า เป็นโชคดีมากที่พอมีเพื่อนเป็นคนแรกก็เป็นทีพอใจถึงเพียงนี้ และนี่ต่อมาในตอนหลังว่า การที่มีกฎจำกัดรับเฉพาะผู้ที่เป็นเปรียญและนักธรรมเอกนั้น คงไม่ให้ผลสมตามตั้งใจเสียแล้ว แต่ก็สนใจที่ไม่รู้จะทำอย่างไร เลยถือเป็นหลักกันขึ้นใหม่ว่า ฉันมีสิทธิที่จะรับบุคคลพิเศษเป็นส่วนตัว

ข้อสังเกตที่อยากจะขอแนะนำไว้อย่างหนึ่งก็คือว่า ข้อที่ท่านกล่าวไว้ว่า ต้องอยู่ร่วมกันนาน ๆ จึงจะรู้ว่าเขาเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้น เป็นความจริงยิ่งนัก และฉันนี่เองเป็นความยุ่งยากลำบากสำหรับการวางกฎเกณฑ์และการตัดสินใจว่า ควรรับไว้เป็นพิเศษหรือไม่ ฉะนั้น ถ้าทำได้และเป็นทางดีที่สุด ก็จงเลือกรับแต่ผู้ที่เคยพบเคยเห็นกันมานานแล้ว หรือเป็นศิษย์ที่เติบโตขึ้นมาในสำนักของตนเอง หรือของเพื่อนฝูงที่ไว้วางใจได้ในความคิดความเห็น รวบรวมเอามาฝึกฝนให้เป็นเวลานาน ๆ จะเป็นวิธีที่เบาสบายที่สุดและทั้งการอบรมจิตใจแบบนี้ ก็เป็นเวลานานปีหรือตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น ไม่เป็นการจำเป็นที่จะรีบกันเรื่อย เมื่อมีจำนวนเต็มแก่เสนาสนะแล้วหยุดรับเสียจะดีกว่า (พุทธทาสภิกขุ, 2549, น. 43-45)

พระภิกษุสามเณรที่จะเข้ามาอยู่เป็นสมาชิกของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม มี 2 ลักษณะ คือ

1. การอุปสมบท โดยผ่านพิธีอุปสมบทในสวนโมกขพลาราม กล่าวคือ เมื่อครั้งที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้รับการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ไทยให้เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อปี พ.ศ.2490 สามารถให้การอุปสมบทกุลบุตรที่ความศรัทธาเลื่อมในพระพุทธานุสาสนา ปราศจากที่ จะเข้าสู่ร่มกาสาวพัตร์แห่งพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เดิมทีต้องไปทำพิธีอุปสมบทที่ อุโบสถของวัดพระบรมธาตุไชยาบ้าง วัดสมุหนิมิตบ้าง วัดชยารามบ้าง เพราะอุโบสถที่สวนโมกขพลารามยังไม่ได้มีการขอกำหนดเขตวิสุงคามสีมา ต่อเมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในปี พ.ศ.2515 จึงได้มีการประกอบพิธีอุปสมบทและสังฆกรรมอื่น ๆ ที่อุโบสถสวนโมกขพลารามได้ การประกอบพิธีอุปสมบทกระทำด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา โดยมีท่านพุทธทาสเป็นพระ

อุปัชฌาย์ กล่าวคือ วิธีอุปสมบทที่สงฆ์เป็นผู้กระทำ พระภิกษุสงฆ์ประชุมครบองค์กำหนดในเขตวิสุคามสีมา พระกรรมวาจาจารย์และพระอนุสาวนาจารย์สวดตั้งญัตติแล้ว ต้องสวดอนุสาวนาจำประกาศขอมติจากสงฆ์ถึง 3 คน เพื่อสงฆ์ในที่ชุมนุมนั้นได้พิจารณาคุณสมบัติ และอนุญาตให้เข้าหมู่สงฆ์ได้ เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุเรียบร้อยแล้ว ท่านเหล่านั้นก็จะศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา และในกิจกรรมที่สวนโมกขพลารามกำหนดไว้ ซึ่งจะได้กล่าวข้างหน้าต่อไป

ในปัจจุบันนี้ ในสวนโมกขพลารามไม่มีการประกอบพิธีการอุปสมบท เนื่องจากเหตุผลที่ว่าด้วยคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ ในประกาศแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 81 ตอนที่ 3 วันที่ 25 มีนาคม 2536 หมวด 2 ว่าด้วยการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ ข้อ 7 ว่า “ในเขตปกครองคณะสงฆ์ตำบลหนึ่ง ให้มีพระอุปัชฌาย์เพียงหนึ่งรูป เว้นแต่มีกรณีพิเศษ” หมายความว่า ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์มีฐานะในเขตปกครองตั้งแต่เจ้าคณะตำบลขึ้นไป ในขณะที่พระภิกษุภิกษุณี (โพธิ์ จันทสโร) ไม่ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ ทำให้พิธีการอุปสมบทในสวนโมกขพลารามไม่มีอีก ภายหลังจากการจากไปของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

2. การรับอาคันตุกะ คือ ภิกษุผู้จรมาจากที่อื่นเพื่อมาศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกขพลาราม เนื่องจากสวนโมกขพลารามไม่ได้มีพิธีการอุปสมบทแล้ว แต่สวนโมกขพลารามยังต้อนรับพระภิกษุสามเณรผู้จรมาจากทิศทั้ง 4 ผู้ต้องการจะศึกษาและปฏิบัติตามวิถีชีวิตของสวนโมกขพลาราม โดยได้กำหนดคุณสมบัติไว้ว่า สำหรับพระภิกษุที่จะพักจำพรรษาที่สวนโมกขพลาราม หลังจากที่ยบวชแล้วต้องมีหนังสือรับรองจากพระอุปัชฌาย์ก่อนว่า มอบให้ทางสวนโมกขพลารามเป็นผู้สอนและจะต้องปฏิบัติตามกฎ กติกาและระเบียบของสวนโมกขพลารามด้วย ซึ่งจะว่าด้วยกฎ กติกาและระเบียบปฏิบัติสำหรับพระอาคันตุกะและสำหรับผู้อยู่จำพรรษา หรือระยะยาว

การรวมกลุ่มสงฆ์ เป็นกระบวนการที่สำคัญของสมาชิกในชุมชนสังฆะมีระเบียบของการปฏิบัติในการเข้ากลุ่มที่ชัดเจน ผู้เข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มก็เกิดจากความสมัครใจหรือมีจิตสำนึกร่วมกัน และผ่านการพิจารณาความเห็นชอบจากสมาชิกทุกคน กลุ่มมีจุดประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มที่ชัดเจน การรวมกลุ่มของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม จึงเป็นการรวมกลุ่มของผู้คนที่มีความรู้สึกพึงพอใจในวิถีการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน และมีอุดมการณ์อย่างเดียวกัน จึงทำให้สมาชิกแต่ละคนได้มีโอกาสเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เป็นการสร้างแรงจูงใจให้แก่กันเกิดความเอื้ออารีต่อกัน

ลักษณะการรวมกลุ่มของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกได้ศึกษาเรียนรู้ ได้พัฒนาศักยภาพในการฝึกปฏิบัติตนเองด้านกาย วาจา และจิตใจ ตามหลักวิธีการในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องอาศัยความสำคัญของความเป็นกัลยาณมิตรหรือกลุ่ม

ที่คอยให้ความช่วยเหลือแนะนำ จนเกิดความเอื้ออาทรต่อกัน บรรดาภิกษุสงฆ์ก็จะให้กลุ่มบรรลุดึงดูดมุ่งหมายร่วมกัน

2. พระธรรมวินัย และกฎ ระเบียบของพระสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม

ในสวนโมกขพลาราม เดิมทีนอกจากพระธรรมวินัยแล้ว ไม่มีกฎกติกาคัดค้านที่ชัดเจน แต่พระภิกษุสามเณรมีระเบียบภายใต้พระธรรมวินัยและความประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ท่านพุทธทาสภิกขุ (2546, น. 268-269) กล่าวไว้ว่า “เมื่อที่แรกมันอยู่กันเพียง 2 - 3 คน ก็ไม่มีระเบียบอะไร พออยู่ 4 - 5 คน ก็มีบ้างและก็โดยธรรมเนียมประเพณี ไม่ใช่โดยกฎอะไรนัก แม้คนจะมากอยู่มากขึ้น ก็คงอยู่อย่างนั้น แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็ยังไม่รู้ว่า กฎระเบียบอยู่ที่ไหน มันก็แปลกอยู่เหมือนกัน ทุกคนก็ดูเพื่อน แล้วทำไปตามประเพณีให้พระสวดมนต์อะไรต่าง ๆ ไม่ได้ออกเป็นกฎเป็นลายลักษณ์อักษรหรือออกเป็นข้อบังคับอะไร มันก็ไม่ค่อยเรียบร้อยนัก บางอย่างไม่เรียบร้อย แต่เราก็พอใจที่ว่า อยู่อย่างรับผิดชอบตัวเอง อยู่อย่างไม่มีใครต้องบังคับ เมื่ออยู่กันได้ ก็น่าจะพอใจแล้ว เรียกว่า ปกครองชนิดไม่มีใครบังคับ”

ภายหลังต่อมา เมื่อมีพระภิกษุสามเณรเพิ่มมากขึ้นและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดขึ้น จึงได้มีการกวดขันและระเบียบเพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อเป็นการห้ามและประพฤติปฏิบัติร่วมกันเพื่อความพร้อมเพรียงกันของชุมชนสงฆ์เอง ดังนั้น ระเบียบปฏิบัติของชุมชนสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม ประกอบด้วย

1. การปฏิบัติสมณกิจตามพระธรรมวินัย ในสวนโมกขพลารามจะยึดหลักของระเบียบภายใต้กฎของพระธรรมวินัย คือ ศีล 227 ข้อสำหรับพระภิกษุ ศีลของสามเณร 10 ข้อ นอกจากนี้ ก็จะมีกติกาส่งเสริมว่าด้วยอาการของพระภิกษุสามเณรที่มีในพระไตรปิฎก หลักพระธรรมวินัยถือได้ว่าเป็นทั้งข้อประพฤติปฏิบัติและเป็นข้อห้าม กล่าวคือ ส่วนที่เป็นหลักธรรมะอันเป็นคำสอนแสดงหลักความจริงและแนะนำความประพฤติปฏิบัติ มีไว้เป็นเครื่องควบคุมใจ ส่วนพระวินัย อันเป็นบทบัญญัติที่ได้กำหนดระเบียบความเป็นอยู่และกำกับความประพฤติ มีไว้เป็นเครื่องควบคุมกายและวาจา ซึ่งพระภิกษุสามเณรในชุมชนสวนโมกขพลารามต้องถือประพฤติปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน

2. กฎระเบียบภายในสวนโมกขพลาราม นอกจากพระธรรมวินัยแล้ว ยังมีระเบียบในการปฏิบัติเกี่ยวกับพระภิกษุสามเณรที่จะเข้ามาพักอาศัยในสวนโมกขพลาราม โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

2.1 ระเบียบปฏิบัติของพระอาคันตุกะ

1. พระอาคันตุกะ ผู้ต้องการพักค้างคืนที่สวนโมกข์ ต้องเอาหนังสือสุทธิให้พระเจ้าหน้าที่ของวัดตรวจ

2. พระอาคันตุกะผู้ประสงค์จะมาเยี่ยมชมวัด อนุญาตให้พักไม่เกิน 3 วัน
3. ถ้าต้องการอยู่เพื่อศึกษาและปฏิบัติเกินกว่า 3 วัน ต้องได้รับการพิจารณาจากเจ้าอาวาสหรือคณะกรรมการที่ตั้งไว้เพื่อกิจการนี้โดยเฉพาะ แล้วแต่จะตกลงกันว่าให้อยู่นานเท่าไร
4. การอยู่ที่สวนโมกข์ ต้องปรับปรุงความเป็นอยู่ตลอดถึงบริหาร เช่น บาตร (บาตรสแตนเลสต้องทำให้เป็นสีดำ) เป็นต้น ให้กลมกลืนเข้ากันได้กับพระที่อยู่ประจำวัด
5. ต้องปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน อย่างเดียวกับพระภิกษุที่อยู่ประจำ ดังนี้
 - บิณฑบาต - กวาดวัด
 - แสดงอาบัติ - ทำวัตรสวดมนต์เช้าเย็น
 - ดำรงตนให้น่าไหว - อุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์
 - ศึกษาธรรมวินัย - ขวนขวายปัจจัยเวกชนธ์และภาวนา
 - เอาใจใส่กิจของสงฆ์ - บริหารร่างกายและสิ่งของ
6. งดเว้นสิ่งเสพติดทุกชนิด
7. งดใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ภายในบริเวณวัด

2.2 ระเบียบสำหรับผู้อยู่จำพรรษา หรือตลอดระยะยาว มีหลักการปฏิบัติดังต่อไปนี้

1. พึ่งปฏิบัติในการรักษาสมณสาธูป ตามธรรมวินัยและโคจรอย่างเคร่งครัดทุกประการทั้งในที่ลับที่แจ้ง สงเคราะห์กลัองถ่ายรูปและอื่น ๆ ที่คล้ายกัน เข้าในอภัยปิยวัตถุมหาปเทศ
2. ไม่เสพสิ่งเสพติดมึนเมาทุกชนิด
3. ในเวลาวิกาล ไม่เข้าไปในเขตอุบาสิกา, เว้นแต่มีเหตุผลจำเป็นและมีเพื่อนไปด้วย
4. ข้อปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับสตรี ขอให้เป็นตามพระธรรมและวินัยโดยเคร่งครัด และไม่คลุกคลี เล่นหัว แม้กับชาวบ้านและอนุสัมบัน
5. ไม่ทำความรำคาญแก่ผู้อื่น เช่น ส่งเสียงดังโดยประการใด ๆ เป็นต้น และไม่จับกลุ่มสนทนาเรื่องดิรัจฉานกถา
6. ช่วยกันรักษาความสะอาด เรียบร้อย สวยงามของพื้นที่ สถานที่และเครื่องเสนาสนะไม่ให้เกิดความเสียหายโดยประการใด ๆ ทั้งเพื่อส่วนตัวและส่วนรวม
7. ช่วยประหยัดในการใช้น้ำ ไฟ และวัตถุดิบปัจจัยเครื่องปัจจัยเป็นอยู่ประจำวันอื่น ๆ เป็นต้น ทุกอย่างทุกประการ

8. ไม่ตกแต่ง แก้วไข ปรับปรุง สิ่งต่าง ๆ เช่น เครื่องเสนาสนะ สถานที่ ต้นไม้ เป็นต้น ตามความพอใจ โดยมีได้รับความยินยอมจากผู้รับผิดชอบ

9. มีหลักการประพฤติเพื่อประโยชน์ส่วนรวม พื่อใจในความสามัคคี ไม่ก่อความแตกแยก

10. ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับอบิสิกขารักษาศีล เป็นสิ่งที่ต้องรับรู้อย่างกว้างขวาง เช่น ไม่ซื้อของใช้ของตน จากร้านค้าด้วยตนเอง ถ้าจำเป็นให้ผู้ที่เป็นไวยาวัจกร เป็นต้น ซื้อหาให้ ไม่มีการสะสมเครื่องดื่ม ของกิน หรือของที่สมควรแก่สมณวิสัย โดยถือหลักสันโดษ อดกลั้น อดทน ยินดีในปัจจัยตามมีตามได้ ตามแบบของพระสมณะในพระพุทธศาสนา

11. ถ้ามีข้อสงสัยประการใด ขอให้สอบถามผู้ที่ป็นเจ้าหน้าที่ตามลำดับชั้น

3. ข้อปฏิบัติของชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม

ข้อปฏิบัติที่เป็นกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม ที่มีอุดมคติที่ว่า “การทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม” การงานทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่น ตื่นนอน ล้างหน้า สวดมนต์ ปิณฑบาต เดินเข้าหรือออกไปทำงานด้วยกันตามภารกิจต่าง ๆ กระทั่งอิริยาบถสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน สามารถปฏิบัติธรรมได้ทุกขณะ ธรรมะที่ปฏิบัติได้ในทุกขณะแห่งการงานนี้ คือ สติ ตามหลักที่ว่า “การทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม” จากการศึกษาพบได้ว่าประกอบด้วยกิจกรรมหลัก ดังนี้

3.1 การสวดมนต์ภาวนา

การสวดมนต์ภาวนา เป็นวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามที่ต้องยึดถือปฏิบัติ เพื่อระลึกถึงคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยแบ่งการสวดมนต์ออกเป็น 3 อย่าง ได้แก่ การสวดมนต์เช้า การสวดมนต์เย็น และการสวดมนต์ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา

- การสวดมนต์เช้าหรือการทำวัตรเช้า พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม จะตื่นเข้าตั้งแต่เวลา 04.00 น. และจะไปประชุมพร้อมกันที่ลานหินโค้ง นั่งเรียงกันเป็นแถวท่ามกลางดินตามธรรมชาติแบบอย่างสมัยพุทธกาล การทำวัตรเช้าใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ต่อด้วยการบำเพ็ญสมาธิภาวนา จากนั้นพระสงฆ์จะแยกย้ายกันปฏิบัติศาสนกิจอื่น

- การสวดมนต์เย็นหรือการทำวัตรเย็น พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามจะกระทำเช่นเดียวกันกับการทำวัตรเช้า จะประชุมพร้อมกันที่ลานหินโค้ง เวลา 18.30 น. ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง เสร็จแล้วจะบำเพ็ญสมาธิภาวนาพร้อมกับการฟังธรรมบรรยายของพระอาจารย์พุทธทาสไปด้วย เมื่อถึงเวลาพอสมควรพระสงฆ์จะแยกย้ายกันกลับเข้าจำวัตรตามกุฏิกรรมฐานของตน

- การสวดมนต์ภาวนาในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ตอนเช้าจะมีการทำบุญตักบาตรสาธิตที่ลานหินโค้ง ตอนบ่ายจะมีการบำเพ็ญกุศลฟังพระธรรมเทศนา เจริญสมาธิภาวนาและพร้อมกันเวียนเทียนที่บริเวณอุโบสถบนเขาพุทททอง ในช่วงกลางคืนจะมีการบรรยาย เสวนาธรรมที่ลานหินโค้งจนถึงสว่าง

การสวดมนต์ภาวนา เป็นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำทุก ๆ วัน โดยเฉพาะที่สวนโมกขพลารามได้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นการขัดเกลาจิตใจ เบื้องต้นของพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติ ซึ่งตามปกติจะใช้บริเวณลานหินโค้ง แต่หากมีเหตุจำเป็นจะย้ายไปที่เรือธรรมนาวาแทน

3.2 การฉันภัตตาหาร

กิจวัตรของพระภิกษุสามเณรที่สำคัญในตอนเช้า คือ การออกบิณฑบาตเพื่อนำอาหารมาฉัน ในสมัยพุทธกาลบางครั้งเรียกว่า “การออกโปรดสัตว์” คือ ออกไปรับอาหารที่ทายก ทายิกาตั้งใจถวายเพื่อสั่งสมบุญกุศล และพระพุทธองค์จะใช้เวลาช่วงนี้เทศน์หรือแสดงธรรมโปรดประชาชนไปด้วย ในสวนโมกขพลารามพระภิกษุสามเณรจะออกรับบิณฑบาตจากชาวบ้านเป็นระยะทางไกล ๆ แบ่งกันเป็นสาย ๆ กลับจากการออกรับบิณฑบาตตามหมู่บ้านก็จะนำอาหารมารวมกันที่โรงฉัน และจะมีอาหารส่วนหนึ่งที่โรงครัวของทางวัดทำ นำมาจัดไว้เป็นหม้อ ๆ ไม่มีการจัดสำหรับ เมื่อถึงเวลาฉันภัตตาหาร 08.00 น. จะมีเสียงสัญญาณระฆัง พระภิกษุสามเณรแต่ละรูปจะนำบาตรของตนเองมาพร้อมกันที่โรงฉัน ตักข้าวสวยใส่บาตรตามความต้องการแล้ว เข้ามานั่งบนอาสนะเป็น 2 แถวหันหน้าเข้าหากัน ส่วนภัตตาหารจะใส่หม้อแล้วตั้งบนรถเข็นเคลื่อนไประหว่างแถว ให้พระภิกษุสามเณรตักอาหารใส่บาตรตามปริมาณที่ต้องการ อาหารจะเคลื่อนไปจากต้นแถวจนถึงท้ายแถว ก่อนฉันพระภิกษุสามเณรจะกล่าวคำพิจารณาภัตตาหาร เพื่อพิจารณาถึงการฉันว่า ไม่ได้บริโภคเพื่อความเจริญทางร่างกาย แต่เพื่อให้ชีวิตดำเนินต่อไปเพื่อได้ปฏิบัติธรรม เมื่อฉันเสร็จทุกรูปจะล้างบาตรของตนเอง การฉันภัตตาหารจึงเป็นการช่วยเหลือตนเองทุกอย่างไม่ให้ผู้อื่นต้องรับภาระในการล้างภาชนะ ยกเว้นหม้อข้าวและหม้อแกงเท่านั้นที่ทางครัวต้องนำไปล้างที่โรงครัว

พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม เป็นผู้ที่มีการฉันอย่างสันโดษ ไม่ยึดติดกับสิ่งทั้งปวง จึงได้กำหนดให้การฉันเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง โดยถือหลักที่ว่า “กินข้าวจานแฉะ” กล่าวคือ การฉันอาหารที่นำข้าว อาหาร และอื่น ๆ รวมคลุกเคล้ากันลงในบาตร โดยไม่คำนึงถึงรสชาติของอาหารหวาน แต่ให้คิดว่าการฉันอาหารเป็นไปเพื่อให้มีชีวิตอยู่ได้ เพื่อปฏิบัติธรรม เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา พระภิกษุสามเณรจึงฉันภัตตาหารเพียงวันละ 1 มื้อ

3.3 การปฏิบัติธรรม

วิถีการปฏิบัติของสวนโมกขพลาราม ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติธรรม และการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในสวนโมกขพลารามว่า

แนวทางการปฏิบัติธรรมในสวนโมกขพลารามมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ ไม่มีผู้ใดอุปโลกน์ตนเองว่าเป็น “ครูอาจารย์” ทั้งนี้ เนื่องด้วยเหตุ 3 ประการ คือ 1) เชื่อว่าไม่สามารถหาบุคคลที่ควรเรียกว่า อาจารย์ได้ 2) ถ้าหากจะหาบุคคลเช่นว่าได้ ก็ยังเห็นโทษของการติดมันยึดมันอยู่กับตัวบุคคล 3) พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า “ธรรมวินัยที่ตถาคตแสดงแล้ว จะอยู่เป็นครูของทุกคนเมื่อตถาคตล่วงลับไปแล้ว” ด้วยเหตุนี้ชาวสวนโมกขจึงวางแนวปฏิบัติธรรมไว้ว่า ข้อแรกสุดต้องย้อนไประลึกหลักการของคณะธรรมทานที่มีความมุ่งหมายจะรื้อฟื้นและส่งเสริมการปฏิบัติธรรม สำหรับผู้ที่มีการศึกษาปริยัติธรรมอย่างเพียงพอแล้ว เช่น เป็นเปรียญหรือนักธรรมเอกมาแล้วเป็นอย่างดีน้อย จึงได้จัดสถานที่ขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มุ่งหวังในการปฏิบัติเหล่านั้น โดยหลักการนี้ ทุกคนที่อาศัยอยู่ในสถานที่นี้จะต้องใช้วิชาความรู้ของตนเอง เป็นหลักในการปฏิบัติตนเอง ไม่มีบุคคลใดตั้งตนเป็นอาจารย์หรือเป็นผู้นำ จะเป็นได้อย่างมากก็แต่เพียงเพื่อนที่ดี หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” สำหรับช่วยเหลือซึ่งกันและกันในเมื่อมีปัญหาขัดข้องเกิดขึ้น

ชาวสวนโมกขจึงอยู่ร่วมกันโดยถือหลัก 3 ประการ คือ 1) ทุกคนต้องพึ่งตนเอง 2) ไม่มีครูอาจารย์คอยให้การอบรมสั่งสอน นอกจากมีธรรมวินัยเป็นครูอาจารย์แทน 3) มีแต่ “กัลยาณมิตร” ผู้เป็นสหธรรมิกคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนผู้มาใหม่ต้องคอยสังเกตและสอบถามจากผู้มาอยู่ก่อน ส่วนหลักธรรมที่นำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติไม่เป็นไปตามแบบฉบับของใคร ไม่ว่าจะแบบไทย แบบพม่า หรือแบบลังกา แบบของวัดโน้น วัดนี้ หรือวัดไหน แบบของอาจารย์โน้น อาจารย์นี้ หรืออาจารย์ไหน แต่จะถือตามแบบที่ช่วยกันเหลือเฟือกันมาเองจากบาลีโดยตรง หรือแบบที่เจ้าหน้าที่กองตำราประจำสำนักนี้เลือกเฟ้นมาให้ ไม่ถือเอาหลักคำสอนในอรรถกถา คัมภีร์พิเศษปกรณ์อื่น หรือคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาเป็นแบบอย่าง ถ้าคัมภีร์นั้นไม่ขัดกับในบาลี (พุทธทาสภิกขุ, 2549, น. 9-12)

แนวทางปฏิบัติของสวนโมกขพลารามที่สำคัญอย่างหนึ่ง คืออุดมคติที่ว่า “การทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม” เป็นอุดมคติที่ถือปฏิบัติกันมาตลอด ดังนั้น พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามเมื่อฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จะแยกย้ายกันไปทำงานต่าง ๆ ตามหน้าที่ได้รับ

มอบหมายหรือตามกิจวัตรที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ บางรูปจะแสดงธรรมหรืออธิบายธรรมะให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง บางรูปจะฟังธรรมจากท่านอาจารย์หรือพระรูปอื่น หรือฟังจากเทพ บางรูปอาจท่องบ่นหรือสาธยายธรรม เพื่อให้เกิดความซาบซึ้ง บางรูปจะทำงานตามที่สมัครใจหรือเดินชมสถานที่ต่าง ๆ หรือนั่งไต่ต้นไม้และตรึกตรองธรรมไปด้วย เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งโดยพิสดารและบางรูปจะทำสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดโดยธรรม

การปฏิบัติธรรมพิเศษ ในสวนโมกขพลารามจะมีกิจกรรมการปฏิบัติธรรมที่พิเศษกว่าปกติ จัดไว้สำหรับพระภิกษุสามเณรที่ต้องการจะปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จะมีตารางกิจวัตรประจำวันวันที่ชัดเจน มีอยู่ 2 โครงการ คือ

- การปฏิบัติธรรมค่ายพุทธานุสรหรือค่ายลูกเสือ เป็นโครงการที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรผู้ประสงค์จะปฏิบัติธรรมบำเพ็ญสมาธิภาวนา โดยทางสวนโมกขพลารามจะให้ความสะดวกด้านสถานที่ ภัตตาหารและพระวิปัสสนาจารย์คอยให้คำแนะนำพร้อมกับนำพาปฏิบัติ สถานที่จะใช้บริเวณพื้นที่ค่ายพุทธานุสร ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ มีกำแพงล้อมรอบจัดไว้เป็นสถานที่อบรมสมาธิภาวนาแก่พระภิกษุสามเณรโดยเฉพาะ ไม่มีบุคคลภายนอกมารบกวน ขณะที่พระภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติก็จะปฏิบัติธรรมภายในพื้นที่ที่ได้กำหนดให้ จะออกนอกพื้นที่เฉพาะเวลารับบิณฑบาตเท่านั้น ระยะเวลาของกิจกรรมปฏิบัติธรรมค่ายพุทธานุสรหรือค่ายลูกเสือ 15 วัน คือ ตั้งแต่วันที่ 10-25 ของทุกเดือน เว้นระยะเข้าพรรษา 3 เดือน

- ธรรมาศรมธรรมทูต หรือเรียกว่า “สวนป่าดอนเคี่ยม” สถานที่ปฏิบัติธรรมแห่งนี้ท่านพุทธทาสภิกขุจัดขึ้นมา เพื่อใช้เป็นที่พักศึกษาอบรมและปฏิบัติธรรมของพระธรรมทูตชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะพระธรรมทูตจะเป็นบุคลากรสำคัญยิ่งที่จะนำธรรมะออกไปเผยแผ่ทั่วโลก ท่านได้ปรารภไว้ว่า “ชาวตะวันตกมีอิทธิพลต่อโลกมาก ถ้าได้เข้าใจพุทธศาสนาปฏิบัติจริง เผยแก่นแท้พุทธธรรม โลกก็จะมีสันติภาพเร็วขึ้นและง่ายขึ้น” ลักษณะการปฏิบัติจะเป็นการฝึกฝนปฏิบัติด้วยตนเอง ระยะเวลาในการฝึกปฏิบัติอย่างน้อย 3 เดือน

3.4 การจำวัด หรือการนอน

การจำวัดหรือการนอนของพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม ถือว่า เป็นวิธีการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งเหมือนกัน เนื่องด้วยการนอนของพระสงฆ์ที่ไม่ยึดติดกับความสะดวกสบายและไม่เห็นแก่การนอน ที่พักเป็นกุฏิกรรมฐานขนาดเล็ก ขนาดกว้าง 4 ศอก ยาว 9 ศอก พอสำหรับอยู่เฉพาะรูปเดียว เครื่องใช้สอยภายในกุฏิจะมีเพียงเสื่อและหมอนที่ทำจากท่อนไม้ หมอนไม้นี้เริ่มคิดใช้เมื่อครั้งอบรมธรรมทูต เพราะในบาลีมีว่าหนุนท่อนไม้แล้วมารจะไม่รบกวน ดังนั้น พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามจึงได้เริ่มใช้หมอนไม้ตั้งแต่นั้นมา พระภิกษุสามเณร

จะเข้าจำวัตรเวลาประมาณ 21.30 น. และตื่นเวลา 04.00 น. และทำกิจวัตรต่าง ๆ ในวันใหม่ตามหน้าที่ของตนต่อไป

3.5 สังฆกรรม และกิจกรรมพิเศษ

รูปแบบของสังฆกรรมในสวนโมกขพลาราม จากการศึกษาพบว่า มีเหลือเพียงอุโบสถกรรมเท่านั้นที่คงอยู่ ลักษณะการประกอบอุโบสถกรรมหรือการลงอุโบสถในสวนโมกขพลาราม เริ่มต้นตั้งแต่วันโกนหรือวัน 14 ค่ำ หรือที่สวนโมกขพลารามเรียกว่า “วันกรรมกร” หลังจากฉันภัตตาหารเช้าเสร็จ พระภิกษุสามเณรจะช่วยกันทำความสะอาดบริเวณอุโบสถบนเขาพุทธรองในวัน 15 ค่ำ เวลา 15.00 น. พระสงฆ์ทั้งหมดภายในวัดจะประชุมพร้อมกันที่อุโบสถเพื่อทำอุโบสถ โดยเริ่มขั้นแรกเป็นการเตรียมการก่อนที่จะมีการประชุมสงฆ์ ขั้นนี้เรียกว่า “บุพการณ” เช่น การปิดกวาดทำความสะอาดโรงอุโบสถ จัดอาสนะที่นั่ง ขั้นที่สองเรียกว่า “บุพกิจ” เป็นเรื่องของการบอกฉันตะและปาริสุทธิ บอกฤดูกาล บอกจำนวนพระที่เข้าร่วมประชุม ทั้งนี้ การบอกจำนวนพระสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุม ถือว่าเป็นการตรวจสอบดูว่าในวัดมีจำนวนพระสงฆ์อยู่มากน้อยเพียงใด ทำให้เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนทำงานร่วมกัน และขั้นตอนที่สาม เป็นการฟังพระปาติโมกข์ ก่อนฟังได้มีการแสดงอาบัติซึ่งเป็นการเปิดเผยความผิดให้พระรูปอื่นทราบ เป็นวิธีการทำให้พ้นโทษทางพระวินัยในอาบัติบางระดับ ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนสงฆ์เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในระดับจิตใจ ทั้งยังมีจุดประสงค์เพื่อให้มีความตั้งใจประพฤติปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้น

ส่วนกิจกรรมพิเศษภายในสวนโมกขพลาราม เป็นประเพณีประจำปีของสวนโมกขพลาราม ประกอบด้วยวันกิจกรรมที่สำคัญ คือ

- วันทำวัตรท่านพุทธรทาส หรือเรียกว่า “วันเยี่ยมสวนโมกข์” ตรงกับวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ซึ่งเป็นวันที่กำหนดขึ้นเองโดยสหายธรรมและศิษยานุศิษย์ เป็นวันที่พระภิกษุสามเณรต้องมาที่สวนโมกขพลาราม เพื่อทำวัตรและรำลึกถึงคุณของท่านพุทธรทาสภิกขุในฐานะที่เป็นบุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อถึงวันนี้คณะศิษย์ทั่วประเทศทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ จะเดินทางมาพร้อมกันที่สวนโมกขพลาราม การจัดกิจกรรมที่จัดขึ้นจะเป็นการพบปะพูดคุย การสนทนาธรรมและการฟังธรรมเทศนาที่ลานหินโค้งโดยท่านพุทธรทาสภิกขุ แต่ปัจจุบันจะใช้เปิดเทปแทน หลังจากนั้นก็จะแยกย้ายกันกลับ สำหรับผู้มีความประสงค์จะพักค้างคืนที่สวนโมกขพลารามจะจัดหาที่พักไว้ให้ด้วย

- วันล้ออายุ เป็นประเพณีวันเกิดของท่านพุทธรทาสภิกขุ ซึ่งตรงกับวันที่ 27 พฤษภาคมของทุกปี ในวันนี้จะมีกิจกรรมที่สำคัญ เช่น การฟังพระธรรมเทศนาจากท่านพุทธรทาส ซึ่งจะว่าด้วยเรื่องอายุของท่านเอง เพื่อชี้ให้เห็นว่า มีความเปลี่ยนแปลงไปของสังขาร มันเป็นไป

ตามกฎหมายของธรรมชาติ ในระยะเวลา 1 ปี เมื่อครบรอบถึงวันล้ออายุทุกคนจะต้องปลงและตัดสิ่งนี้ออกจากใจ อย่าไปยึดติดกับตัวกู-ของกู นอกจากนั้น ยังมีการสนทนาธรรมและการสัมมนาทางวิชาการ

- วันกรรมกร ตรงกับวัน 7 ค่ำ และวันโกนของทุกเดือน พระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามจะถือว่าเป็นวันประเพณีอาบเหงื่อข้างตัวกูเป็นงานเสียสละ เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นลึกที่มีอยู่ในตัว คือ ทำงานโดยไม่ได้รับผลตอบแทนอะไร แม้แต่คำว่า “ขอบใจ” กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันกรรมกรอีกอย่างหนึ่ง คือ การฟังพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับการงานตามหน้าที่เป็นการปฏิบัติที่ยิ่งใหญ่กว่าสิ่งอื่นใด และการทำงานที่เหน็ดเหนื่อยที่ถือเป็นการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการทำงานที่ไม่คิดจะรับผลตอบแทน ดังนั้น การกระทำเช่นนี้ เป็นการปฏิบัติธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าการนั่งทำวิปัสสนา วันกรรมกรพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลารามทั้งหมด ต้องมารวมตัวกันเพื่อระลึกถึงวันทำงานอาบเหงื่อเพื่อชำระล้างตัวกูให้สะอาดนั่นเอง

4. บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม

จากการศึกษาบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรในสวนโมกขพลาราม นอกจากบทบาทหน้าที่ภายใต้พระธรรมวินัยแล้ว พบว่า ประกอบด้วยบทบาทในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

4.1 บทบาทด้านการปกครอง จากการศึกษาค้นคว้า การปกครองสวนโมกขพลาราม ได้ยึดหลักของพระธรรมวินัย และมีกฎ ระเบียบปฏิบัติภายใต้พระราชบัญญัติแห่งคณะสงฆ์ไทย เป็นกรอบในการบริหารการปกครอง พร้อมกันนี้ ยังมีกฎ ระเบียบปฏิบัติของสวนโมกขพลารามที่พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติร่วมกัน และยังได้ประพฤติปฏิบัติตามแนวของท่านพุทธทาสด้วย ด้านการปกครองมีพระภavanaโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นเจ้าอาวาส มีพระสุชาติ ปญญาทีโป เป็นรองเจ้าอาวาส และมีพระครูใบฎีกาณตเทียร มณฺฑิโร เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ส่วนด้านการบริหารสวนโมกขพลารามมีคณะกรรมการบริหารซึ่งจะทำงานเชื่อมโยงกับคณะธรรมทานมูลนิธิ

พระภavanaโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) เจ้าอาวาสได้กล่าวถึงการปกครองในสวนโมกขพลารามว่า

ที่สวนโมกขพลารามไม่ได้มีการบวชแล้ว พระภิกษุสามเณรเป็นผู้มาจากที่อื่น ในเรื่องการปกครอง พระสงฆ์อยู่ด้วยอาศัยหลักพระธรรมวินัย สวนโมกขพลารามไม่ใช่สมบัติส่วนตัวเรื่องปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต เช่น อาหาร ยารักษาโรค จะมีเป็นของสวนกลาง ไม่มีปัญหาเรื่องเอกลาภ เรื่องการเงินก็มีคณะธรรมทานซึ่งมีฐานะเป็นไวยาวัจกรของวัดเป็นผู้ดูแล ดังนั้น การปกครองจึงปกครองภายใต้พระธรรมวินัย และมีกฎระเบียบในวัดบางอย่าง มีความเคารพกันตามลำดับอาวุโส (พระภavanaโพธิคุณ, สัมภาษณ์)

ก. โครงการอบรมธรรมมาศรมนานาชาติ (สวนโมกขนิมิตนานาชาติ) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมมาศรมนานาชาติหรือสวนโมกขนิมิตนานาชาติ แบ่งเป็น 2 คอรัส คือ

1. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างชาติ เป็นการอบรมที่จัดขึ้นเพื่อชาวต่างชาติโดยเฉพาะ ระยะเวลาในการอบรม 10 วัน คือ ในวันที่ 1-10 ของทุกเดือน มีคนชาวต่างประเทศต่างศาสนาจากทั่วโลกที่เข้าร่วมโครงการอบรมปฏิบัติธรรม (อานาปานสติภาวนา) การอบรมแต่ละครั้งจะมีชาวต่างชาติเข้าร่วมประมาณ 70- 100 คน

โครงการเผยแผ่ของสวนโมกขนิมิต โดยการอบรมชาวต่างประเทศเป็นวิธีการเผยแผ่และส่งเสริมให้ชาวต่างประเทศได้ปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาที่สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองปณิธานของท่านพุทธทาสซึ่งที่ว่า ให้ทุกคนทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ซึ่งชาวต่างชาติที่เข้ามาอบรมที่สวนโมกขนิมิต จะมาจากต่างเชื้อชาติ ต่างศาสนา ต่างภาษา การอบรมพร้อมกับการปฏิบัติธรรมจึงเป็นการวิธีหลอมบุคคลให้มีความเข้าใจที่ตรงกัน โดยใช้ศาสนาเป็นสื่อกลาง

2. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่คนไทย (พุทธศาสนิกชนทั่วไป) จะจัดอบรมพุทธศาสนิกชนทุกวันที่ 20-26 ของทุกเดือน การอบรมพุทธศาสนิกชนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชนทั่วไป และเป็นโครงการเผยแผ่และส่งเสริมการปฏิบัติที่ตอบสนองปณิธานของท่านพุทธทาสซึ่งที่ว่า ต้องการให้คนมีความเข้าใจในศาสนาของตนเอง

คนไทยผู้ประสงค์จะเข้าร่วมอบรมตามโครงการการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องเข้าร่วมด้วยความศรัทธาที่คิดว่า การศึกษาธรรมและการปฏิบัติธรรมจะช่วยแก้ปัญหาได้ คือ มีปัญหาส่วนตัว ปัญหาในหน้าที่การงานที่ทำให้จิตใจไม่มีความสุข กิจกรรมในการอบรมที่สวนโมกขนิมิตจัดขึ้นจะช่วยสร้างความสบายใจ จิตใจมีสมาธิ ไม่คิดฟุ้งซ่านจากปัญหาการงาน กิจกรรมการอบรม เช่น การทำวัตรเช้า-เย็น เป็นการสวดมนต์ภาวนา เพื่อระลึกถึงคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การนั่งสมาธิเดินจงกรม เพื่อฝึกจิตให้ปล่อยวางกับการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ การฟังพระธรรมเทศนาเพื่อให้จิตเข้าสู่ภาวะที่เป็นจริง การสนทนาธรรม รวมทั้งการฝึกฝนในเรื่องการใช้ชีวิตเกี่ยวกับการกิน การนอน โครงการอบรมนี้เป็นโครงการที่สร้างคนโดยส่งเสริมให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นคนที่มีคุณภาพจะได้พัฒนาตน พัฒนาคน พัฒนางานให้เจริญต่อไปได้

ข. การอบรมธรรมมาศรมธรรมมาตา เป็นโครงการอบรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แก่สตรีเพศผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ผู้ต้องการสละทางโลกอุทิศชีวิตแด่พระธรรม ผู้จะเข้าเป็นสมาชิกระบบธรรมมาศรมธรรมมาตา จะต้องมีความตั้งใจที่แน่วแน่ มีจิตสำนึกที่เสียสละ กล้าหาญ ซื่อตรงต่อพระธรรมและซื่อสัตย์ต่อตนเอง มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย สมาทานศีล 8 และใน

วันพระจะสมาทานศีลอุโบสถ มีความเป็นอยู่เรียบง่ายอย่างนักบวช มีความอดทนต่อการตรากตรำทั้งทางกายและทางใจ มุ่งทุ่มเทชีวิตเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่ธรรมอยู่ทุกขณะ ศึกษาในด้านปริยัติ ได้แก่ ธรรมะพื้นฐานที่ควรรู้และธรรมะเพื่อการดับทุกข์ ด้านการฝึกปฏิบัติด้วยอานาปานสติภาวนา มีสติในทุกอิริยาบถ

ค. การอบรมธรรมาศรมธรรมทูต เป็นโครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปทั่วโลก สอนโมกข พลาารามมีความพยายามที่ให้โลกมนุษย์ปราศจากกำแพงทางศาสนามาขวางกั้น ต้องการให้คนมีความเข้าใจกันระหว่างศาสนา และต้องการให้เกิดสันติภาพขึ้นในโลก โดยใช้ศาสนาเป็นสื่อกลาง โครงการอบรมพระธรรมทูต จึงเกิดขึ้นเพื่อจะได้มีตัวแทนทางศาสนาออกไปประสานความเข้าใจ และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างคนต่างชาติ ต่างศาสนานั้นเอง

เดิมทีโครงการอบรมพระธรรมทูต จัดขึ้นที่สวนโมกขนาานาชาติเป็นรุ่น ๆ ซึ่งมีทั้งพระ ภิกษุสามเณรและบุคคลทั่วไป สำหรับอบรมเฉพาะชาวต่างชาติโดยตรง มีพระสันติกโรภิกขุเป็นพระภิกษุชาวต่างชาติที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาและบวชเป็นพระภิกษุมาหลายปีเป็นคนะทำงาน แต่ในปัจจุบันนี้ ทางสวนโมกขพลาารามได้จัดสร้างธรรมาศรมธรรมทูตหรือเรียกว่า สวนปาดอนเคียม ซึ่งเป็นโครงการเผยแผ่ที่ท่านพุทธทาสจัดขึ้นมา เพื่อใช้อบรมพระธรรมทูตชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะพระธรรมทูตต่างประเทศจะเป็นบุคลากรสำคัญยิ่งที่จะนำธรรมะออกไปเผยแผ่ทั่วโลก

ง. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามโครงการขององค์กรต่าง ๆ ปัจจุบันนี้การเผยแผ่ตามโครงการของสวนโมกขพลาาราม นอกจากจะมีค่ายพุทธบุตร (อบรมเฉพาะพระภิกษุสามเณร) อบรมพระนวกะ (3 เดือนเข้าพรรษา) ยังมีหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานของภาครัฐ ภาคเอกชน โรงเรียน มหาวิทยาลัย ที่เห็นความสำคัญของการปลูกฝังธรรมะแก่บุคลากร โดยใช้สถานที่ของสวนโมกขพลาารามเป็นสถานที่จัดอบรม พระครูใบฎีกาณตเทียร มณฺฑโร กล่าวสรุปไว้ว่า การให้ความช่วยเหลือแก่หน่วยงานต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้สถานที่และพระวิทยากรเพื่ออบรมความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้กับหน่วยงานต่าง ๆ ในปีหนึ่ง ๆ จะมีหน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งในเขตอำเภอ จังหวัด และต่างจังหวัด ได้แจ้งความประสงค์ให้มีการอบรมธรรมะมากมายสามารถจำแนกได้ ดังนี้

- การอบรมระยะสั้น

เป็นการอบรมธรรมะที่มีเวลาตั้งแต่ 30 นาที หรือ 1-2 วัน ซึ่งกิจกรรมที่สวนโมกข พลาารามจัดให้ สวนใหญ่จะเป็นการฟังธรรมบรรยายที่โรงมหรสพทางวิญญาน ซึ่งขึ้นอยู่กัเวลา ที่โรงมหรสพทางวิญญานจะมีพระสงฆ์ผู้รับผิดชอบบรรยายภาพปริศนาธรรมให้เชื่อมโยงกับหลักธรรมให้เห็นภาพพจน์ออกมาด้วยความสามารถ และลีลาการบรรยายที่น่าฟัง ไม่น่าเบื่อ

จาก นั้นจะมีการนั่งสมาธิเพียงเพื่อให้ทราบหลักการทำสมาธิวิปัสสนาเบื้องต้น เพื่อจะได้นำหลักการไปฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง นอกจากนี้ ในสวนโมกขพลารามยังมีสื่อที่ใช้ในการส่งเสริมการเผยแพร่ธรรมสำหรับผู้มีเวลาน้อย เช่น ที่โรงปั้น รูปปั้นโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือศาลาโรงธรรม เป็นต้น ที่ใช้เป็นสื่อในการสอนธรรมะและสอดแทรกการปฏิบัติที่ถูกต้อง เพื่อจะได้นำธรรมะที่ได้กลับไปพัฒนาดตนเองต่อไป

- การอบรมระยะยาว

สวนโมกขพลาราม จะมีโครงการอบรมพิเศษที่จัดให้แก่หมู่คณะหรือหน่วยงานที่แจ้งความประสงค์เข้ารับการอบรมธรรมะ ระยะเวลาในการอบรม 7 วัน คือวันที่ 12-18 ของเดือน โดยจะใช้โครงการอบรมอานาปานสติ ที่สวนโมกขนิมิตนาชาติ กิจกรรมและตารางกิจวัตรประจำวันจะเหมือน กับโครงการที่จัดอบรมต่าง ๆ เช่น การทำสมาธิฝึกจิตด้วยการกำหนดลมหายใจ การสนทนาธรรม การสวดมนต์ภาวนา การฟังพระธรรมเทศนา รวมทั้งการฝึกความอดทนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย เช่น การกินอาหาร การนอนที่ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นต้น

ส่วนที่ 3 บทบาทหน้าที่ของชุมชนสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม

ต่อการพัฒนาสังคม

บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามหลักการอันมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา ในฝ่ายตนเองก็มีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติ คือ การศึกษาเพื่อให้ตนปฏิบัติได้ถูกต้อง และสามารถแนะนำแก่ผู้อื่นต่อไปได้ด้วย และปฏิบัติ คือ ประพฤติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของตนเองและของสถาบันสงฆ์ นอกจากนี้แล้ว พระสงฆ์ควรตระหนักในหน้าที่ของตนอยู่ 2 ประการคือ หน้าที่และความผูกพันโดยหลักธรรมเดิมตามพระธรรมวินัย และหน้าที่และความผูกพันทางสังคมด้วย ลักษณะบทบาทหน้าที่ของชุมชนสงฆ์ในสวนโมกขพลารามที่มีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาสังคมประกอบด้วย

3.1 บทบาทด้านการพัฒนาตนเองของพระสงฆ์ในสวนโมกขพลาราม

จากบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุสามเณร และกิจกรรมของสวนโมกขพลาราม แสดงให้เห็นว่า สวนโมกขพลารามเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งของพระภิกษุสามเณรภายในวัด และผู้มาเยือน การเรียนรู้ความหมายและคุณค่าของธรรมชาติของสวนโมกขพลาราม เป็นระบบการศึกษาเรียนรู้ชีวิต

จากธรรมชาติโดยตรง เพื่อได้รู้จักกฎธรรมชาติและเข้าถึงเนื้อหาสาระของธรรมชาติ รู้ว่าสรรพสิ่งในธรรมชาตินั้นมีความหมายเรียบง่าย เป็นเหตุเป็นผลต่อกัน ทำให้คนได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และเป็นเกลอกับธรรมชาติได้ ชีวิตตามธรรมชาติในสวนโมกขพลารามนั้น จึงปรากฏอยู่ในคติพจน์ประจำสวนโมกขพลาราม คือ “กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคูนอนกุฏิเล่าหมู ฟังยุงร้องเพลง” อันสะท้อนถึงชีวิตที่สงบสุข ไร้การปรุงแต่งและเหมาะสมต่อการพัฒนาทางจิตใจ จากการศึกษาความเป็นจริงของธรรมชาตินั้น ทำให้ได้เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา อันสรุปจากพุทธภาษิตว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา” สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

ในด้านการพัฒนาตนเองของพระภิกษุสามเณรทุกรูปที่อยู่อาศัยในสวนโมกขพลารามแห่งนี้ จะต้องใช้วิชาความรู้ของตนเองเป็นหลักในการปฏิบัติของตนเอง ไม่มีบุคคลใดที่ตั้งตนเป็นอาจารย์หรือผู้นำ จะเป็นได้อย่างมากก็เพียงแต่เพื่อนที่ดี หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” สำหรับช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในเมื่อมีปัญหาขัดข้องเกิดขึ้น สำหรับด้านการพัฒนาพระภิกษุสามเณรภายในวัด ชาวสวนโมกขพลารามมีอุดมคติที่ว่า “การงานคือการปฏิบัติธรรม” การงานทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่น ตื่นนอน ล้างหน้า บิณฑบาต สวดมนต์ ฉ้นเช้า หรือออกไปทำงานด้วยกันตามภารกิจต่าง ๆ กระทั่งอิริยาบถสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน สามารถปฏิบัติธรรมได้ทุกขณะ ธรรมที่ปฏิบัติได้ในทุกขณะแห่งการงานนี้ คือ การมีสติอยู่ทุกขณะนั่นเอง นับได้ว่าเป็นการพัฒนาได้ครบตามหลักของไตรสิกขา นอกจากนี้สวนโมกขพลารามยังมีโครงการที่จัดไว้เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้อบรมฝึกหัดพัฒนาตนเอง คือ โครงการอบรมค่ายพุทธบุตร โครงการอบรมพระนวกะ 3 เดือน โครงการอบรมพระธรรมทูต โครงการอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นต้น

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง สวนโมกขพลารามเน้นมากอีกอย่างหนึ่งคือ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางของไตรสิกขา ซึ่งเป็นแนวทางของการศึกษาที่ผู้ศึกษาต้องลงมือประพฤติ ปฏิบัติ ฝึกอบรมด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล คือ การฝึกอบรมประพฤติ ปฏิบัติ ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สมาธิ คือ การฝึกอบรมจิตใจให้มีความสงบมีลักษณะที่เป็นความบริสุทธิ์ มั่นคงไม่หวั่นไหวและพร้อมในการที่จะทำหน้าที่การงาน ปัญญา คือ การมีความรู้ความเข้าใจเห็นแจ้งในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนามนุษย์ที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เสนอว่า การพัฒนามนุษย์ต้องพัฒนาให้ครบบริบูรณ์ทั้ง 4 ด้าน คือ การพัฒนาด้านร่างกาย ให้เข้มแข็ง มีสุขภาพดี ซึ่งต้องพัฒนาให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ การพัฒนาด้านศีล เป็นการพัฒนาวีธีการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดีอย่างเกื้อกูลและเป็นประโยชน์ การพัฒนาด้านจิต ต้องฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจหรืออารมณ์ให้พร้อมด้วย

คุณภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี พร้อมกับการพัฒนาปัญญาให้มีความรู้ความเข้าใจในศิลปะและศาสตร์ต่าง ๆ มีความรู้ความเข้าใจในโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

อีกแนวทางหนึ่ง คือ กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ตามแนวทางนี้ แสดงให้เห็นถึงลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะชีวิตซึ่งมีผัสสะและต้องมีความสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกความมีตัวตนเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางของหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ จะสอนให้มนุษย์รู้และเข้าใจเท่าทันต่อความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความหลงผิด และความรู้สึกว่ามีตัวตน

3.2 บทบาทด้านการพัฒนาคณะสงฆ์

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของสวนโมกขพลารามว่า การเกิดขึ้นของสวนโมกขพลารามนั้น คือ การอภิวัดในทางศาสนจักรครั้งสำคัญยิ่งของสยาม ท่านพุทธทาสได้ทูลเทศตลอดทั้งชีวิตของท่านเผยแผ่หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมกับที่ท่านได้พิจารณาตัวท่านเป็นทาสของพระพุทธเจ้าว่า “ข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า เพราะเหตุดังว่ามานี้ ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า พุทธทาส” และท่านได้ตั้งปณิธานในชีวิตไว้ 3 ข้อ คือ 1) ให้พุทธศาสนิกชนหรือศาสนิกแห่งศาสนาใดก็ตาม เข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งที่สุดแห่งศาสนาของตน 2) การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา และ 3) ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาเสียจากวัตถุนิยม ในขณะที่เสรี พงษ์พิศ ได้กล่าวว่า สิ่งที่สวนโมกขพลารามได้ให้สังคมไทยอย่างสำคัญยิ่ง คือ การปฏิรูปจะเกิดขึ้นเมื่อมี “ขบวนการทางสังคม” โดยมีฐานที่ “ขบวนการทางปัญญา” มีการเรียนรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ การทำงานร่วมกัน การจัดความสัมพันธ์ให้เป็นสังคม เป็นชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน มีคนที่เสียสละเพื่อส่วนรวม (http://www.phongphit.com/index.php?option=com_content&task=view&id=289&Itemid=2)

การเกิดขึ้นของสวนโมกขพลาราม ถือว่าเป็นการปฏิรูปการคณะสงฆ์อีกรูปแบบหนึ่งทั้งในเรื่องศาสนสถาน ศาสนธรรมคำสอนและการปฏิบัติ ด้านการก่อสร้างศาสนสถานสวนโมกขพลาราม ถือว่าเป็นวัดที่ทวนกระแสสังคมอีกแห่งหนึ่ง โดยพยายามหวนกลับไปสู่รากเหง้าเดิมของชุมชนสงฆ์ในครั้งพุทธกาล ซึ่งสวนทางกับกระแสคุณค่าในสังคมสงฆ์ในปัจจุบัน ท่านพุทธทาสกล่าวอยู่เสมอว่า พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ สอน อยู่และปรินิพพานกลางดิน ผืนดินจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น การจัดสภาพแวดล้อมวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรและการประกอบศาสนกิจของสวนโมกขพลาราม จึงเน้นที่ความเรียบง่ายใกล้ชิดธรรมชาติ ให้คล้ายกับความ

เป็นอยู่ของพระสงฆ์เมื่อครั้งพุทธกาล ในขณะที่วัดทั่วไปพยายามสร้างศาสนสถานที่ใหญ่โต โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์การใช้สอยมากนัก แต่สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกขพลารามจะเน้นการประหยัด เรียบง่ายตามธรรมชาติ แต่มีความมั่นคงถาวรมีคุณค่าในการใช้สอยและแฝงไปด้วยปริศนาธรรม เพื่อให้ศาสนิกชนผู้ต้องการทราบหลักธรรมได้ค้นพบและรู้เอง เช่น การก่อสร้างอุโบสถธรรมชาตินบนเขาพุทธทอง ลานหินโค้ง ธรรมสถานธรรมชาติท่ามกลางพื้นทรายและก้อนหินที่ใช้สำหรับทำวัตร สวดมนต์และอื่น ๆ แทนศาลาการเปรียญที่ใหญ่โต สระนาฬิกา เป็นต้น

บทบาทของชุมชนสังฆะสวนโมกขพลารามต่อการพัฒนาคณะสงฆ์ ด้านการปฏิรูปหน่วยงานภายในคณะสงฆ์ พระเดชพระคุณ เมธะภูริ ญาณังกโร ได้กล่าวว่า

สำหรับส่วนที่เกี่ยวกับพระสงฆ์นั้น ท่านพุทธทาสก็มีส่วนสำคัญในการปฏิรูปคณะสงฆ์จากภายนอกศูนย์อำนาจ กล่าวคือ กิจการของสวนโมกขพลารามทั้งหมด รวมทั้งการออกหนังสือวารสารพุทธศาสนาของคณะธรรมทาน ก็เป็นไปเพื่อรื้อฟื้นการศึกษา ปฏิบัติและเผยแผ่ศาสนา เพื่อต้อนรับยุคถึงพุทธกาล บทความในพุทธศาสนายุคแรกท่านเขียนเองเป็นส่วนใหญ่ ได้รวมพิมพ์เป็นหนังสือ ชุมนุมข้อคิด อิศระ ชุมนุมเรื่องสั้น ชุมนุมเรื่องยาวของธรรมทานมูลนิธิ เป็นแหล่งที่สะท้อนสภาพคณะสงฆ์และข้อเสนอแนะในการปรับปรุงเป็นอย่างดี รวมทั้งการที่ท่านพยายามรวบรวมและเรียบเรียงพระไตรปิฎกเป็นชุดจากพระโอษฐ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ชุมนุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ ซึ่งเป็นคำชมและคำขนาบพระสงฆ์โดยตรงให้ประชาชนทราบว่าพระดีและพระไม่ดีได้อย่างไร ท่านพุทธทาสนับเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจในการบวชแก่คนรุ่นใหม่อย่างสำคัญ ดังงานอมตะชิ้นแรกของท่านคือตามรอยพระอรหันต์ และคำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ที่แพร่หลายและจัดว่าเป็นคำบรรยายที่สอนพระบวชใหม่ที่ดียิ่งที่สุดเล่มหนึ่งจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นยังมีคำบรรยาย อบรมพระธรรมทูตในแบบฉบับที่ท่านเห็นว่าต้องมีพร้อมทั้งวิชาและจรณะ ตลอดจนสร้างเครื่องมือในการสอนธรรมะอย่างหลากหลาย อาทิ การแปลบทสวดมนต์ภาษาบาลีเป็นไทยฉบับสวนโมกข์ การอธิบายภาพปริศนาธรรม และภาพล้อคนในโรงมหรสพทางวิทยุญาณ ตลอดจนการใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น สไลด์ ภาพยนตร์ ดนตรี เพลงพื้นบ้าน คำประพันธ์และศิลปกรรมต่าง ๆ เช่น รูปปั้นพระโพธิสัตว์ หินสลักพุทธประวัติ สวนหิน ตลอดจนสระนาฬิกา เป็นต้น เป็นสื่อการสอนที่ได้ผลมากบ้างน้อยบ้าง จนในที่สุดท่านเห็นว่าอุปกรณ์การเผยแผ่เพียงอย่างเดียวที่ประหยัดได้ผลดีที่สุดและจำเป็นที่สุด ก็คือ การทำตัวของผู้เผยแผ่เองให้เป็นนิทรรศการเคลื่อนที่ แสดงสารัตถะและผลจากการปฏิบัติธรรม ให้ผู้พบเห็นได้

ประจักษ์แจ้งโดยตรงด้วยการสอนให้จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้สัมผัส
(http://www.buddha-dasa.org/html/articles/1_bdb/sangha.html)

ในด้านหลักคำสอนและการปฏิบัติของสวนโมกขพลาราม ทำให้คณะสงฆ์ไทยต้องหันกลับมาพิจารณาเรื่องหลักคำสอนและวิธีปฏิบัติของพระสงฆ์ในประเทศไทย ทวีวัฒน์ ปุณฺทริก วิวัฒน์ ได้กล่าวว่า

การปฏิรูปคำสอนในพุทธศาสนาด้วยระบบ "เหตุผลนิยม" (Rationalism) ซึ่งริเริ่มขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) และได้รับการสานต่อโดยพระภิกษุทั้งฝ่ายธรรมยุติและมหานิกายนั้น พุทธศาสนิกชนไม่เพียงแต่วิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ของชนชั้นล่างเท่านั้น แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์อภิปรายแห่ง "ลัทธิกรรมเก่า" ของชนชั้นปกครองอีกด้วย ทำให้ระบบเหตุผลนิยมครอบงำสมบูรณในงานของท่าน นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนยังได้เติมเต็มการปฏิรูปคำสอนพุทธศาสนาในอีกด้านหนึ่ง ด้วยการตีความพุทธศาสนาตรงไปยังสภาวะทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความเรื่อง "ปัจจุสมุปบาท" อันโดดเด่น ซึ่งท่านเน้นวงจรทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ว่า เป็นเรื่องสภาวะทางจิตใจ "ปัจจุสมุปบาท" สายหนึ่งจึงกินเวลาเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น" (<http://www.duangden.com/Buddhism/100thBudhatas.html>)

ในขณะที่พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติศึกษาและการปฏิบัติของสวนโมกขพลารามว่า

ท่านพุทธทาสเป็นสะพานเชื่อมสิ่งที่ดูเหมือนอยู่คนละฝั่งฝากให้มาเสริมเติมกัน ปริยัติและปฏิบัติซึ่งถูกแยกจากกันมาช้านานตามอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบลังกา จนแบ่งเป็นคันถธุระและวิปัสสนาธุระ แต่ที่สวนโมกขพลารามนั้น ปริยัติได้ประสานเป็นหนึ่งเดียวปฏิบัติ ในขณะที่ใช้ชีวิตอย่างพระป่าเจริญสมาธิภาวนาท่ามกลางธรรมชาติ รวมทั้งอยู่อย่างเรียบง่าย พระภิกษุสามเณรก็ศึกษาปริยัติธรรม ด้วยการค้นคว้าจากพระไตรปิฎก และฟังคำบรรยายจากท่านพุทธทาสภิกขุไปด้วย (http://www.budnet.info/webboard/viewphp?category=textb&wb_id=132)

ในด้านการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาของไทยมีหลายสำนักที่ตีความคำสอนและวิธีปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแตกต่างกันออกไป และสอนพุทธศาสนาอยู่หลายแนวทางด้วยกัน แต่ทั้งหมดล้วนเน้นถึงศีล สมาธิ และปัญญาประกอบกันไปด้วย โดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ศีล สมาธิ และปัญญา ได้กลายมาเป็นคำสอนพื้นฐานที่สำคัญ ในส่วนของสวนโมกขพลารามท่านพุทธทาส

ได้ริเริ่มการกลับไปใช้ชีวิตของหมู่สงฆ์ตามแบบครั้งพุทธกาลได้จัดตั้ง “สวนโมกขพลาราม” (สวนแห่งความหลุดพ้น) ได้ศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติในท่ามกลางบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติ ท่านเน้นย้ำอยู่เสมอว่า “พระธรรมก็คือธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือพระธรรม” ดังนั้น การปฏิบัติในสวนโมกขพลาราม จึงเน้นที่การสอนให้เฝ้าศึกษาสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติพร้อมกับการปฏิบัติ “อานาปานสติ” (สติเฝ้าดูลมหายใจ) นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติพึงแสวงหา “ปัญญา” ด้วยการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์ต่าง ๆ นอกเหนือจากการอ่านและฟังพระธรรมคำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ และประพัตติตนอยู่ในศีลธรรมที่ดี

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ระบบการพัฒนาแบบชุมชนสังฆะในสวนโมกขพลาราม ทั้งในด้านปริยัติศึกษา การปฏิบัติ และการตีความของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ จึงมีส่วนสำคัญยิ่งต่อบทบาทด้านการพัฒนาวงการคณะสงฆ์

3.3 บทบาทด้านการพัฒนาสังคม

สวนโมกขพลาราม โดยการนำของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้มีชีวิตชีวา สามารถที่จะแก้ปัญหาและอำนวยความสะดวกแก่ชาวโลกได้ โดยอาศัยวิธีการหันกลับไปหา “ต้นฉบับ” คือ พระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกเป็นแนวทางและทดลองปฏิบัติจริง มีวิธีการดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติให้ใกล้เคียงกับวิถีชีวิตของพระอริยสาวกในครั้งพุทธกาลมากที่สุด ทั้งนี้ เพื่อให้ได้เข้าถึงความรู้สึกส่วนลึกและบรรยากาศของการเข้าถึงธรรม พยายามประยุกต์และประกาศธรรมนำสิ่งที่ค้นพบมาจำแนกแจกแจงให้เหมาะกับยุคสมัย มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ คือ ทดลองพิสูจน์ได้ ช่วยตอบปัญหาชีวิตและยังเป็นแนวทางที่ช่วยป้องกันและแก้ไขปัญหาให้สังคมด้วย

การเผยแผ่ของสวนโมกขพลาราม นอกจากจะมีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมสงฆ์แล้ว ในด้านสังคมทั่วไป หลักคำสอนของท่านพุทธทาสถือได้ว่าเป็นการสร้างมิติใหม่ในการพัฒนาสังคม พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวว่า

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุอีกรูปหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนามีมิติทางสังคมมากขึ้น ที่โดดเด่นชัดเจนก็คือแนวคิดเรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม” ซึ่งเป็นระบบจริยธรรมที่เน้นสำนึกและหน้าที่ต่อสังคมส่วนรวมอย่างมาก แทนที่จะติดอยู่กับจริยธรรมระดับบุคคลอย่างที่มีคนสอนกัน ท่านพุทธทาสได้เคยขยายความหลักธรรมธัมมิกสังคมนิยมว่า “ทุกคนเจียดประโยชน์ของตนตามแต่จะเจียดได้ เพื่อประโยชน์แก่สังคม และไม่กอบโกยส่วนเกิน ใครมีอำนาจ มีกำลังส่วนเกินผลิตได้ แต่ส่วนที่เหลือจากที่ตน

ต้องกินต้องใช้ ควรให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สังคม” นอกจากนั้น การที่ท่านเพียร ย้ำถึงคุณค่าของธรรมต่อสังคมและโลกซึ่งสะท้อนจากคำเตือนที่ว่า “ศีลธรรมไม่ กลับมา โลกจะวินาศ” ก็เป็นสิ่งใหม่ในวงการพุทธศาสนาของไทย ซึ่งมักเห็น คุณค่าของศีลธรรมในระดับบุคคลเท่านั้น (พระไพศาล วิสาโล, 2542, น. 29)

สุวิดา แสงสีหนาท ได้กล่าวถึงคำสอนท่านพุทธทาสที่มีส่วนสำคัญในฐานะพระภิกษุ นักปฏิรูปทางสังคมและพระพุทธศาสนาว่า

พุทธทาสภิกขุเป็นนักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของชาวไทย เป็นผู้หนึ่งที่นำเสนอ วาทกรรมในเรื่องสังคมนิยมชาวพุทธ ท่านได้เสนอแนวคิดทางการเมืองของพุทธ ศาสนาเป็นครั้งแรกช่วงทศวรรษ 2510 ในนามของ “ธรรมาธิปไตย” กล่าวคือ การจัดระเบียบของสังคมและการเมืองตามหลักธรรมของพุทธศาสนา และอีกครั้ง ในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 โดยท่าน เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” จากรากศัพท์ภาษาสันสกฤตคำว่า “สังคม” มาจาก คำว่า สังฆะ (ชุมชน) ส่วนคำว่า “นิยม” มาจากคำว่า นิยมะ (ความอดกลั้น อดทน) ดังนั้น “สังคมนิยม” จึงแปลว่า ความอดกลั้นอดทนของสมาชิกในชุมชน เพื่อประโยชน์สุขของชุมชนนั้น และ “ธัมมิกสังคมนิยม” ก็คือสังคมนิยมที่ประกอบ อยู่ด้วยธรรมะนั่นเอง แบบอย่างสังคมนิยมในพุทธศาสนาก็คือ “สังฆะ” หรือ “สงฆ์” อันได้แก่ชุมชนของ “พุทธบริษัทสี่” โดยมี “ศีล” (ความปกติ) เป็นหลักที่ตั้งอยู่บน พื้นฐานของหลักปรัชญาที่ว่า เราทุกคนไม่ควรจะเอามากไปกว่าที่ต้องการ จริง ๆ เท่านั้น เราควรจะแบ่งปันส่วนที่เรามีเหลือให้แก่บุคคลอื่นที่ขาดแคลน รากฐาน ของปัญหาสังคมทั้งปวงนั้นเกิดจากความโลภของมนุษย์นั่นเอง แม้ว่าท่านพุทธ ทาสจะมีได้กล่าวถึงรูปแบบเศรษฐกิจและการพัฒนาโดยตรง แต่ได้นำเสนอ รูปแบบสังคมชาวพุทธที่เปรียบเสมือนเป็นเป้าหมายแห่งการพัฒนา แต่เป็นการ พัฒนาที่แตกต่างและเป็นปรัชญาที่ตอบได้การพัฒนากระแสหลักที่ครอบงำโดยทุน นิยม (สุวิดา แสงสีหนาท, 2548, น. 222-223)

ในการพัฒนาทางสังคม สอนโมกขพลารามร่วมกับคณะธรรมทานจัดให้มีโครงการ อบรมอานาปานสติภาวนา ลักษณะการอบรมยึดถือแนวทางการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิตให้ สมบูรณ์ครบถ้วน ตามระบบองค์รวมแห่งพุทธธรรมทั้งสามด้านหรือหลักไตรสิกขา อันจะนำไปสู่ วิถีชีวิตที่สุขสงบเย็น ก้าวหน้าอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน ทั้งส่วนตนและสังคม โดยรวมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามโครงการของสวนโมกขพลาราม แบ่งออกเป็นโครงการอบรมธรรมาศรณ นานาชาติ (สวนโมกขพลาราม) การอบรมธรรมาศรณธรรมาตา การอบรมพิเศษ ในโครงการ

อบรมธรรมมาศรมนนานาชาติ แบ่งการอบรมออกเป็นสำหรับชาวต่างชาติโดยเฉพาะ ระยะเวลาในการอบรม 10 วัน คือในวันที่ 1-10 ของทุกเดือน และการอบรมพุทธศาสนิกชนทั่วไป จัดอบรมทุกวันที่ 20-26 ของทุกเดือน ส่วนโครงการอบรมธรรมมาศรมรรมาตา เป็นโครงการอบรมพระพุทธรูปศาสนาให้แก่สตรีเพศผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ผู้ต้องการสละทางโลกอุทิศชีวิตแด่พระธรรมสมาทานศีล 8 มีความเป็นอยู่เรียบง่ายอย่างนักบวช

นอกจากนี้ สวนโมกขพลารามยังมีโครงการอบรมที่จัดขึ้นเป็นพิเศษ สำหรับหมู่คณะหรือหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย ที่มีความประสงค์เข้ารับการอบรมธรรมะเพื่อเสริมศักยภาพในการทำงาน โดยการอบรมจะใช้ระยะเวลา 7 วัน คือวันที่ 12-18 ของเดือน โดยจะใช้โครงการอบรมอานาปานสติที่สวนโมกขนานาชาติ หรือบางครั้งยังมีหน่วยงานที่จัดฝึกการอบรม ก็ยังได้นิมนต์พระภิกษุในสวนโมกขพลารามเป็นผู้บรรยายบางโอกาส ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สวนโมกขพลารามเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนามนุษย์ ในด้านการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม การอบรมอานาปานสติภาวนาในปีหนึ่ง ๆ มีผู้ผ่านการฝึกอบรมพัฒนาตนไปมากมายทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ สวนโมกขพลารามจึงเป็นสถานที่ที่พื้นที่พัฒนาทางด้านศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม เพื่อการพัฒนาคน พัฒนาสังคม ทั้งนี้เพื่อให้สมกับปณิธานของท่านพุทธทาสที่ว่า ให้ทุกคนได้เข้าถึงหัวใจของศาสนาของตนแล้ว ทำความเข้าใจระหว่างศาสนาเพื่อร่วมมือกันช่วยมนุษยชาติต่อไป

3.4 บทบาทด้านการพัฒนาพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ได้มีความเคลื่อนไหวและมีการเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ที่เห็นได้ชัดเจนเมื่อช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนายุคนี้ว่า

อันที่จริงการปฏิรูปพระพุทธศาสนาเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว โดยการนำของพระวชิรญาณภิกขุ (รัชกาลที่ 4) การปฏิรูปพระพุทธศาสนา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้ตั้งแต่ทรงเป็นวชิรญาณภิกขุ ได้ทำให้พระพุทธศาสนามีความเป็นเหตุผลและสอดคล้องกับวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ คำสอนที่ทรงสั่งสอนและเผยแพร่ผ่านคณะธรรมยุติกนิกายที่ทรงก่อตั้งขึ้นนั้น ไม่มีที่ว่างให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ เทวดาหรืออมมุขมามากนัก คติความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์แบบไตรภูมิที่ผูกติดกับพระพุทธศาสนามาช้านาน ถูกลดความสำคัญ นรกสวรรค์ที่ได้รับการเน้นย้ำ คือ “สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ” พร้อม ๆ กับที่

ทรงสลัดคติไตรภูมิออกไปจากพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ได้ทรงหันไปให้ความสำคัญกับจุดมุ่งหมายที่พึงบรรลุได้ในโลกนี้และชีวิตนี้ และทรงเห็นว่านิพพานเป็นอุดมคติที่ไกลเกินไปสำหรับคนในยุคของพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงทรงหันมาเน้นประโยชน์ที่ประจักษ์ได้ในปัจจุบัน (พระไพศาล วิสาโล, 2542, น. 74-75) ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ที่เห็นว่า

การปฏิรูปด้านหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคนั้น โน้มเอียงไปทางเหตุผลนิยม (rationalism) ยิ่งเมื่อถูกท้าทายด้วยคริสต์ศาสนา ซึ่งผ่านยุคสมัยของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์มาก่อน การปฏิรูปศาสนาของไทยก็ยิ่งเน้นลักษณะเหตุผลนิยมมากขึ้น จุดมุ่งหมายของการปฏิรูปก็คับแคบมาก กล่าวคือ ในระยะแรก เพื่อเผชิญกับการท้าทายของศาสนาคริสต์กับวิทยาศาสตร์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2537, น. 104-105)

อิทธิพลของความคิดแบบตะวันตก ปรากฏชัดเจนขึ้นในคำสอนของผู้นำคณะธรรมยุติรุ่นหลัง โดยเฉพาะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่มีความเชื่อเรื่องพระนิพพานหรือโลกุตตรธรรมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำให้กลายเป็นอุดมคติที่ไกลเกินเอื้อม เมื่อตกถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ได้ถูกมองข้ามไปเลย ขณะเดียวกันในเรื่องของภาวนาหรือกรรมฐานก็แทบจะถูกทิ้งไปจากการศึกษาคณะสงฆ์ที่กำกับโดยส่วนกลาง การศึกษากลายเป็นเรื่องปริยัติหรือวิชาการล้วน ๆ โดยวิปัสสนากรรมฐานเป็นเพียงหัวข้อหนึ่งที่เรียนโดยอาศัยตำราเท่านั้นแต่ไม่มีการปฏิบัติ พระไพศาล วิสาโล ได้สรุปถึงความเปลี่ยนแปลงของหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาว่า

นับแต่สมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เป็นต้นมาคุณค่าของพระพุทธศาสนาในฐานะหลักธรรมเพื่ออิสรภาพภายใน (พระนิพพาน) ได้ถูกลดความสำคัญลงอย่างมาก จนกระทั่งมิติด้านจิตวิญญาณหรือโลกุตตรธรรมแทบจะหายไป พระพุทธศาสนากลายเป็นเพียงคำสอนที่เกี่ยวกับเรื่องความดี ความชั่วหรือโลกียธรรมเพียงเท่านั้น พระพุทธศาสนาที่คงเหลือแต่มิติทางด้านศีลธรรมเท่านั้น ที่ได้กลายเป็นคำสอนแบบ “ทางการ” โดยถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการอย่างต่อเนื่องมาเป็นหลายศตวรรษ (พระไพศาล วิสาโล, 2542, น. 78)

บทบาทของสวนโมกขพลารามต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการปฏิรูปของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าท่านจะโยงพระพุทธศาสนาเข้ากับวิทยาศาสตร์อยู่เสมอ (คล้ายพยายามจะผ่อนตามอิทธิพลของวิทยาศาสตร์) แต่ท่านก็ได้นิยามความหมายของ “วิทยาศาสตร์” ขึ้นมาใหม่เพื่อให้เข้ากับพระพุทธศาสนา วิทยาศาสตร์ในทัศนะของท่านพุทธทาส หมายถึง ความเป็น

เหตุเป็นผลตามกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งสามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์แก่ทุกคนได้โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ ตรงกันข้ามกับการกะแ่งคิดคำนึงในเชิงปรัชญา นอกจากนี้ท่านก็นิยามวิทยาศาสตร์ให้มีความหมายคลุมเรื่องจิตใจด้วย มิใช่จำกัดเฉพาะปรากฏการณ์ที่รับรู้ด้วยอายตนะทั้ง 5 อย่างที่มักเข้าใจกัน โดยทั่วไปในความเห็นของพุทธทาสภิกขุ สิ่งที่พระพุทธศาสนา มีมากกว่าวิทยาศาสตร์ ก็คือจุดหมายเพื่อการพ้นทุกข์สิ้นเชิง คุณูปการของท่านพุทธทาสภิกขุก็คือ พระพุทธศาสนาที่ท่านพุทธทาส “ปฏิรูป” นั้น ให้ความสำคัญกับจิตภาวนาและปรมัตถธรรมที่สวนทางกับกระแสเหตุผลนิยมและวิทยาศาสตร์อย่างเต็มที่ ถึงแม้ท่านปฏิเสธที่จะพูดถึงโลกหน้า แต่นิพพานก็ไม่ได้หายไป หากแต่ชี้ให้เห็นว่านิพพานมีอยู่แล้วในโลกนี้ ไม่ต้องรอชาติหน้าให้เสียเวลา พุทธทาสทำให้โลกนี้มีความศักดิ์สิทธิ์เพราะโลกนี้มีนิพพานอยู่ แม้แต่การทำงานซึ่งเข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเป็นเรื่องโลก ๆ ท่านก็ชี้ให้เห็นว่ามันเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง โลกียธรรมกับโลกุตระธรรมไม่ได้ขาดจากกัน

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงความหลากหลายของการเปลี่ยนแปลงในวงการพระพุทธศาสนา และการเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ รวมทั้งสวนโมกขพลารามด้วยว่า

การปฏิรูปในลักษณะเดียวกันนี้ไม่ได้มีแต่สวนโมกขพลาราม ยังมีสำนักสันติอโศก และวัดพระธรรมกายด้วย สำนักสันติอโศกก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการปรับตัวในทางพระพุทธศาสนาเพื่อตอบโต้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม แต่ลักษณะการปรับตัวของสันติอโศกมีปฏิกิริยาอย่างเข้มข้นชัดเจน มีการต่อต้านท่าทีแบบปัญญาชน คือ มุ่งปฏิบัติตามแนวทางของผู้นำ โดยไม่เน้นการใช้ปัญญาหรือเหตุผลไตร่ตรองด้วยตนเอง ในอีกด้านหนึ่งก็ต่อต้านวัตถุนิยมและบริโภคนิยมอย่างเต็มที่ ด้วยการอยู่อย่างเรียบง่ายเชิดชูความยากจน สันติอโศกยังปฏิเสธความคิดแบบปัจเจกนิยม ด้วยการเน้นชีวิตรวมหมู่และให้บุคคลขึ้นตรงต่อหมู่คณะ ซึ่งรวมทั้งการใช้อิทธิพลของกลุ่มในการควบคุมพฤติกรรมของแต่ละคนด้วย ปฏิบัติาเด่นอีกอย่างหนึ่งของสันติอโศกก็คือการต่อต้านไสยศาสตร์ในทุกรูปแบบ ในขณะที่วัดพระธรรมกายจุดหมายแรกของวัดพระธรรมกายนั้น ต้องการให้พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างแท้จริง แต่สำนักวัดพระธรรมกายไม่ได้คิดที่จะตอบโต้กระแสหลักในสังคมใด ๆ แม้วัดพระธรรมกายจะประสบผลสำเร็จอย่างมากในการดึงคนเข้าวัดของตน แต่แนวคำสอนและวิธีการของวัดพระธรรมกายนั้น โดยเนื้อแท้แล้วก็ยังเป็นเพียงการปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม วัดพระธรรมกายอาจทำให้คนเลิกลาบายมุข แต่ก็ยังส่งเสริมให้ผู้คนตั้งหน้าตั้งตาหาเงินและสะสมทรัพย์สมบัติกันต่อไป และท่านได้

สรุปว่า การเกิดขึ้นสำนักทั้ง 3 นี้ (สวณโมกข์ สันติโศภและธรรมกาย) ถือเป็นตัวแทนอันโดดเด่นของพระพุทธศาสนาสาย “ปฏิรูป” การปฏิรูปของทั้ง 3 สำนักนี้นัยหนึ่ง สะท้อนความไม่พึงพอใจในสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน แต่อีกนัยหนึ่งสะท้อนความไม่เห็นด้วยกับวิถีของคณะสงฆ์โดยรวมด้วย การเกิดขึ้นของทั้งสามสำนักทำให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านแนวทางคำสอนและการปฏิบัติภายในคณะสงฆ์ไทย (พระไพศาล วิสาโล, 2542, น. 8-11)

ในด้านปริยัติธรรมคำสอนในสวณโมกขพลาราม ไม่ได้จำกัดการศึกษาแต่ในแวดวงของเถรวาทเท่านั้น หากยังขยายพรมแดนแห่งความรู้ไปยังแวดวงมหายานด้วย โดยเฉพาะนิกายเซ็นจนสามารถนำเอาคำสอนของเซ็นมาเป็นสื่อเพื่อนำผู้คนให้เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา นอกจากนี้ท่านจะลงมือแปล สูตรของเว่ยหล่างและคำสอนของฮวงโปด้วยตนเอง แล้วยังเอานิทานเซ็นและสำนวนเซ็นมาใช้เพื่อกระตุ้นคนให้ขุ่คิด ซึ่งมีจัดแสดงที่โรงมหรสพทางวิญญูณ ไม่เพียงเท่านั้น คำสอนมหายานฝ่ายวัชรยานก็นำมาเผยแพร่ด้วย ที่รู้จักกันดีคือ ภาพยักษ์แสดงปฏิเสธสมุปบาท กล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาภายในชุมชนสังฆะสวณโมกขพลารามได้มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการเชื่อมต่อพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและมหายาน ให้เข้ามาใกล้กันมากขึ้น

พอสรุปได้ว่า บทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะของสวณโมกขพลารามที่มีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาสังคม โดยเริ่มต้นจากสังคมภายในชุมชน คือ พระภิกษุสามเณรได้ผ่านกระบวนการศึกษาเรียนรู้ โดยการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติจริงจากธรรมชาติ ตามหลักไตรสิกขา กล่าวคือ ศีล สมาธิและปัญญาให้เข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา จนมีความรู้และเข้าใจจริงตามกฎของธรรมชาติ มีศักยภาพแล้วนำหลักธรรมคำสั่งสอนอันเป็นอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่เพื่อพัฒนาคนและสังคมต่อไป ตามเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ โดยเฉพาะสำหรับพระสงฆ์ว่า จงแสดงธรรม จงประกาศธรรม เพื่อประโยชน์ของมนุษย์จำนวนมาก ด้วยเมตตาการุณย์ต่อชาวโลก หมายความว่า พระพุทธศาสนามีไว้เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และพระสงฆ์ซึ่งเป็นสมาชิกชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา ก็จะต้องประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของประชาชนด้วย